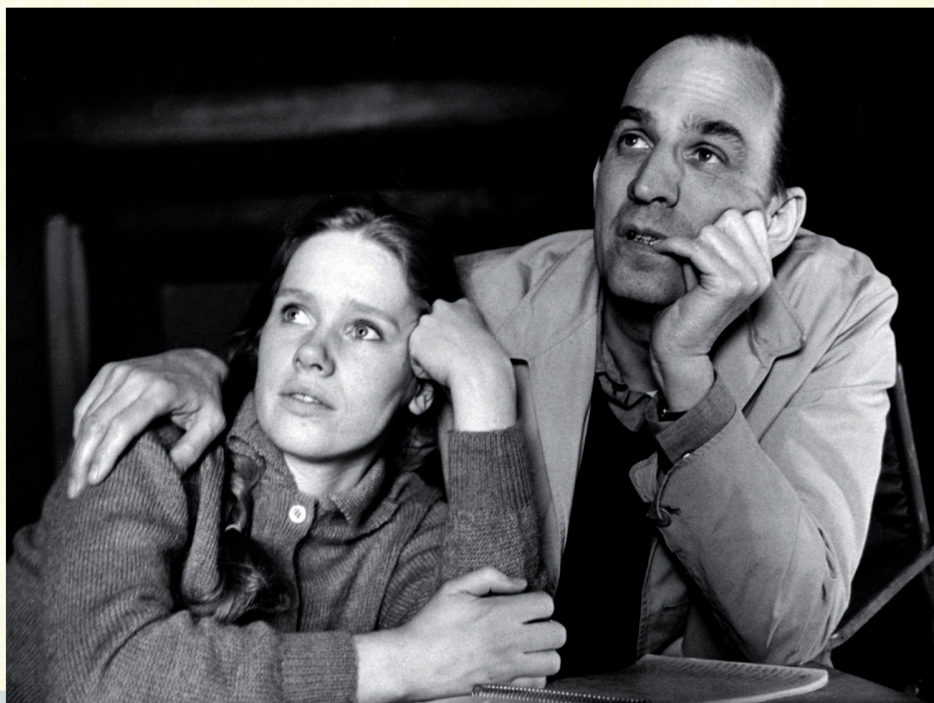

SZABOLCS-SZATMÁR-BÉREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

ÍNSÉG ÉS REKVIRÁLÁS – 1919
INGMAR BERGMAN ASSZONYAI
KRÚDY-MESÉK, MESÉS KRÚDYK

2018
•
II.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT
53. ÉVFOLYAM, 2018. 11. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.
Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107
E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com
<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.
Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

TÖRTÉNELEM

KIRÁLY ZOLTÁN

Adalékok egy politikai pályafutás kezdetéhez
Bónis Sámuel fiatalkori évei 3

CSORNIJ DÁVID

Rekvirálások, ínségek
Beregszász és Bereg vármegye a Tanácsköztársaság időszakában 24

PÁL ISTVÁN

Egy magyar minisztériumi tisztviselő viszontagságai Izraelben
Dr. Záhony László hazatérésnek története 31

FILOZÓFIA

KISS LAJOS ANDRÁS

Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjov
filozófiájában (I.) 42

ZENE

OLAJOS GÁBOR

A színházat rendező zenétől a zenét rendező színházig 57

FILM

HAMAR PÉTER

Ingmar Berman asszonyai 69

ISKOLATÖRTÉNET

SZILÁGYI LÁSZLÓ

A háromszor született iskola
A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (3.) 78

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

Az író „fausti alkujja”

Beszélgetés Petrikovics Edittel, norvég szépirodalmi művek magyar fordítójával 94

SZÉPIRODALOM

JÁNOSI ZOLTÁN

Kölcsey Ferenc és az új ezredelő magyar irodalma

Ünnepi beszéd a Magyar Kultúra Napján *A századelő irodalma (A századelő költészete, A századelő novellái, A századelő gondolkodói)* című antológiacsalád bemutatóján a Petőfi Irodalmi Múzeumban 107

KULCSÁR ATTILA

Az emlékmű

Részlet *A Felmérnök* című készülő regényből 111

LAJTOS NÓRA

A létezés poétikája

(Prózaszilánkok) 115

KIÁLLÍTÁSMEGNYITÓ

NAGY ZSUKA

Krúdy-mesék, mesés Krúdyk, mesélő Kerekes

– emóciók és mozgóképek egy kiállításához – 123

SZEMLÉ

Könyvek között. Futaky László új könyve (PETHÓ JÓZSEF) 126

Lehúzás történetek (Nagy Balázs) 130

Egy nagyreményű sorozat méltó nyitása. A történeti Szatmár vármegye I. (HOLMÁR ZOLTÁN) 134

Helyismereti pályázat

Hátsó belső borító

A címlapon: Liv Ullmann és Ingmar Bergman

KIRÁLY ZOLTÁN

Adalékok egy politikai pályafutás kezdetéhez

Bónis Sámuel fiatalkori évei

Tolcsvai Bónis Sámuel (1810–1879) a 19. századi Szabolcs vármegye politizáló elit-jének azon kevés kiválóságai közé tartozott, akik a lokális keretek közül kitörve, az országos politikában is ismertséget szereztek maguknak. Az 1839–40-es országgyűléstől kezdve lett a diéták rendszeres résztvevője, 1847-ben pedig már Kossuth egyik fontos bizalmasának számított. A forradalom után az Igazságügyi Minisztérium Büntetőtörvénykezési osztályának vezetőjeként dolgozott, majd a szabadságharc alatt kormánybiztosként szolgált. Életének talán legismertebb momentuma a szent korona Pestről Debrecenbe szállítása volt. Kossuth mellett egészen az aradi végórákig kitartott, így Világos után abban a feltételezésben kellett bujkálnia, hogy elfogása esetén bizonyosan halálbüntetés vár rá. Végül akasztás helyett tízévi várfogságra ítélték, ahonnan 1856 decemberében amnesztiával szabadulhatott. A politikai életbe 1861-ben tért vissza, és 48-as elvei mellett kitartva, a határozatiakhoz csatlakozott. A kiegyezés után is aktívan politizált, de 1869-ben képviselőházi helyét kúriai bírói székre cserélte. 1879 novemberében a Semmitőszék tanácselnökeként helyezték örök nyugalomra.

Hosszú, közel fél évszázados pályafutásából ezúttal a kezdetekre kívánunk fókuszálni. Bár politikai tájékozódásának pontos alakulását nem rekonstruálhatjuk, személyiség-fejlődésének bemutatása helyett pedig inkább csupán néhány jellemző karaktervonásra deríthetünk fényt, fiatalkori éveinek tanulmányozása mégsem érdektelen. Bepillantást enged a 19. század eleji vidéki birtokos nemesség társas életébe, a joggyakornokok mindennapjaiba. Végezetül néhány hivaltörténeti morzsát is felviláncolhatunk az 1830-as évek Szabolcs vármegyéjéből.

A családi birtokviszonyok alakulása

A Zemplén megyei Tolcsváról származó Bónisokkal a 18. századot megelőzően nem találkozunk Szabolcs vármegye birtokosai között. Első ismert tagjuk, Bónis György

az 1610-es évek közepén szerzett nemesi címeres levelet.¹ A família történetének korai időszakában unokája, Bónis Ferenc (1627–1671) tett szert a legnagyobb ismertségre, a Wesselényi-féle összeesküvésben vállalt szerepével, amiért perbe fogták és a mozgalom vezetőivel egy napon, 1671. április 30-án Pozsonyban kivégezték. A vértanúnak egyetlen fia maradt hátra, Zsigmond, aki Váradi Máriával kötött házassága révén jutott szabolcsi birtokokhoz. A felnőttkort megelőző hét gyermekük közül a fiúk a család öt ágát alapozták meg és 1727-ben osztották fel egymás között örökségüket.² Bár ezen osztály során Bónis Zsigmond hét utódja még teljesen egyenlően osztozkodott a javakon, a század utolsó harmadából származó források már jelentős vagyoni különbségekről árulkodnak. Éppen a reformkori politikus nagyapja, Bónis László volt az, aki az atyafiak közül a legtekintélyesebb vagyona tett szert. A 18. század végén Nagyfalva (ma Tiszanagyfalva) legnagyobb földesurának számított. A családon belüli előretörésének fő okát elsősorban abban kell keresniük, hogy a nagyszülei által a század elején zálogba adott birtokok kiváltásában leginkább ő tudott szerepet vállalni. Az 1797-es nemesi felkelés kapcsán mintegy 247 Rft-nyi adót fizetett meg, ami több mint évi 3000 Rft-nyi jövedelemről árulkodik.³ A Bónis atyafiak között háromszorosra volt ez az összeg annak, mint amit az akkor második legtehetősebb Bónisnak, Mihálynak kellett megfizetnie. A teljes vármegyét szemügyre véve pedig Bónis László a huszonnyolc legtehetősebb birtokos közé tartozott, ott találjuk a fizetésre kötelezett nemesi jogállású személyek élmezőnyében. A szabolcsi bene possessionati soraiba való bekerülés pedig új távlatokat nyitott. Bónis Lászlóval a családban megteremtődött a hivatalvállalás hagyománya, utódai alatt pedig a közeleti pálya már a családi hagyományokban gyökerező, feltétlenül követendő útnak számított.

¹ Az armális szerzésének időpontját illetően a család genealógiájával foglalkozók álláspontja nem egységes. Nagy Iván évszámot nem említ, csupán sejtetni enged, hogy a 17. század elején kerülhetett rá sor. Komáromy András, aki elsőként közölt alaposabb tanulmányt a Bónisok őseiről, egy 1622. évi adásvételi szerződésre hivatkozva azt állította, Bónis György ekkor még polgári rendben állott. Két évvel később viszont, amikor fiai megosztottak egy közösen szerzett szőlőbirtokon, az erről kiállított oklevélen már címeres pecsétet használtak. Ezzel ellentétben Csoma József 1615. január 24-ére datálta a címeres levél keletkezését anélkül, hogy forrását megjelölje volna. Kempelen Béla és Evva Margit, akik később írtak a családról, már ezen utóbbi időpontot vették át. A Csoma által említett évszám az Illéy-féle cédulagyűjteményben is előfordul, így feltételezhető, hogy, adatait innen, illetőleg az itt megjelölt levéltári forrásokból mérhette: Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban MNL) Magyar Kamara archivuma. Neo registrata acta (E 148) Fasc. 1884. No. 40. Továbbá MNL Magyar Kamara archivuma. Libri donationum (E 227) 15. k. 36.

NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal II. Friebeisz István, Pest, 1858. 161.

KOMÁROMY ANDRÁS: A tolcsvai Bónis család őseiről. Első közlemény. Turul 4, 1886. 1. sz. 26–31.

CSOMA JÓZSEF: Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Abauj-Torna vármegye közönsége, Kassa, 1897. 111.

KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok II. Grill, Budapest, 1911. 335.

EVVA MARGIT: A tolcsvai Bónis család története. Turul 79, 2006. 1–2. sz. 6.

² Az 1727. július 30-án Szároson megtartott osztályról egy másolati példány maradt fenn a Bónis család levéltárában. MNL A tolcsvai Bónis család levéltára. (P 63) 6. cs. 29. fol. 1727.

³ MNL SZSZBML Nemesi felkelések iratai. (IV. A. 1. f.) 1325. k. Az Rft, vagyis a r(h)énes forint a rajnai forint egyik névváltozata, utóljára az 1753-tól vert konvencióos forintra használt elnevezés. Az ezüstpénz váltója a rézből vert krajcár volt. Egy rénes forint 60 krajcárral volt egyenértékű. A nagyállói mézszárszék tulajdonosai szerint 1797-ben egy pár hizott ökor (10 bécsi mázsás) 120 Rft-ba került. Azt is tudjuk, hogy egy gyalogos katona kiállítását pontosan 147 Rft-ból lehetett megvalósítani.

A nagyapa, Bónis László a szabolcsi közéletben

A reformkori politikus atyai nagyapjának hivatali működéséről átfogó képet nem adhatunk, annak csupán egy-két adaléka ismert. Mint megyei főadószedő, 1784. február 16-án ő hirdette ki a királyi tanács azon határozatát, amely az ágostaiaknak Nyíregyházán templomépítésre adott engedélyt, nyilvános bejárattal, továbbá az evangélikus iskolamesteri hivatal felállításának lehetőségével együtt.⁴ Alig egy hónappal később vármegyei küldöttként szintén Bónis László volt jelen, amikor az egyházközösség megkötötte az építési szerződést Krichbaum Ignác megyei mérnökkel, illetve Bertnicsek Leopold kőműves mesterrel. Az épület főbb méreteire ugyancsak ő adhatta a törvényhatóság áldását.

Néhány évvel később ennél sokkal személyesebb örömként érthette, hogy a türelmi rendelet adta lehetőséggel élve, saját birtokán, Nagyfaluban is református templomot emeltethetett. Az 1779. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv a településen még csak egy sárból és vesszőből épített ima- és iskolatermet említ meg, amihez képest az 1788–89-ben megépülő kőépület nagy előrelépésnek számított, még akkor is, ha a korlátozások miatt az utcasortól mintegy 60 méterrel beljebb kellett megépíteni, illetve harangtoronnyal sem láthatták el. Az egyterű, félköríves végfalakkal megépült templom késő barokk stílusban készült, a harangozás az épület mellett álló, 1974-ben lebontott kő alapú haranglábnál történt. A templomkapu fölött máig jól kivehetően látható a Bónis család címere. Az alapos munkáról árulkodik, hogy az imaház az 1888. évi nagy árvízet is túlélte, pedig ekkor a település csaknem teljesen elpusztult, csupán néhány ház maradt épen.

Ugyancsak Bónis László alatt épült fel a család nagyfalui kúriája, mely később a Feldheimek birtokába került. Az egykori családi fészek legutóbb 1960-ban esett át komolyabb átépítésen és ma a római katolikus plébániának ad otthont. A valaha szomszédságában álló magtárral napjainkban már nem találkozhatunk, helyén 1946-ban modern szerkezetű katolikus templomot építettek.

Bónis László, Losonczy Terézszel kötött házasságot, melyből két fiúgyermek született, József valamint 1780-ban Sámuel (a reformkori politikus édesapja). Közülük csak az utóbbi élte meg a felnőttkort, így egyedülként léphetett az atyai örökség birtokába. Ahogyan Lácza Magdolna fogalmaz, esetében már törvényszerű volt, hogy nem elég a birtok határáig nézni, hanem a megyei közéletben is részt kell vállalni.⁵

⁴ BALOGH ISTVÁN: Az újratelepített Nyíregyháza első félszázada. (A nyíregyházi bírák évkönyvei) (1753–1803). In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 3–4. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza, 1982. 107–108.

⁵ LÁCZA MAGDOLNA: Sorsok a múltunkból. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Tudományos Koordinációs Bizottsága, Nyíregyháza, 1988. 22.

Az édesapa, idősebb Bónis Sámuel (1780–1833) politikai szerepvállalásai

Az idősebbik Bónis Samu tanulmányait a sárospataki református kollégiumban Kövy Sándor hallgatójaként folytatta. Jurátusként Szilassy József ítélmester oldalán a pesti Királyi Táblán dolgozott, ügyvédi vizsgáját 1800 júniusában tette le.⁶ Az egykori alma mater patronálását fontosnak tartotta, 1814-ben 300 Rft-nyi támogatást ígért a kollégium továbbépítéséhez, később pedig személyesen is közreműködött abban a Szabolcs megyei gyűjtésben, amit a pataki munkálatok folytatása érdekében szerveztek.⁷ A Bodrog-parti városhoz később a Bónisok több nemzedéke is kötődött, családi hagyománnyá vált, hogy a megyei hivatalvállalásra tudatosan készített fiúgyermeküket az egyre növekvő hírű jogakadémiára írták. Idősebb Bónis Samu és a vidéki literátor értelmiség kapcsolatára több elszórt forrás is utal. Dessewffy József 1821. január 6-án írt levelében azt kérte Kazinczy Ferencről, hogy Zrínyi munkáját, „melyet Bónis velem én pedig teveled közlöttem, kéziratban,” küldje vissza, egy németül írt hazai almanachhal együtt.⁸

1825-ben minden valószínűség szerint kompromisszumos jelöltként lett Szabolcs vármegye egyik országgyűlési követe. Esetleges jelöléséről Kazinczy sommásan csak azt jegyezte meg: „Az nem volna rossz.”⁹ Később, már a választás eredményének ismeretében, azonban bővebben is hangot adott véleményének. Azt írta: „Én úgy hiszem, a tiszta lelkű, s erős lelkű Bónis Sámuel sem fog ragyogni a Diétán, mint Gróf Dezsőffy József: de a Követséget oly bizonyosan meg fogja érdemlenni, mint Gróf D.J., s kárára Szabolcsnak nem lesz. Pedig nem hiszem, hogy ez az igen-igen tiszteletes ember csak nevére is ismerné Filangierit és Beccariát. Sokféle védőre van szüksége a jó ügynek, s Bónis egyike lesz ezeknek. Ezen hitem meghazudtolva soha sem lesz.”¹⁰

A megküldött követjelentések valóban az idősebb Bónis Samu visszafogottságát tükrözik. A tárgyra szorítókozó, nem túlzottan terjengős követjelentéseiben azonban 1826 szeptemberében gyökeres fordulat állt be. Ez a jobbágytelket használó nemesek összeírási szándéka miatt következett be, ami Szabolcsban, a megye belső társadalmi

⁶ PÁLMÁNY BÉLA: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. I. k. 843.

⁷ HÖRCSIK RICHÁRD: A sárospataki református kollégium gazdaságtörténete (1800–1919). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sárospatak, 1996. 101.

⁸ KAZINCZY FERENC Levelezése (továbbiakban KazLev) S.a.r. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1907. 17. k. 337. A szóban forgó Zrínyi munkát Láczy Magdolna a Szigeti veszedelemnek vélte. Láczy Magdolna: i.m. 24. Valójában azonban egy olyan 135 negyedrévű levélből álló kéziratról van szó, amely Zrínyi előszaván és ajánlásain túl tartalmazza a Discursusokat, az Aphorismusokat, a Centuriákat, a Mátyás király életéről való elmélkedéseket, az Afumot, valamint A tábori kis tractát is, melynek vége hiányzik. Nem tudjuk, a kötet hogyan került idősebb Bónis Sámuel tulajdonába. Amikor Kazinczy 1817-ben közreadta Zrínyi munkáit, utána irányulhatott figyelme arra a fölbecsülhetetlen kincsre, amely Bónis tulajdonában állt. A kéziratot Dessewffy másolta le, ez a változat került aztán Kazinczyhoz. A szóban forgó Zrínyi munka egyébként később idősebb Bónis egyik menyéhez, Bónis Barnabásné Pogány Karolinához került. 1855. március 18-án ő adta át a Széchényi Országos Könyvtárnak. NÉGYESY LÁSZLÓ: Zrínyi prózai munkáinak új kiadása. Budapesti Szemle 48, 182. k. 520. sz. 1920. 15–16.

⁹ Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefnek, 1825. július 15-én. KazLev, 19. 368.

¹⁰ Kazinczy gróf Dessewffynek, 1825. augusztus 28-án. Uo. 396.

tagozódása miatt, azonnal felkorbácsolta a kedélyeket. A rendek augusztus 5-én és 6-án végzést fogadtak el, mellyel elhatározták, hogy követeiket pótutasításban fogják kötelezni, hogy tiltakozásuk országgyűlési naplóban való rögzítését feltétlenül ériék el. Határozatuk tehát épp akkor született, amikor Pozsonyban az alsó tábla országos ülésének többsége már keresztülvitte a jobbágytelken ülő nemesek megadóztatásának tervét.¹¹ Az elkésett instrukció, mellyel Bónis nem tudott azonosulni, megterhelte a megyéhez fűződő kapcsolatát, így 1826. szeptember 4-i levelében azt vetette papírra, hogy szeme folyamatos gyengülése miatt a követség alóli felmentését kéri.¹² Három momentum is bizonyítja, hogy egészségi állapotára való hivatkozása csak kifogás lehetett. Egyrészt a vármegyei jegyzőkönyvből kiderül, hogy az egész felhördülés nem a tisztikartól eredt, hanem a „számosan öszve gyűlt Rendek” felől, akik politikai érdeklődése csak akkor élénkült meg, ha kiváltságaik veszélybe kerültek. Zoltán Pál második alispán az augusztus 30-i közgyűlésen két ízben is kijelentette, hogy nem ért egyet azzal, hogy a szabolcsiak a megyékkel is levelezésbe kívánnak fogni a jobbágytelken lakó nemesek tárgyban, mert mint fogalmazott, így „a vármegyék levelezésének helyreállításában mellyen az ország rendei mostanában igyekeznek, akadály tétene”. A közkívánságnak végül mégis engedni kényszerült.¹³ Másrészt az is tény, hogy idősebb Bónis Sámuel politikai pályája a követségről való lemondással távolról sem ért véget, sőt hazatérését követően már jelen volt a vármegye soron következő közgyűlésén.¹⁴ Harmadszor, s alighanem ez a legdirektebb utalás, Bónisnak a megyei rendek által történt megtámadását rögzítik Dessewffynek hűséges levelezőtársához, Kazinczyhoz írt sorai is. 1826. szeptember 30-án úgy fogalmazott: „a derék Bónist épp úgy üldözik alatomban, mint engem üldöznek – az egynehány jók semmi jót nem tehetnek.”¹⁵

A vihar elültével lassan megbékülhetett és immár korosodva, negyvennyolc évesen elérkezett közéleti ténykedése utolsó nagy állomásához, az 1828-tól négy éven át viselt első alispáni hivatalhoz. 1831-ben Szabolcsra is lecsapott az „epemirigy”, azaz a kolera, amely a magistratus feladatait megsokszorozta, a soron következő tisztújítás időben történő lebonyolítását pedig lehetetlenné tette. Csak 1832. május 2-án kezdődhetett meg a rég időszerű választás, melyet már a megye új főispánja, gróf széki Teleki József (1830–46) vezényelt le. Ennek alkalmával idősebb Bónis Sámuel végleg elkészönt a közéleti pályától, fia viszont éppen ekkor méretette meg magát először a vármegyei politika világában. A köszöntő szavakat maga Teleki intézte a „magát 22 esztendei szolgálatja után nyúgodalomra bocsajttani” kérő alispánhoz.¹⁶ A

¹¹ MOLNÁR ANDRÁS: Zala megye követei az 1825–27. évi országgyűlésen. Levéltári Szemle 52, 2002. 4. sz. 59.

¹² MNL SZSZBL IV. A. 1. b. Fasc. 26. No. 909. 1826. /899. d./

¹³ Az 1826. augusztus 30–31-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve. MNL SZSZBML Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (továbbiakban IV. A. 1. a.) 57. k. 1826. évi jkv. 2. sz.

¹⁴ Idősebb Bónis Sámuel lemondásra vonatkozó kérését a megye elfogadta és utódjául 1826. szeptember 28-i közgyűlésén szolnoki Jármay Tamás főszolgabíróvá választotta meg. Mivel azonban ő két hét otthonmaradásra kért engedélyt, Bónis egyelőre folytatta a pozsonyi munkát. Utolsó tudósítását október 22-i dátummal kezdte, míg a felérkező Jármay először november 2-án jegyzett levelet a szabolcsi rendekhez. November 28-án kezdődött a vármegyei követség közgyűlése, melyen Bónis főszolgabírói minőségben már ismételen megjelent.

¹⁵ Dessewffy József Kazinczynak írt leveléből. KazLev, 20. 119.

¹⁶ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 689. sz.

visszavonulásra vonatkozó kérése ezúttal tényleg nem lehetett alaptalan, ami abból is kiderül, hogy a hónap végén kezdődött következő törvényszékén „beteges állapotja miatt” lemondott arról a választott nádori bíróságról is, melynek a Sárospatak és Vencsellő (ma Gávavencsellő) közötti kérdéses jogállású füzes tárgyban kellett munkálkodnia.¹⁷

Idősebb Bónis Sámuel élete során egyszer nősült, házastársa, majd 1833. június 9-én bekövetkezett halála után özvegye, vargyasi Dániel Borbála volt. Neje családját a genealógiai munkák egyhangúan székely eredetűként mutatják be, pontos hivatkozások nélkül. Ennek bizonytalanságát a família tagjainak életútját részletesebben feltáró Dániel Gábor is elismeri, az erdélyi gyökerekhez viszont nem férhet kétség.¹⁸ Borbála édesapja, Dániel Sámuel katonai pályát futott be, 1774-ben már főhadnagyi rangban állott. Szolgálatával 1783-ban hagyott fel, majd felesége Szentpéteri Borbála birtokán telepedett meg, Sajószentpéteren. A saját olasztelki ingatlanait tisztartón keresztül igazgatta. Két lányuk közül a kisebbik volt idősebb Bónis Sámuel hitvese. A családi krónikás, Dániel Gábor 1846-ban kereste fel őt Nagyfaluban, ahol jóságos, kedves és házias nőként véste emlékezetébe. Mint írja, „a holt Tiszán, Rakamaz és Tokaj közt kecsegékre halásztunk csónakokkal, szóval kimondhatatlan szívességgel láttak”.¹⁹ Dániel Borbála tizenegy gyermeknek adott életet, de a felnőttkort csupán három leánya és két fia élte meg.

A fiatalabb Bónis Samu, mint pataki diák

Idősebb Bónis Sámuel szabolcsi alispán és Dániel Borbála első, a felnőttkort is megélő fia, 1810. szeptember 30-án született Nagyfaluban. Az anyakönyvbe apja után, a protestáns családnál igen divatos Sámuel keresztnév került. Gyermekkoráról nem rendelkezünk adatokkal, illetve azt sem rekonstruálhatjuk, pontosan milyen szellemi hatások érhatték. Csupán feltételezhetjük, hogy szocializációja során, legnagyobb befolyással apja lehetett rá, aki egészen biztosan azt akarta, hogy fiai, Sámuel és Barnabás is bekapcsolódjanak a vármegyei közéletbe. Amikor az 1810-es években maga is patronálta a sárospataki kollégium építését, a protestáns értelmiség lehetőségeinek bővítése mellett, nyilván gondolt saját, akkor még gyermekkorban lévő fiai jövőjére is. A fiatal Samu így a Bodrog-parti városba került, ahol a bölcsészeti tanfolyam kurzusait hallgatta. Ezt követően 1825-ben külföldi tapasztalatokat is gyűjtött, méghozzá abban a bécsi polytechnikumban, amely a Habsburg Birodalmon belül a második helyen állt a magyar peregrinusok fogadását illetően.²⁰ Később visszatért Sárospatakra, ahol ezúttal már apjához hasonlóan, a Kövy Sándor professzor nevével fémjelzett jogakadémia hallgatója lett. Nyolc évvel volt fiatalabb, mint Kossuth, következésképpen ugyanazok tanították, ugyanazt a szellemiséget szívhatta magába.²¹

¹⁷ Az 1832. május 28-án kezdődött közgyűlés jegyzőkönyve. Uo. 1121. sz.

¹⁸ DÁNIEL GÁBOR: A vargyasi Dániel család eredete és tagjainak rövid életrajza. Franklin Társulat, Budapest, 1896. 13.

¹⁹ Uo. 145.

²⁰ SZÓGI LÁSZLÓ: Adatok a Habsburg monarchián belüli egyetemi peregrináció történetéhez, 1790–1850. Levéltári Szemle 42, 1992. 4. sz. 22.

²¹ Lácza Magdolna: Sorsok a múltunkból. 23.

Diákévei alakulásáról bővebbet 1828-tól kezdődően tudunk, egyik legközelebbi iskolatársa és fiatalkori barátja, a történetíró Jászay Pál naplójának jóvoltából. Innen derül ki, hogy az ifjú Bónis jurátustársai közül, Jászay mellett, leginkább Recsky András, Fáy Ábris, Kandó Kálmán, Vizsolyi Ede, Bekény István, a diákek alatt elhunyt Darvas Ferenc, illetve a Nagyfaluban élő Majos Dániel társaságában töltötte az időt.

Pálffy János emlékezéseiben Bónis kapcsán megjegyzi: „Eszes ember és becsületes; egyetlen hibája, hogy néha leissza magát, s akkor goromba, mint a pokróc.”²² Rövid életrajzi összefoglalójában, Lácza Magdolna is említi, hogy a „tolcsvai jó borokat kedvelte éppúgy, mint a kártyacsatákat.”²³ Magunk is számtalan jelet találtunk arra vonatkozóan, hogy nem csupán ifjúkori bohémságról van szó, ami együtt járt a jurátusok víg életével, hanem Bónis felnőttkori életének első szakaszában is gyakran előfordultak ilyesfajta kicsapongások. A jوسفstadti raboskodás idején azonban e karaktervonása megváltozott. Az idősödő Bónisról Pálffy már elismerően jegyezte fel, hogy „reá nem lehet ismerni, annyira megváltozott, soha sem iszik, pedig tehetné, s olvasással, tanulással és faragással tölti idejét.”²⁴

A joghallgatói évek időszakából Jászay Pál 1828. december 14-én ezt vetette papírra: „Bónis Samu, Domonkos és Borbély előtaláltak, erővel elvittek Nánássyhoz. Oda jött Darvas Feri is Kazinczyval, Onnat Hartsteinhoz mentünk. Ottan 25 üveg aszú bort elköltöttünk; noha én nem ittam meg többet másfél pohárnál. Kazinczy [László – K. Z.] össze kapott Bónis Samuval. Samu igen leszívta magát. Darvas Ferihez vittük hálni.”²⁵ 1830. január 11-én, amikor épp Bónisék nagyfalui kúriájában vendégeskedett, a kártyázással töltött sok-sok óra miatt pedig így kesergett: „Délig és délután 3 óráig Samuékat néztem a patvarián, hogy kártyáztak. Samut, ámbár mindig biztatott is, teljességgel reá nem vehettem, hogy Bekényékhez elmenjünk. Engem a méreg majd meg evett bosszúságomban, 3–5-ig csak magamba pipáztattam a Samu atyja szobájában.”²⁶

A hirtelen harag, lobbanékonyság, szintén olyan személyiségvonás, melyet a Bónisra emlékezők rend szerint megemlítenek.²⁷ Ennek alapjait Jászay Pál naplója ismét csak erősíti, hiszen 1828–30 között nyolc alkalommal rögzíti, hogy Bónis Samuval valamiért összeveszett. A szövegkörnyezet alapján mindegyik eset apróbb szurkálódásnak tűnik, mélyebb okok nélkül. Hol egy tréfának szánt fültövön ütés,²⁸ hol a

²² Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései I. (továbbiakban Pálffy) Szerk. Szabó T. Attila. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1939. 103.

²³ Forrásának jelölése nélkül az idézett állítást közli Lácza Magdolna: Sorsok a múltunkból. 23.

²⁴ Pálffy 103.

²⁵ JÁSZAY PÁL. Naplója 1, (továbbiakban Jászay) S.a.r. Czékus László. Irodalomtörténeti Közlemények, 4. 1894. 1. sz. 93.

²⁶ Jászay 2, Uo. 1894. 2. sz. 215.

²⁷ Móricz Pál például így ír: „természeténél fogva hirtelen ember volt; gyorsan összepörölt barátaival, de haragtartó egyáltalában nem volt, s hirtelenségét mindjárt beismerte. Daczára hevességének mindenki tisztelte és szeretete Bónis Sámuel.” MÓRICZ PÁL: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és balközép pártok egybeolvadásáig: 1867–1874. Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdája, Budapest, 1892. I. k. 48.

²⁸ „Vacsora után Samu igen összekapott velem azon, hogy ő engem fültövön ütven térfából, egy kevéssé én is visszaütöttem.” Naplóbejegyzés 1830. március 19-én, pénteken. Jászay 2, Uo. 1894. 2. sz. 228.

sódaros tészta német neve képezte a vita tárgyát,²⁹ de akad, amikor Jászay csak annyit ír: „Samu minden ok nélkül belém veszett.”³⁰ Az incidenseket követően legkésőbb egy-két nappal a megbékélés tényeit is regisztrálta, ezzel ismét csak erősítve, hogy hétköznapi konfliktusaik csupán Bónis pillanatnyi felindultságából táplálkoztak.

A kicsapongások, perlekedések mellett a későbbi történetíró szerelmi életük alakulásáról is rendre megemlékezett. Tudjuk, hogy egy ideig mindkettőjük szíve egy Nagyfaluban élő birtokos, mikófalvi Bekény János,³¹ Kata nevű lányáért dobogott. 1828 decemberében Jászay, aki a karácsonyi ünnepeket a Bónis-kúriában töltötte, azon zsörtölődött, hogy Samu elment Bekényékhez, de őt nem hívta, mivel Katit, akibe fülig szerelmes, félti tőle.³² Az érzések azonban hamar változtak, mert a következő év tavaszán Bónis Darvas Lilla után kezdett érdeklődni. Erről egy 1829. novemberi naplóbejegyzés árulkodik, ahol Jászay azt rögzíti, bevallotta Bónisnak Bekény Kata iránti vonzalmát, mire ő elismerte, „hogy az előtt egész Pünkösztig ő is Katit szerette.”³³ Egészen bizonyos, hogy a szóban forgó Lilla nem más, mint Bónis Samu későbbi hitvese, Darvas Erzsébet (1814–1900).³⁴

A nagyréti Darvas családot előneve Zólyom vármegyéhez köti, a 17. századtól azonban Nógrádban bukkantak fel, ahol fontos megyei tisztségeket szereztek. Innen származtak át Abaúj vármegyébe, ahol Ongán, Gagyon (ma Felsőagy), Rakacán, Alpáron (ma Abaújalpár) és Szemerén bírtak nemesi javakkal.³⁵ Erzsébet édesapja, az Ongán élő idősebb Darvas Antal, Karpé Erzsébettel kötött házasságot. Legidősebb fiúk, akit Jászay naplójában Tóniként emleget, ugyancsak Bónisék jurátustársa volt Patakon. Közéleti pályája 1838-ban, mint alszolgabíró indult. Biztosra vehető ugyanakkor, hogy Bónis Samu nem csak bátyján keresztül ismerhette meg későbbi feleségét, a két család egyébként is gyakran járt egy társaságba. Tudjuk például, hogy 1830. január 21-én, amikor Bónis Katalin³⁶ és olcsvári Olchváry Ferenc lakodalmára került sor, az összesereglett násznépben Darvasék is ott voltak Ongáról. Az eseményen a fiatal Samu vőfélyként jelent meg, Erzsébet iránti vonzalmát pedig jól jelzi, hogy többekkel is konfrontálódott miatta. Jászay följegyezte, hogy a juristákkal mind összeveszett, sőt még Bekény Katalival is, amiért azt állította, hogy Majos Dani hágott az Erzsébet lábára.³⁷

²⁹ „Samuval megint összeviharagudtam, mert az ebédnél a sódaros tészta német neve előhozódván, s nekem ő lassan azt súgván, hogy ő még azt eddig nem tudta; én kérdőleg ennyit mondtam, hogy: nem? A melyre ő mérgesen azt felelte, hogy nem érdemlem, hogy hozzám szóljon.” Naplóbejegyzés 1830. március 30-án, kedden. Jászay 3, Uo. 1894. 3. sz. 361.

³⁰ Naplóbejegyzés 1830. január 27-én, szerdán. Jászay 2, Uo. 1894. 2. sz. 219.

³¹ A Bónisok a 18. századra visszamenő rokoni kapcsolatokat ápoltak a mikófalvi Bekény családdal. Bónis Samu dédnagyapjának egyik leánytestvére volt az első, aki beházasodott a Bekény családba. A szóban forgó Bekény János 1774-ben telepedett le Nagyfaluban, miután megkapta anyai örökségét.

³² Naplóbejegyzés 1828. december 23-án, kedden. Jászay 1, Uo. 1894. 1. sz. 94.

³³ Naplóbejegyzés 1829. november 18-án, szerdán. Uo. 99.

³⁴ Nem tudni pontosan, Darvas Erzsébet miért Lillaként szerepel Jászay naplójában. Elképzelhető, hogy fiatal leányként Csokonai Lilla-dalainak hatására tetszhetett meg neki ez a név. Tudjuk, hogy a Vay családban az Erzsébeteket Lillának becézték. Épp Vay Lajos (1803–1888) felesége, a Darvas Erzsébettel csaknem egykorú gróf széki Teleki Erzsébet (1812–1881) volt az első, akit így neveztek, és aki ráadásul az Ongához igen közel alsózsoltcai birtokon élt. Lehetséges tehát, hogy a Darvas családban is ez a Telekiektől eredő furcsa szokás talált követésre. HOLOPCEV PÉTER–SZÖLLÖSI ISTVÁN: A háromi nyaralótelep elnevezése. Honismeret 27, 1999. 2. sz. 50.

³⁵ BAY ILONA: Adalék a Nagyréti Darvas család genealógiájához. Turul 27, 1909. 4. sz. 175.

³⁶ Bónis Katalin, a szintén Nagyfaluban élő Bónis Istvánnak (idősebb Bónis Sámuel, szabolcsi alispán második unkatestvére) egyetlen lánygyermeké volt.

³⁷ Jászay 2, Uo. 1894. 2. sz. 217.

A történetíró 1839-ben, amikor fiatalkori naplóírási hagyományát felelevenítette, önkritikusan elismerte, hogy joghallgató korában, „országos dolgokról keveset eszmélve, egy-két jó barát tevé édessé az életet” gondja egyedül „oskolai körére” terjedt. Mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy írása főként arra szorítkozott, miként mulatták az időt. A patai évek munkával töltött részéről nem sokat hagyott az utókorra. Néha ugyan megjegyzi, hogy „just tanultam”, „Kövy ma három tanítást tett”, „franciát fordítottam”, „Ovidiust olvastam”, mindebből azonban még a Jászayt érő szellemi hatásokra is csak részlegesen következtethetünk, a pajtás Bónis intellektuális fejlődésére, jogi-politikai tájékozódásának alakulására, esetleges olvasmányélményeire, pedig egyáltalán nem. Azt viszont tudjuk, hogy 1829-ben mindkettőjük számára elkezdődött a patvaria, kóji Komáromy István Abaúj vármegyei alispán mellett. Ez idő alatt annak mikóházi otthonában tartózkodtak, közgyűlések és más hivatalos ügyek alkalmával innen jártak be Kassára. A megyeszékhely mellett ugyanakkor a fiatal Bónisnak gyakran vezetett útja a közeli Alsóregmecre is, jurátustársához, Kazinczy Lászlóhoz. Valószínű, hogy itt is többször találkozhatott a Széplakon élő Kazinczy Ferencsel, de Jászay jóvoltából azt is tudjuk, hogy a költő időnként Komáromy házában is megfordult. Mennyire gyakran és pontosan milyen társaságban beszélgettek, arról nem készültek naplóbejegyzések. Azt az állítást, mely szerint Bónis „a már öreg, de még fiatallelkű Kazinczy Ferencz körébe jutva, érezte befolyásának nemesítő hatását”, inkább csak feltételes módban fogadhatjuk el, melyet csupán autobiográfiai jellegű források erősíthetnének meg.³⁸ Ugyanez a helyzet Bónis egyik rövid életrajzi ismertetőjének azon megállapításával is, amely úgy fogalmaz, hogy a Kazinczyval való „gyakori érintkezését” „élete legdrágább emlékei” közé számította.³⁹

A később politikussá lett Bónis, és a kancellári feladatokat vállaló Jászay személyiségének eltérései már a joggyakorlat alatt készült naponkénti bejegyzésekből is világosan tükröződnek. Utóbbi sokkal nagyobb arányban vállalta magára az írásos munkákat, a levelek, jegyzőkönyvek készítésével, pecsételésével való bajlódást, míg Bónis többször kísérte el Komáromyt hivatalos útjaira, legyen szó határjárásról, vármegyei közgyűlésről, vagy a helyi elit meghatározó szereplőivel való találkozásokról. Szabadidejükben az abaújszántói ifjú főként történeti műveket olvasott, festett, klavírozott vagy szarupoharakat metszegetett, miközben Bónis Samu inkább agarászni járt vagy lovagolni ment. Jászay szorgalmas emberként nem hagyta felgyűlni az adminisztrációs feladatokat. A szabolcsi alispán fia egyszer meg is jegyezte neki, hogy Komáromy házában az ő becsülete csorbát szenvedhet azáltal, hogy a monoton munkából nem veszi ki egyenes arányban a részét. Valójában persze aligha rajonghatott az ilyesfajta foglalatosságokért, mert öt nappal később már zokon vette, amikor levélírás közben Jászay azzal ugratta, hogy dolga végeztével a „másolni felküldetett instanciát majd leírja”.⁴⁰

1830. április 1-jén Nagyfaluból szekér érkezett Bónisért, így a két jó barát útjai hosszabb időre elváltak. Csupán augusztusban következett a viszontlátás, amikor

³⁸ Vasárnapi Újság 26. (1879. november 30.) 48. sz.

³⁹ Uo. 14. (1867. április 14.) 15. sz.

⁴⁰ Jászay 2, Irodalomtörténeti Közlemények, 4. 1894. 2. sz. 228.

mindketten Sátoraljaújhelyre utaztak, az új zempléni főispán, Majláth Antal (1830–1839) bevonulását megtekinteni. Huzamosabb időre pedig csak Pozsonyban találkoztak ismét. Augusztus 24-én Jászay ugyan még Nagyfaluba utazott, de ott azt a hírt kapta, hogy Samu barátja épp aznap indult el Debrecen felé Szabolcs vármegye egyik diétai követének, lászlófalvi Eördögh Aloiznak kíséretében. Abaújban a rendek a két alispánt választották el, így Jászay Komáromy István mellett utazhatott Pozsonyba, ahová csak alig két nappal az országgyűlés kezdete előtt, szeptember 6-án érkezett meg. A városban ismét összetalálkozott a pataki társaság jó része, hiszen Bónisékon kívül Kazinczy László, Kapczy Tamás, Patay János, gróf Teleki László, Fáy Ábris is mind az országgyűlésen voltak. Feltehetően Bónis is ugyanúgy látogatta a kerületi és országos üléseket, mint Jászay, illetve teljesítette a jurátusok fő feladatának számító „dictaturát”.⁴¹ Az elfoglaltságok sűrűsödését a naponkénti bejegyzések megrövidülése is jelzi, továbbá feltűnő, hogy a diáktársak főként egymás szálláshelyein találkoztak. Sajnos a Pozsonyban töltött idő végkifejletét nem ismerjük, mert Jászay 1830. november 16-a után keletkezett feljegyzései elvesztek.

Az év végét Bónis már odahaza, Nagyfaluban töltötte, majd a következő év tavaszán Pestre utazott juratériájára. Áprilisban Jászay hasonló okból ide is követte barátját, akárcsak néhány további pataki diák, így gróf Teleki László, Kapczy Tamás és Ónody Pál. Bónis ügyvédi vizsgájáról részletesen nem számol be, de azt megjegyezte, hogy június 15-én már censuratusként kereste fel őt szállásán.⁴² A vizgát egyébként a nagyfalui fiattal egy napon tette le gróf Teleki László is, méghozzá mindketten kitüntetéssel.⁴³

Felszabadulván a tanulás terhe alól, június 23-án Bónis esze már nem a jogtudomány körül járt, hanem szekeret fogadva Ongára készülődött Darvasékhoz. A törvénytudományt kihasználva újtára meginvitálta Jászayt is. A birtokon a több mint két napos utat követően senkit sem találtak, csupán az Erzsébet által szerelme jeleként otthagytott fésző rózsákat. A család váratlan távozása a már pusztító kolerával állt összefüggésben, melyről Bónisék június 26-án értesültek először, amikor a kései órákban megérkeztek a szabolcsi alispán házához.

Végzett ügyvédként Bónis első feladatait tehát a járvánnyal összefüggésben kapta, amely egy időre mellé zárta a naplóíró Jászayt is.⁴⁴ Július 2-án mindkét fiatal Nagykalóba indult idősebb Bónis Sámuel társaságában. A kolera miatt sürgetővé vált közgyűlésre Pestről Teleki József főispán is a helyszínre utazott. A feltehetően nem túl derűs hangulatú tanácskozáshoz kapcsolódik a nemrég ügyvédi vizgát tett Bónis tiszteletbeli tisztü ügyészé való kinevezése is.⁴⁵

⁴¹ A megye és a diéta közötti érintkezéseket általánosságban és az egész reformkorra vonatkozóan vizsgálja DOBSZAY TAMÁS: Kommunikációs csatornák a megyék és a diéta között a reformkorban. *Jogtörténeti Szemle*, 12. 2010. 4. sz. 1–7.

⁴² Oklevelet szerzett jogászként. Jászay 6, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5. 1895. 2. sz. 222.

⁴³ Vasárnapi Újság 26. (1879. november 30.) 48. sz. A tanulmányokra vonatkozó rövid összefoglalót lásd még Pálmány Béla: i.m. I. k. 843.

⁴⁴ Pontosan fogalmazva, a fiatal Bónis az apja elnöksége alatt működő Megyei Közegészségügyre Ügyelő Bizottság jegyzője lett. TIDRENCZEL SÁNDOR: Arcképvázlat Bónis Sámuelről. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 14, 1979. 4. sz. 71.

⁴⁵ A közgyűlés alkalmával Bónis mellett, Teleki főispán ugyancsak tiszteletbeli tisztü ügyésznek nevezte ki Hunyadi Józsefet, míg báji Patay László és az Eszláron birtokos, Bónis Samuval együtt joggyakornokoskodó Ónody Pál becsületbeli jegyzők lettek. Az 1831. július 4-én kezdődött közgyűlés jegyzőkönyve. MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 62. k. 1831. évi jkv. 12. sz.

Az „epe kórság mírigye” miatt Bónisék két hónapig, a már említett július 2-ától egészen szeptember 8-ig időztek Nagykállóban, a megyeházán rendezkedve be. Ez idő alatt sok riadalmon mentek át. Jászay július 15-én feljegyezte, hogy az öreg Bónisné Borbála asszony, kisebbik fiával, Barnabással megpróbált hazatérni, de ekkor már Nagyfaluban is kiütött a kolera. Az alispán ezért lovas futárokat küldött felesége után, „egyiket Nyíregyháza, másikat Kótaj felé” és azok a már karanténba zárt Nyíregyházát sikerrel megkerülve, hajnali három órára visszatérítették őket. 1832-ben pedig egy pesti társaságban, nyilván már egész más hangulatban, azt mesélte a „choleras időkről”, hogy az öreg Bónis „minden kályhákon, sőt még az ebédlő asztalon is egy-egy pohár chlor calchot” tartott, illetve egész háza népe nyakába kötöztette a klór-meszet.⁴⁶ Félelmének mindenképp alapot adhatott, hogy a járvány tágabb családjából is szedett áldozatot. Szeptember 8-án, épp Nagyfaluba hazatérve vette a hírt, hogy nászura, Máriássy Zsigmond „a choleraiban meghalálozott.”

A rendkívüli állapotokkal kapcsolatos írásos feladatok megsokasodása dacára Bónis Samu életének jó része a kállói kényszervendégeskedés során is a társas élet körül forgott. Mivel a járvány miatt sok jómódú nemes ifjú vesztegelt Szabolcs megye központjában, az összejövetelek talán a szokásostól is gyakoribbá váltak. Ezeket házigazdaként többnyire Kállay Eulália (1814–1873) szervezte családja harangodi fürdőjében.⁴⁷ A két hónap leforgása alatt Jászay kilenc itteni mulatozást említ meg, ahová általában a cigányokat is kivitték. Felsorol öt csárdai vígadást, egy Martinovics nevű muzsikus bandájának zenéje mellett, végül pedig öt névnap vendégeskedést is.⁴⁸ Mindez azt jelenti, hogy legalább három-négy társasági időtöltés jutott egy hétre és akkor még nem is beszélünk a Kállayak kertjében, az Eliseumban sétákkal töltött hosszú órákról. A tánc és a korzózás mellett időnként előkerült a kugli, valamint ha az időjárás engedte, Harangodon a fürdőzésre is lehetőség adódott. Az asztalokra legtöbbit aszúbor tettek, amely volt, hogy öntudatlan részegséget eredményezett, de hogy pontosan melyik fiataalt kellett szekéren Kállóba visszavinni, arról Jászay naplójában diszkrét módon hallgatott. A sokszor hajnal háromig is kitartató vígadozásokba a kisasszonyoknak kijáró bókolás és pajkos játszadozás is belefért. Július 16-án az abaujszántói jurátus megjegyezte, hogy „a Kállay Lilla s a pap leánya ablakai alatt Nachtmusikot csaptunk”. Míg augusztus 2-án arról ad hírt, hogy Bónissal egész délig csak azt a csupor rózsát őrizték, melynek visszalopatásáról Samu és Kállay Lilla egy pár csókban kötöttek fogadást. Ami a szabolcsi jómódú birtokos nemesség fényesebbnél fényesebb névnap rendezvényeit illeti, azok sorában Bónis Sámuel szabolcsi

⁴⁶ Jászay 8, Irodalomtörténeti Közlemények, 5. 1895. 4. sz. 481.

⁴⁷ Kállay Eulália, vagy ahogyan a Jászay-naplóban szerepel, Kállay Lilla, az 1832–36-os tisztikarban második alispáni tisztséget viselő Kállay Gergely és Reviczky Viktória leánya volt, később Komjáthy Pálné. Öccse Kállay Ödön (1815–1879), ismert ellenzéki politikus az 1843–44-es országgyűlésen Csanád vármegye követe, majd 1844-től a nádudvari járás főszolgabírója, 1848-ban ugyanezen választókerület képviselője az első népképviseleti országgyűlésen. A szabadságharc alatt Komáromban kormánybiztos. 1861-ben és 1865-ben ismét a nádudvari kerület képviselője, végül pályája végén még négy alkalommal, 1869-ben, 1872-ben, 1875-ben és 1878-ban képviselőházi tag, mint a Szeged-Rókus-alsóvárosi körzet képviselője, mindannyiszor a szélbal színeiben. Életútjára vonatkozóan lásd TIDRENCZEL SÁNDOR: Kállay Ödön: „Az igazi Danton”. Nagykálló, 1992. (A Nagykállói Helytörténeti Füzetek 2.)

⁴⁸ Július 25. A „papné nevenapja”. Július 26. Anna-nap Kállay Albert neje Kállósejénben. Augusztus 9. Lőrinc-nap Kiskállóban. Augusztus 26. Idősebb Bónis Sámuel alispán névnapja Nagykállóban. Augusztus 27. Ágoston-nap Molnár Gusztávéknál.

alispán kúriája is élen járt. Vay Sarolta, aki már csak nagyszüleitől hallott „Samu bácsiról”, anekdotákkal tarkított, néhány oldalas életrajzi közlésében így fogalmaz: „a politikai élet minden számottevő tagja megfordult a nagy viceispán házában, a vidéki társas életnek pedig középpontjává tette a kiválóan művelt lelkű háziasszony, vargyasi Dániel Borbála. Boka hegedűje meg odacsalta a fiatalságot, amely kivált ünnepek alkalmával ellepte a magna curiát. A család fiai, Barnabás és Sámuel kocsiszámra hozták a sok jogászt.”⁴⁹ A századfordulón íródott sorait önmagában nézve persze igen kritikuson kellene kezelnünk, nem zárva ki, hogy romantikusra festett, idealizált múltidézésről van dolgunk. Állításait ugyanakkor teljes egészében alátámasztják Jászay Pál naplófeljegyzései is az 1830-as és az 1831. évi esztendőkből.

Eszerint 1830. augusztus 26-án, a vendégsereg már a délelőtti órákban gyülekezni kezdett a nagyfalui Bónis-kúriában.⁵⁰ Az ebédet követően indult a tánc, de az igazi bál, melyre a hölgyek a délután során szinte mind elmentek átöltözni, csak a koraesti órákban kezdődött el. Este 11 óráig aztán szünet nélkül tartott a mulatság, amikor az asztalokat az újabb étkezéshez ismételtelen megterítették. A kései vacsora után kezdett csak oszladozni a sokaság, de akinek mulatni támadt kedve, még másnap is megtehetette, a cigányok ugyanis még a reggelenél is megjelentek, hogy húzzanak egy-két nótát.⁵¹ Bár 1830-ban Jászay szerint a névnapozók kevesebben voltak, nagyobb létszámú rendezvény esetén előfordult, hogy az említett, 300 főt is befogadni képes magna curiában (magtár) folyt a tánc.⁵² Egy évvel később idősebb Bónis Sámuel még a kolera miatti nagykállói veszteglés sem akadályozta meg abban, hogy névnapját, a szokott augusztus 26-i napon, széles körben ismét megünnepelje. Jászay erre így emlékezett: „Délben a viceispán a nevenapjára nagy ebédet adván a nagy sálában, nagy gyülekezet volt nálunk, s ebéd után a tánchoz fogván ugyancsak raktam magam is a vasbajuszú Zabolcs portraitja alatt a kis Vay Esztivel a magyart, s még az öreg Pataynak is olyan kedve kerekedett, hogy maga is hozzáfogott a tánchoz.” A járványról a jókedvű egybegyűltek csaknem teljesen megfeledkezhetek, mert az alispán megbúsulva csak akkor oszlatta fel a bált, amikor tudtára adták, hogy veje, Lónyai László (Bónis Teréz férje) hiába várakozik a határban, a lezárások miatt mégsem kaphat bebocsátást a városba. A nap szomorú végződésének dacára névnapjainak páratlan-ságát Jászay még egyszer így erősíti meg: „Mindamellett is nékem eszembe jutván most esztendei s most kétesztendei Sámuel-napjaim, lehetetlen volt az öreg Bónissal versent nem keseregnem.”⁵³

A járvány végeztével Bónis és Jászay útjai ismét szétváltak. Utóbbi rövidesen visszatért Pestre, ahol titkárként Teleki József főispán házához került, majd 1832. március 20-án maga is ügyvédi vizsgát tett.⁵⁴ Mindeközben Szabolcs megye már a rég

⁴⁹ VAY SAROLTA: Régi nemes urak, úriasszonyok. Históriaik, legendák, virtuosos cselekedetek. Singer és Wolfner, Budapest, 1908. 71.

⁵⁰ Ifjabb Bónis Samu ezen az eseményen nem volt jelen, mivel két nappal korábban már elindult a pozsonyi diétára.

⁵¹ Jászay 4, Irodalomtörténeti Közlemények, 4. 1894. 4. sz. 467–469.

⁵² Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a 19. században. Forrás- és szemelvénygyűjtemény. Szerk. Farkas Róza–Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2000. 297. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 18.)

⁵³ Jászay 6, Irodalomtörténeti Közlemények, 5. 1895. 2. sz. 232.

⁵⁴ Praclare (kitüntetéses) oklevelét Jászay Pál 1832. április 5-én vette át.

esedékes restauratio lázában égett. Bónis alispán megfáradtságát jelzi, hogy Jászay szerint Teleki főispánhoz írott, majd minden levelében panaszkodott a magistratusra, egyik levelében pedig maga a megye főkormányzója is kénytelen volt megróni Farkas Ignác első aljegyzőt „restségéért”.⁵⁵ A tisztújítás megszervezésének nehézségeit korábban már vázoltuk. Ezúttal a készülődésnek az esélylatogatásokhoz kapcsolódó egyik momentumát érdemes kiragadnunk, melyről a megyei protokollum hivatalos bejegyzéseiből természetesen nem értesülhetnénk, Jászay jóvoltából viszont mégsem ismeretlen számunkra. Följegyezte, hogy március 9-én, amikor Patay István második alispánnál járt, aki épp az I. Ferenc uralkodásának negyvenedik évfordulója alkalmából rendezett bécsi köszöntésről hazafelé tartva időzött Pesten, a tisztikarral kapcsolatos jövőbeli terveiről ekképpen nyilatkozott: „Jancsi fiamat szolgabírónak szeretném, Laczi pedig a Nótáriánál marad. Bónis Samut az atya erővel Fiskálisnak akarja candidáltatni, de én szolgabírónak akarom, mert arra alkalmatosabb. Zoltán Miska alkalmasint főfiskális lesz, Szatthmary ágenst pedig főnótáriusnak szeretném lecsalni.”⁵⁶

Pataynak persze önmaga sorsáról is megvoltak az elképzelései. Az idősebb Bónis visszavonulásával megüresedő első alispáni széket kívánta elfoglalni, amiért elsősorban 1830-as diétai követtársával, lászlófalvi Eördögh Aloizzal kellett versenyre kelnie. Az aspiránsok korteshadjáratainak részletei nem ismeretek, a bocskoros nemesség heccelésének végeredménye viszont annál inkább. A választásra jogosultak szinte végeláthatatlan hada, már a várva várt napot megelőzően, 1832. május 1-jén Nagykállóba tódult. A harciasabbnak a Patay-párt bizonyult, amely Eördöghnek az összes ablakát bevverte és a megyeházára is be kívánt rontani. A másnapi eseményekre a későbbi történetíró így emlékszik: „Reggel már 6 órakor a rettenetes sok nemesség a Patay részéről begyűlvén, a főispán által a Restauráció végett a vármegyeháza udvarán készítettett színbe, s ott nagy lármákkal kiáltozván: »Patay V. Ispán vivát!« Minekutána a zöld zászlókkal berohanó zöld sapkás előjáróktól vezéreltetett Ördögistákat több ízben még a vármegye udvaráról is kinyomták volna, a főispán lement közzéjük, s alig adhatván elő nagy munkája után is mostani egybengyülések célját, a kandidátusok neveit szavatolásra bocsájtotta, s délutáni 4. óráig tartván a voksolás, akkor Patay István 2970. vokssal 1098 ellen (mely az Ördögé volt) első alispánnak elválasztott; 5-kor ültünk az ebédhez mintegy 200-an, s tartott gyertyagyűjtásig”.⁵⁷

Másnap a tisztépítés ismét csak vontatottan haladt és csupán a főjegyzői hivatal betöltéséig ment előre. Végül a rendek többsége Kállay Gergely mögött sorakozott fel. Közben az érdeklődés is fogyatkozott, az újabb ebédnél már csak kb. 150 főre kellett teríteni.⁵⁸

Harmadnap, május 4-én, pénteken, a főtisztügyészek jelölésével indult a procedúra. Bónis Samu neve a dadai járás második alszolgabírói posztjánál harsant fel, és Porkoláb János, Bekény Benedek, Miketz Ferenc, illetőleg Dogály György ellenében

⁵⁵ Jászay 8, Uo. 1895. 4. sz. 482.

⁵⁶ Jászay 9, Uo. 1896. 1. sz. 97.

⁵⁷ Uo. 113.

⁵⁸ Jászay 9, Uo. 1896. 1. sz. 114.

nyerte el a megyebeliek bizalmát. Esküdtje Sepsy István lett, aki többek között a nagyfalui fiatal egyik rokonát, Bónis Károlyt utasította maga mögé.⁵⁹

Ami a történetek visszhangját illeti, idősebb Bónis leköszönő alispán, bizonyosan nem tartozott az elégedettek közé. Miután május 5-én hazatértek Nagyfaluba, két vejével, Bernáth Gedeonnal és Máriássy Istvánnal, egyfolytában csalódottságáról diszkurált. Ezt a társaságukban tartózkodó Jászay igen kényelmetlenül élte meg, hiszen mint naplójában írta, úgy kellett kenyéradójának, Teleki főispánnak becsületét védelmeznie, hogy közben vendégvoltáról sem feledkezhetett meg. A házigazda kifogásainak részleteit nem ismerjük, de leköszönő beszéde ad némi támpontot. Ebben többször is kinyilatkozta, tiszta körülmények között bonyolódó választásban bízik, a hely méltóságnak mindenkori szem előtt tartásában, illetőleg abban, hogy a megye rendjei csak olyanokat tüntetnek ki bizalmukkal, akik a hivatalviselésre nem csak tehetséggel, de valóságos akarattal is bírnak. Viszolygását és megvetését fejezte ki a kismemesség manipulálásának szándékával kapcsolatban, és teljes tekintélyének, valamint hatalmának bevetését ígérte az esetleges rendbontások megfékezésére.⁶⁰ Mint láttuk, a kállói események még csak hozzávetőlegesen sem az öreg Bónis által óhajtott szellemiségben zajlottak, így szinte biztosra vehető, hogy csalódottsága legalább részben innen eredt. Jó volna ismernünk fia álláspontját is, de ő, legalábbis ezen a napon, nem kapcsolódott be a vitába, „többnyire mindig az anyjánál s Karolin testvérénél levén”.⁶¹ Bár Szabolcs ismét alaposan bizonyította, hogy a municípiumok működésében az egyéni érdekérvényesítési törekvés olykor nem ismert határokat, azt a pletykát, miszerint Teleki csak azért tette meg Patayt viceispánná, mert négy ántalag aszúbort küldött fel neki Pestre, Jászay mégis a legnagyobb butaságnak és tanulatlan-ságnak minősítette.⁶²

Házasságkötés és családalapítás

A frissen alszolgabírónak választott Bónis Samu első munkanapjai az időtöltés jellemző módjait illetően túl sok változást nem hoztak. Május 7-én a reggeli után agarrászásra támadt kedve, majd délután a Bekényéknél vendégeskedőkkel ült kártyához. Vármegyei karrierjének elindulása után, 22 évesen, ugyanakkor alighanem magánéletét is rendezni kívánta, a nősülés szándékát komolyan napirendre tűzve. Május 9-én követte Jászayt Abaújba, ahol Darvas Erzsébettel „egész délután többnyire együtt szerelmeskedtek.”⁶³ A naplóíró megnyilvánulásaiából, illetőleg abból a szerető és odaadó hangnemből, ahogyan a későbbi feleség memoárjában „Sámueljéről” írt, nincs okunk feltételezni, hogy házasságuk alapvetően nem az egymás iránt érzett vonzalomból táplálkozva jött volna létre. Más kérdés, hogy a nagyréti Darvasok is beletartoztak a környékbeli nemesség azon jó módú, felső rétegébe, melynek társa-

⁵⁹ MNL. SZSZBML. IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv. 716. és 725. sz.

⁶⁰ Bónis Sámuel első alispán hivataláról a tisztí szék építése előtt lemond s a tisztí kartól búcsút vesz. Uo. IV. A. 1. b. 32. cs. No. 329. 1832. /974. d./

⁶¹ Jászay 9, Irodalomtörténeti Közlemények, 6. 1896. 1. sz. 115.

⁶² Az ántalag Tokaj környékén használt kisebb boroshordó, térfogata közelítőleg 75 liter. Jászay 12, Uo. 1896. 4. sz. 486.

⁶³ Jászay 10, Uo. 1896. 2. sz. 242.

dalmi rangjával kapcsolatban nem merülhetett fel kifogás.⁶⁴ Bár a május eleji ongai romantikázás részleteit nem ismerjük, nem kizárt, hogy a végső elhatározás épp ekkor született. Jászay ugyanis június 7-én feljegyezte, hogy apjától azt halotta, Samu ismét Darvaséknál járt, ahol sógora, Máriássy István megkérte számára Erzsébetet, az eljegyzést pedig csak azért halasztották pünkösöd másnapjára, mert jegyűri nem volt nála.⁶⁵ A hírek megállták helyüket, mert június 11-én hétfőn, midőn Jászay épp Gibárton, egy bálon mulatott, az este folyamán beállított több vendég is, akik egyenesen Ongáról, Bónis Samu és Darvas Erzsébet kézfogójáról érkeztek.⁶⁶ 1832-ben már magát az esküvőt is megtartották. A jeles esemény előtt Karpé Erzsébet, azt írta lánya imakönyvébe: „Im Glück Demut, im Unglück Mut!”⁶⁷ Az 1847–56 közötti időszakot érintő visszaemlékezéseinek tanulsága szerint Bónisné ezt a tanácsot valóban megfogadta, mert sorait olvasva egy kifejezetten alázatos, bátor, sokat próbált asszony élete rajzolódik ki előttünk.⁶⁸ Sajnos a házasságkötés részleteiről Jászay Páltól már nem értesülhetünk, mert 1832. júliusban követte Teleki főispánt Bécsbe, ezzel végleg elszakadva a szabolcsi tájtól. Ráadásul rövidesen naplóiírási szokásával is felhagyott, így a Bónis életút következő szakaszának megismerésében az ifjúkori magánéletéről és az életmódról sokat eláruló, érdekes adalékok helyett, főként már csak a vármegye hivatalos dokumentumaira hagyatkozhatunk.

A házasságkötés után a fiatalok a téti birtokrészre (ma Nyírtét) költöztek, míg Nagyfalu ura az édesapa halála után Bónis Sámuel öccse, Barnabás lett. Az édesanya, Dániel Borbála vele élt, de a szabadságharc alatt vejéhez, Máriássy Istvánhoz került Sajószentpéterre. 1850-ben itt helyezték végső nyugalomra. Egy 1896. április 28-án született feljegyzés szerint puha porkőből faragott síremléke már elomolva állt, szakadozott lapján alig lehetett kiolvasni a felíratot.⁶⁹

A téti birtokról nem sokat tudunk. Jászay említést tesz a falutól egy mérföldnyire található, „anglus kerthez hasonló”, póka-hegyi pusztáról, valamint az itt tartott ménesről és gulyáról.⁷⁰ Tét határa egyébként ekkoriban még felméréstelen volt, biztos adatokkal pedig a későbbi évekből sem rendelkezünk. 1836. december 22-én a kisvárdai járás másod-alszolgabírója, Zoltán Ferenc arról számolt be, hogy a helység pontos kiterjedését meg tudniuk nem sikerült, de a helyi földesúr (aki minden bizonnyal Bónis

⁶⁴ Bónis nejeinek öccse, Darvas Imre, az 1845-ös földkönyv tanúsága szerint, Onga határában 260 holdat birtokolt. Figyelembe véve, hogy a családnak más községekben is voltak nemesi javai, illetve bátyja Antal is vele azonos atyjai örökség birtokába léphetett, a leánygyermekeket illető juttatások ismerete nélkül is feltételezhető, hogy vagyoni helyzetük arányaiban, legfeljebb csak kevéssel lehetett rosszabb annál, mint amire a fiatal Bónis számíthatott. TAKÁCS LÁSZLÓ: Onga története. Onga Község Önkormányzata, 1998. 135.

⁶⁵ Jászay 11, Irodalomtörténeti Közlemények, 6. 1896. 3. sz. 367.

⁶⁶ Uo. 368–369.

⁶⁷ Boldogságban alázatosság, boldogtalanságban bátorság! Az idézet Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769) német költőtől származik. BÓNIS SÁMUELNE DARVAS ERZSÉBET: Adatok tolcsvai Bónis Sámuel életéből 1847-től 1856-ig. (továbbiakban Elmúlt idők emlékeiből) In: Elmúlt idők emlékeiből. Családja tagjai számára összeállította Korányi Sándor. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929. 34.

⁶⁸ Édesanyjának, Karpé Erzsébetnek elveire máshol is hivatkozik. „A feleséget arra teremtette az Úr Isten, hogyha a férjét nehéz gondok nyomják, a feleség igyekezzen azon könnyíteni, s együtt viselje vele.” A memoártörődék alapján nincs okunk abban kételkedni, hogy ezt az intenciót bármikor is szem elől tévesztette volna. Uo. 48.

⁶⁹ Szentpéteri üres fészek. Lévy József naplója. Szerk. Porkoláb Tibor. BAZ Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum–Miskolci Egyetem Textológiai Műhelye, Miskolc, 2001. I. k. 67–68.

⁷⁰ 1831. július 8. Jászay 6, Irodalomtörténeti Közlemények, 5. 1895. 2. sz. 226.

Menyhért lehetett) megelegetett azzal, hogy a falu kiterjedését a szomszédos Székely határával hasonló méretűnek tekintsék. Nem sokkal később, 1837. január 6-án Kállay Leopold táblabíró és Póznér Antal főszolgabíró is kirendelték az ügyben, de Bónis Menyhért a Pap Ferenc földmérő által készített és „Ibrányi Antal úrnál lenni állított földképet” ekkora sem kerítette elő, ehelyett azt kérte, hogy a téti határt, hajszálpontosan a székelyivel egyenlő kiterjedésűnek, vagyis 2576 holdnak és 424 négyszögölnek tekintsék.⁷¹ Az 1843–44-es összeírás során tizenegy nemes családfőt írtak össze Téten. Bár a megye más részein a birtokolt telkeket is regisztrálták, itt a kisvárdai járás harmadik szakaszában ez elmaradt.⁷² Nagyfaluban a határ teljes kiterjedése 4900 hold volt. Ebből 631 holdat tettek ki a közönséges és úrbéri legelők, a fennmaradót pedig földesúri birtokként tüntették fel. Az összesen hetven nemesi telekből Bónis Barnabás messze a legtöbbet, 12 és 1/3-ot birtokolt (752 hold), emellett pedig királyi kisebb haszonbérletekből további 1010 Rft-nyi jövedelme származott.⁷³ Úgy gondoljuk, bátyjának is legalább ekkora vagyon fölött kellett rendelkeznie, amivel a szabolcsi bene possessionati középmezőnyébe tartozott.⁷⁴ Nem találmi nyomait, hogy a gazdálkodás Bónist bármikor is különösebben érdekelte volna. Felesége 1884-ben azt írta, a forradalom előtt Téten csak „egy szerény kis ház” állt, mert az építkezést mindig háttérbe szorította a közjóért való fáradozás és az abból eredő költségek. Feljegyzései szerint Bónis Sámuelnek mondása volt, hogy „előbb születtem hazámnak s később házam népének!”⁷⁵ Önmagát ezzel szemben a gyümölcsfák ápolásával sokat törődő, szenvedélyes kertésznek vallotta. Ezek alapján úgy tűnik számunkra, hogy nem csak a háztartás, de a birtokkal járó terhek jelentős részét is ő cipelhette hitvese helyett.⁷⁶

A fiatal házaspár első és egyetlen fiúgyermeké, a legifjabb Sámuel 1833-ban született. Tanulmányait Sárospatakon, majd Debrecenben végezte. Gyermekkora nem alakult könnyen. Anyja, úgy emlékezett rá, mint aki „egy jó fiú”, „de akinek az atyai nevelés nagyon szükséges lett volna.”⁷⁷ A forradalom előtti években, amikor Bónis még huzamosabban tartózkodott otthonában, feltehetően törekedett is erre. Tudjuk például, hogy 1846-ban a nála vendégeskedő Dániel Gábor előtt is kimentette magát, csakhogy Sárospatakra utazhasson fia egyik vizsgájára.⁷⁸ 1847-ben az alig tizennégy éves Samu szüleivel tarhatott Pozsonyba, a diéta helyszínére. A

⁷¹ Küldöttségi jelentés a nemesi javak összeírása tárgyában. MNL SZSZBML IV. A. 1. b. 37. cs. No. 67. /1029. d./

⁷² Az összeírásban említett tizenegy nemes családfő: Bónis Menyhért, Bónis Sámuel, Bersenyi László, Bersenyi Antal, Bihari István, Csögley László, Czékus Pál, Éva Mihály, Éva András, Keresztuti Dániel, valamint Szakátsy József. Uo. IV. A. 1. b. 46. cs. No. 152. /1185. d./

⁷³ Uo.

⁷⁴ Referenciaként szolgálhatnak az alábbi adatok. Patay István (1830-ban valamint 1832–33-ban országgyűlési követ, 1832–38 között alispán) egy 1832-es osztálylevél tanúsága szerint 2548 holdnyi birtokkal rendelkezett. Kállay Péter örökösének osztatlan javai 1844-ben 4747 holdra rúgtak, míg a família más tagjai alig rendelkeztek 500 holdat meghaladó birtokkal. Kállay Gergely (1832–36 között alispán) 230, míg Bónis 1847–48-as követtársa, Kállay Menyhért csupán 76 holdnyi birtokot tudhatott magáénak. Uo.

⁷⁵ A mondás eredete François Fénelon (1651–1715) francia érseknek, moralista írónak tulajdonítható. Elmúlt idők emlékeiből. 78.

⁷⁶ Uo. 63. A gyümölcsfák jelenlétét erősíti, hogy Fényes Elek is feljegyezte, hogy Téten Bónis Sámuelnek „nevezetesen pálinka-főző gépelye van.” FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára. Melyben minden város, falu és pusztá betűrendben, körülményesen leíratik. Kozma Vazul, Pest, 1851. III. k. 201.

⁷⁷ Elmúlt idők emlékeiből. 73.

⁷⁸ Dániel Gábor: i.m. 146.

szabadságharc alatt, 1849-ben, Perczel Mórtól kapott ígéretet, hogy nyargoncként mellé állhat. Végül mégsem ő, hanem Josipovich Antal vette maga mellé, és vállalta, hogy saját Imre nevű fiával együtt gondozni fogja.⁷⁹ A fegyverletétel után debreceni tanulmányainak költségeit, sokat szenvedő édesanyja, kézmunkáinak árusításával próbálta előteremteni.⁸⁰ Az önkényuralom éveiben a „rebellis Bónis” fiaként hivatalvállalásra nem számíthatott. 1858-ban nősült meg és vette feleségül Szepessy Iloánát. A kiegyezés után legifjabb Bónis Sámuel Szabolcs vármegyében vállalt hivatalt, a kisvárdai járás szolgabírójaként. Apját alig két évvel élte túl, hosszas betegeskedés után, 1882. február 4-én halt meg Budapesten.⁸¹

Bónis Samu és Darvas Erzsébet második gyermeke, Malvin, kilenc évvel házasságkötésük után, 1841. május 28-án született Ongán. Férje 1860-ban a híres orvos-professzor, Korányi Frigyes lett. Ez a házasság, akárcsak hűgának, Máriának frigye, már egy teljesen megváltozott társadalmi helyzetben kötött, jól példázván az asszimilálódni vágyó zsidó értelmiség és a szilárd gazdasági alapjait elvesztő hajdani birtokos nemesség útkeresését. Korányi nagyapja, Friedrich Joachim Kronfeld, egy bécsi bankár és hadiszállító volt. Fia Sebald a császárvárosban orvosnak tanult, majd 1826-ban telepedett le Nagykállóban. Feleségével együtt 1837-ben áttért a római katolikus vallásra, majd 1848-ban felvette a Korányi nevet. Frigyes már a szabolcsi megyeszékhelyen született 1827-ben. Függetlenül attól, hogy Malvinnal kötött házasságában mennyire domináltak az érzelmek, a társadalmi érvényesüléshez mindkét família számára kitörési pontot jelentett kapcsolatuk. Korányi 1884. február 2-án nemességet nyert és felvette a tolcsvai előnevet.⁸² Budapesten „igen díszes salont” tartott, amelyben megfordultak „nem csak az úgynevezett gentryből, de a highlifeből is.”⁸³ Vagyis kijelenthető, hogy Bónisék, akik Világos és Josefstadt után szó szerint földönfutókká lettek, a Korányiakon keresztül tudtak visszatérni a hajdani előkelő, nemes világot megidéző milióbe.

Bónis Samu atyai közelségéből a legkevesebb egyértelműen harmadszülött gyermekének, Máriának jutott. A napvilágot 1847. augusztus 18-án látta meg. Alig volt héthetes, amikor szülei a pozsonyi diétára indultak, ő pedig anyja sógornőjénél, Darvas Antalné Péchy Katalinnál maradt. Később Miskolcra került, ahol Lossonczy András gyermekeivel együtt nevelkedett, mivel anyja „nyomorult anyagi viszonyai” nem tették lehetővé, hogy hazavihessen.⁸⁴ Apját csak annak 1856-os szabadulása után látta viszont, drámai jelenetek között, mivel Bónis nem ismerte meg az időközben

⁷⁹ Elmúlt idők emlékeiből. 50.

⁸⁰ Az értékesítésben Kállay Amália volt segítségére, akiről visszaemlékezéseiben Darvas Erzsébet igen nagy szeretettel beszélt. Uo. 74.

⁸¹ Nyírvidék 3. (1882. február 5.) 6. sz.

⁸² Diszkrimináció, emancipáció–asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Szerk. KOVÁCS I. GÁBOR. ELITE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 79–82. (Történeti elitkutatások–Historical elite research, 8.)

⁸³ A kifejezéseket használja: SCHWARCZ GYULA: A budapesti társaság, Pallas Részvénytársaság, Budapest, 1886. 427. Zavarba ejtően kevert hangnevű (ironikus, szarkasztikus, tárgyyszerű, olykor patetikus) munkájára hivatkozik FÁBRI ANNA: „Eszmesúrlódások”: A 19. századi magyar közirodalom a (pesti) társaséletről. Budapesti negyed 12, 2004. 4. sz. 21–26.

⁸⁴ Elmúlt idők emlékeiből. 73.

felcseperedő leányt.⁸⁵ Házasságát három nappal tizenkilencedik születésnapja után, 1866-ban kötötte, Korányi Frigyes öccsével, Adolffal (1829–1889). Férje ügyvédként ténykedett, a Magyar Északkeleti Vasút jogtanácsosa, majd vezérigazgató-helyettese volt, fővárosi virilista.

A rendelkezésre álló, főként tényyszerű adatokból nem tudjuk megállapítani, Bónis Sámuel mennyire volt jó, gondoskodó édesapa. Biztosan csak annyit mondhatunk, gyermekei politikai pályafutásának legintenzívebb periódusában, majd hatéves raboskodása alatt voltak kicsik, így a családfő jelenlétét többnyire nélkülözniük kellett, ezért támaszt inkább anyjukban, Darvas Erzsébetben találhattak.

Bónis Samu, mint kezdő megyei tisztségviselő

Az 1832. május 4. és az 1836. június 15. közötti bő négy évig tartó időszakban, amikor a fiatal Bónis alszolgabíróként dolgozott, huszonnyolc olyan bejegyzést találunk a megyei protokollumban, melyben neki kellett eljárnia. Megoszlásuk jól mutatja, milyen széles spektrumban mozogtak a szolgabírók kötelezettségei. A legnagyobb arányt, (46,42%) a különféle polgári peres ügyekben, hivatalos személyként történő közreműködés tette ki. (Ügyvédvallás, biztos meghatalmazása, érdekelt felek értesítése adóssági perben, mezőgazdasági tevékenységgel összefüggésben okozott károk és panaszok, árvákat illető javak kiadása, válóperes békeltetés stb.) Ezt követték a közbátorsági ügyek, melyek többnyire tolvajlással (főként lovak lopása), illetve orzgasággal álltak összefüggésben (17,8%). Nagyságrendileg hasonlóan alakultak a közigazgatási eljárás kategóriájába illeszthető, rendkívül szerteágazó köteleességek. Például ide soroljuk, az olyan ügyeket, amikor középület helyreállításáról kellett intézkednie, vagy épp az anyafarkasok kilövése után járó jutalom kifizetését kezdeményezte (14,8%). A feladatok között negyedik helyen a büntetőügyekkel kapcsolatos teendőket találjuk. Ezzel összefüggésben főként tanúkat kellett felkutatnia, majd arról kellett gondoskodnia, hogy azok a megyebeli gyanúsítottakkal együtt eljussanak az őket idézni szándékozó vármegye fenyítő törvényszéke elé (10,71%). Végül munkakörébe beletartoztak még a különféle katonai ügyek (7,1%) és a járási adószedés körüli problémák (3,5%).⁸⁶

Szabolcs vármegyében csak Bónis hivatali ideje után, 1840. augusztus 31-én és 1846. február 23-án kerültek elfogadásra olyan statútumok, melyek a megyei tisztségviselők kötelezettségeit határozták meg. Tudjuk például, hogy az 1846-os renDELETEZ Pest, Zemplén és Borsod megyéktől is kértek mintákat.⁸⁷ Feltétezheto ugyanakkor, ha az említett szabályzatokba be is kerültek a kor igényeihez és a törvényi változásokhoz alkalmazkodó újítások, a tisztségviselők kötelességeinek megállapításnál mégis elsősorban a régóta gyakorlatban lévő szokásokból indultak ki. Vagyis Bónis Sámuel 1832–

⁸⁵ Uo. 77.

⁸⁶ Az összesítés a nemesi közgyűlés jegyzőkönyveinek a hivatali időszakra vonatkozó áttekintésével készült. MNL. SZSZBML IV. A. 1. a. 63. k. 1832. évi jkv.– 69. k. 1836. évi jkv.

⁸⁷ LÁCZAY MAGDOLNA: A megyei önkormányzat a reformkori Szabolcs vármegyében. Levéltári szemle 31, 1981. 1. sz. 186–187.

36 közötti szakaszbeli szolgabírósága során nagyobbbrészt ugyanazokat a szerteágazó munkákat végezte, melyeket a néhány évvel későbből származó státútomokban is megtalálunk. Az 1846-os rendelet például hasonlóan osztályozza az alszolgabírók feladatkörét, mint arra Bónis jelentéseiből, az 1832–36 közötti jegyzőkönyveket áttekintve mi is következtettünk.⁸⁸

Ugyan az 1832-ben megválasztott tisztikar mandátuma 1835-ben járt volna le, egy pusztító marhavész miatt, akárcsak az előző ciklusban a kolera okán, a restaurációra ismét csak jelentős késéssel került sor. Teleki főispán az 1836. május 24-én kezdődött közgyűlésben felolvasott levelében talán nem véletlenül szabott rövid terminust. Korábbi tapasztalataiból kiindulva elképzelhető, hogy a pártszervezésekre, korteshadjáratok előkészítésére fennálló időt így próbálta minimalizálni. A szabolcsiakat azonban sem ez, sem a közbejött pünkösdi ünnepek nem tudták meggátolni abban, hogy a reformkor időszakának legvéresebb, országosan is hírhedté váló tisztépítését bonyolítsák le. Az 1836. június 13–14-i nagykallói események részletes feldolgozásával a helytörténeti vonatkozású szakirodalomban találkozhatunk, így azok bemutatásától ezúttal teljes mértékben el kívánunk tekinteni.⁸⁹ Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy Bónis Sámuel a dadai járás leköszönő második alszolgabírójaként a megyevezetés apró pontjának számított még, azt mégis remekül ismerte fel, hogy egy olyan erőszakos tisztújítás után, ahol tízen életüket vesztették, százharmincöten pedig megsebesültek, nem lehet továbbra is hivatalban maradni. Méghozzá azért nem, mert a kallói vérengzéssel az egész restauráció tisztasága kérdőjeleződött meg. Pedig közvetlenül másnap, amikor hivatalához érve „kijelentését leköszönvén” magát a kandidálók sorából kihagyatni kérte, még nem is sejthette, az események visszhangja pontosan hogyan alakul majd.⁹⁰ Az 1836-os történések elsősorban nem a tomboló erőszakkal bizonyultak rendkívülinek. Zászlókat lobogtató, leitatott kismemesi had nélkül, akik gyakran nem csak a lócákon

⁸⁸ Szabolcs vármegye 1846. február 23-i státútuma a szakaszbeli szolgabírók kötelezettségeit négy jogkörbe illesztve (törvénykezési személyként, közbátorságra ügyelőként, közigazgatási személyként és közadózás tekintetéből) összesen 48 pontban sorolja fel. Terjedelmét tekintve ez több mint, az első alispáni hivatal 16 pontban, a jegyzőség 25 pontban, a tisztügyesség alig 11 pontban, vagy a főszolgabírók 15 pontban összesített feladatai. Természetesen annak kimutatását, hogy az egyes feladatkörök valójában mennyi munkát róttak viselőjükre, csak további, szempontunkból indifferens kutatások erősíthetnék meg. A szakaszbeli szolgabírók feltehetően nagyfokú leterheltségét mindenesetre erősíti, hogy Szabolcs vármegye a járásonkénti kettő helyett, a Helytartótanács engedélyével 1841-ben három, 1844-ben pedig már négy alszolgabírói szakaszt alakíthatott ki, összesen 146 települést osztva el közöttük. MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 91. k. 1846. évi jkv.

⁸⁹ Mindenekelőtt: BENE JÁNOS: Tisztújítás Szabolcs vármegyében 1836-ban. In: Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis 8/A. Marxizmus-leninizmus-történettudomány. Nyíregyháza, 1980. 33–63.; KATONA CSABA: Botrányos tisztújítás a reformkori Szabolcs vármegyében – ahogy Kossuth lát(t)ta. In: Pro Patria. Tanulmányok. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2004. 139–156. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok, 12.) Rajtuk kívül a véres tisztújítás eseményeit számba veszi: KOVÁTS DÉNESNÉ PÓK JUDIT: Választási küzdelmek a reformkori Szabolcs megyében. Honismeret 30, 2002. 2. sz. 10–15.; TAKÁCS PÉTER: Kossuth és Szabolcs megye. Pedagógiai Műhely 27, 2002. 3. sz. 53–54.; Lásd még DOMBOVÁRI ÁDÁM: Megyei választások és szabályozások 1830–1844. [Doktori értekezés] ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2011. I. k. 216.; II. k. 393–395.; 399.; 418–419.; PAJKOSSY GÁBOR: Vármegyei tisztújítások, követválasztások és katonai segédlet a reformkori Magyarországon. In: Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus: tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Szerk. Borsi-Kálmán Béla. Sík Kiadó, Budapest, 2013. 76.

⁹⁰ MNL SZSZBML IV. A. 1. a. 69. k. 1836. évi jkv. 856. sz.

pipázva kiabáltak, de sokszor az asztal tetején is hőzöngtek, a korszak egyetlen fontos választása sem múlt el. Viszont Kossuth ekkor indult Törvényhatósági Tudósításainak köszönhetően az 1836. június 14-i atrocitás szokatlanul nagy publicitást kapott, hónapokra közbeszéd tárgya maradt, ezzel hosszútávon is kikényszerítve az elhatárolódást. Bónis tehát azzal, hogy egyáltalán nem vállalt közösséget az elválasztott magistratussal, mindenképpen jól járt, pedig elsöre akár úgy is tűnhetett, huszonhat évesen, a szerencsétlen események miatt, vármegyei karrierjének folytatódása törhet ketté, az előbbre lépés esélytől eshet el.

A megyei közélettel való kapcsolatban maradásra kiváló lehetőséget jelentett a táblabírói cím, amit ekkoriban már minden jobb módú birtokos nemes megkapott, s amit 1832 óta Bónis Samu is birtokolt.⁹¹ Gyakran kapott alispáni meghívót, hogy fellebbviteli bíróként segítse a fenytő törvénytörés munkáját, emellett pedig más megbízásokat is fogadott. Az 1836. július 20-án kezdődött közgyűlésben Kállay Miklós társaságában, a kisvárdai járás harmadik szakaszában, a nemesek által használt jobbágytelkek összeírásának koordinációját vállalta el.⁹² Augusztusban egy Ibrány községben történt rendbontás ügyében vizsgálódott,⁹³ majd Viss helység (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye) két birtokosának, Özvegy Miskolczy Péterné Pap Zsuzsannának, illetőleg Szakácsy Györgynek a Törökér nevű határrészben lévő kaszáló használata körül támadt vitájában döntőbíráskodott.⁹⁴

A megye életében nagy fontossággal bírt az a közgyűlés, amely 1837. február 13-án vette kezdetét. Jelentőségét az adta, hogy az előző évi botrány után felállított küldöttségnek ekkor kellett beszámolnia, milyen óvintézkedéseket javasol a hasonló esetek megakadályozására. Az ekkor szóba kerülő intézkedési csomag magját egy harmincfős előkészítő bizottság felállítása jelentette volna, melynek alkalmi tagjait kandidálni nem szándékozó, „igazságszeretetről s részre nem hajlászról” ismert táblabírókból javasolták összeválogatni. A Teleki főispán által is pártfogásába vett ötletet mások mellett Bónis Sámuel is támogatta.⁹⁵ A körülmények azonban még ennek a felszínes porhintő tervnek sem kedveztek. A káosz éppen a fiatal táblabíró rokonának, Bónis Menyhértnek szavai után hágott tetőpontjára. Miután a tétli birtokos kifogásolta, hogy a „jó rend behozásának csak a tisztikar szegezi magát ellene”, a megszólítottak többsége egész egyszerűen faképnél hagyta a tanácsstermet, Teleki főispán pedig másnap sem tehetett egyebet, mint a haladóbb szellemiségű táblabírók kérését megfontolva, bizonytalan időre elnapolta a tárgykör rendezését.⁹⁶

⁹¹ Táblabírói kinevezését lásd Uo. IV. A. 1. b. 32. cs. No. 903. 1832. /979. d./

⁹² Uo. IV. A. 1. a. 69. k. 1836. évi jkv. 934. sz.

⁹³ 1836. augusztus 14-én Ibrányban a falubéli lakosok egy része a községi eljárásokra támadt, azokat tettlegességig bántalmazta, majd a bírót felprédált kúriájából hajánál fogva kirángatta. A pazoni Elek Mihály elnöksége alatt kirendelt törvénytörésbe delegáltak között találni Bónist. Uo. 70. k. 1836. évi jkv. 1176. sz.

⁹⁴ Uo. 1281. sz.

⁹⁵ Kossuth Lajos tudósítója, Inczedy György a támogatók között Bónis mellett név szerint említi Vay János korábbi országgyűlési követet, pazoni Elek Mihályt, szolnoki Jármly Imrét és csepei Zoltán Jánost, akik mindnyájan a regnáló megyevezetés ellenlábasaiknak számítottak, és akik 1836-ban Bónishoz hasonlóan ugyancsak elzárkóztak a tisztikar munkájában való részvételtől. KOSSUTH LAJOS: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 1036. (Kossuth Lajos összes munkái 6.)

⁹⁶ Uo. 1037.

Az 1837-es év második felétől kezdve Szabolcs vármegyét is az országgyűlési ifjak elítélése, majd pedig Kossuth felség sértési ügye hozta lázba. Utóbbi esetben tiltakozásokra királyi leirat érkezett, melyben azon kemény szavakat olvashatták, miszerint „öszve szövetkezés gyanújával” terheltetnek. Az 1838. március 5-én kezdődött congregatio, ahelyett hogy csöndesen nyugtázta volna az uralkodói dörge delmet, egy véleményadó küldöttség felállításáról határozott, melynek azt kellett megvizsgálnia, a királyi parancsolatban hivatkozott törvények milyen összefüggésbe hozhatóak a Kossuth-üggyel. A kirendelt delegációba Bónis Samut is bevásztották, ami ismét jelzi számunkra, hogy ekkoriban már a megyei közélet egyik meghatározó szereplőjének számított.⁹⁷

Bónis Sámuel

A hónap végén, 1838. március 29-én, a figyelem ismét visszairányult Szabolcs megye belső életére, mivel Teleki főispán erre a napra rendelte el a rendkívüli tiszteletépítő szék kezdetét. Noha az 1836-os vérengzés közepette megválasztott magistratus rendes mandátumából még közel másfél esztendő hátra lett volna, a regnáló hivatalnokok iránti bizalom véglegesen megingott. Patay István első alispán már 1837 áprilisától kezdve nem elnökölt a köztanácskozásokban, ezúttal pedig Kállay Péter második viceispán és a még fennmaradt tisztikar is a lemondás mellett döntött. Noha Bónis Samu minden bizonnyal jó eséllyel kandidálhatott volna a legfontosabb pozíciók valamelyikére, a hivatalviseléshez mégsem tért vissza. Ezt a szokását később is megtartotta, élete során egyetlen későbbi alkalommal sem pályázott megyei állásra. A politika első vonalába való belépésre azonban így sem kellett már sokáig várakoznia. 1839 februárjától Szabolcs vármegye is a küszöbön álló új diétára szánt utasításain dolgozott, május 7-én pedig a követválasztásra összeverődött nemesekkel telt meg a törvényhatóság központja. Bár a voksoláson Bónis nem számított igazi favoritnak, a sors mégis úgy hozta, hogy Jármay Imre visszalépése után a rendek őt bízták meg azzal, hogy Zoltán János alispán mellett, második követként képviselje a municipiumot. Ez az esemény pedig egyértelmű határkőként értelmezhető a még mindig csak huszonkilenc éves fiatal táblabíró pályafutásában. A nagykállói tanácssterem után az országos politika kapui nyíltak meg előtte, esélyt kapott arra, hogy nevét szülőföldjéről távol is megismerhessék. A lehetőséggel pedig jól sáfárkodott. Pozsonyban hamar felülmúlta csendesebb természetű követ társát. A Deák és Klauzál nevével fémjelzett alsótáblai ellenzék egyik fontos szereplőjévé vált és bő egy év múltán már olyan emberként térhetett haza, akinek mindenkori véleményét Szabolcsban többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

⁹⁷ MNL SZSZBML 75. k. 1838. évi jkv. 491. sz.

CSORNIJ DÁVID

Rekvirálások, ínségek

Beregszász és Bereg vármegye a Tanácsköztársaság időszakában

Bereg vármegye történetében vannak még olyan korszakok, amelyek a történettudomány számára feltáratlanok, illetve csak részlegesen találhatunk történeti adalékokat egy-egy korszakról. A tanács hatalom kialakulása és működése Bereg vármegyében pontosan ilyen időszak, ugyanis a korszak történetének kutatása erősen hiányos. Ugyan néhány történész – Némethné dr. Dikán Nóra, M. V. Trojan neve említhető – foglalkozott ilyen témával, de csupán részleges kutatásokat végeztek, ráadásul a szocialista történetírás keretein belül. A jelenlegi történetírás csupán néhány mondatban tér ki erre a korszakra, ezek információértéke lényegében jelentéktelen. A Tanácsköztársasághoz való viszony a korszak utóélete tekintetében így meglehetősen megosztott.

Tanulmányunk sem kíván kitérni politikai eseményekre, mindössze két témával foglalkozunk kiemelten beregszászi és Bereg megyei szempontból: a korszak rekvirálással és általános áruhiányával összefüggő eseményeit emeljük ki. A téma több szempontból is figyelmet érdemel, hiszen az olvasó egyrészt olyan intézkedésekkel ismerkedhet meg, amelyek komoly hatást fejtettek ki mind a város, mind a megye életében, másrészt a korszak ezen intézkedéseinek regionális kutatása meglehetősen hiányos, így a levéltári anyagok feldolgozása szinte első kézből történt.

Témánk kifejtése szempontjából fontos megismerni, hogy milyen események előzték meg a tanács hatalom kialakulását.

Az első világháború végén bekövetkezett változások jelentősen befolyásolták a magyar politikai életet, amely maga mögött tudhatott egy régi rendszert és izgatottan várta az újat annak érdekében, hogy megszűnjön nehezedő gazdasági helyzet, a fokozódó éhínség, a folyamatos rekvirálás és az elégedetlenség. Az őszirózsás forradalom nyilvánvalóan megpróbált megküzdeni ezekkel a problémákkal, sok esetben sikertelenül. Károlyi Mihály politikai támogatottsága a kezdetekhez képest közel sem volt stabil, köszönhetően a kül- és belpolitikai kudarcoknak. Az általános, egyenlő és titkos választójog megadásán, illetve a polgári szabadságjogok biztosításán túl a polgári állam minden más területen kudarcot vallott.

Ugyancsak katasztrofális volt a helyzet a külpolitika tekintetében, mert 1919. március 20-án a kormány megkapta a békeszerződés döntésének dokumentumait, elhíresült nevén a Vix-jegyzéket, amely a román csapatok előrenyomulását, újabb keleti

országreszek kiürítését és egy dél-magyarországi semleges zóna kialakítását irányozta elő. A feltételeket elfogadhatatlannak ítélték. Ezért új kormány alakítását tervezték a kommunisták bevonásával. Az új kormány megalakítása érdekében tárgyalásokat kezdtek a kommunistákkal a szociáldemokrata és kommunista pártok egyesüléséről. A Berinkei-kormány lemondott és a hatalmat a „proletariátusnak” adta át. Március 21-én Garbai Sándor szociáldemokrata és Kun Béla kommunista vezetők kikiáltották a Tanácsköztársaságot.¹ A régi önkormányzati testületeket és közigazgatási szerveket feloszlatták. Helyüket községi, járási, városi és vármegyei szinten egyaránt a munkás-, katonai- és paraszt- vagy földműves tanácsok, valamint a 3–5 tagú direktóriumok, illetve az intézőbizottságok vették át.²

A hatalmváltást a város nyugodt körülmények között élte meg. A Pesti Napló tudósítása szerint Beregszászban is megalakult a direktórium. Miután eljutott a Tanácsköztársaság létrejöttének híre, március 22-én lefegyverezték a helyi laktanyában maradt 80 főnyi csendőrséget.³ Ezután a városi ügyek vezetésével háromtagú direktóriumot bízta meg Simon Mózes elnöke alatt, a másik két tag Werner Ernő és Szepesi László építőmunkás lett.⁴ Egy további forrás más információt sugall: egyezik ugyan dr. Simon Mózes személye, azonban politikai biztosnak Fábrián Zoltán kőművest, a forradalmi törvényszék pedig élére Danzinger Gyula nyomdászt választották.⁵

Rekvirálások

A rekvirálások (hatósági lefoglalások) tekintetében két jelentősebb folyamatról érdemes szót ejteni: a szesz- és a fegyverrekvirálásról.

A proletárdiktatúra kezdettől fogva erős propagandát fejtett ki az alkoholfogyasztás ellen, amelyet a kapitalista kizsákmányolás egyik eszközének tartott. Már a Tanácsköztársaság kikiáltásának napján rendelet jelent meg a szesztilalomról, amely kimondta: „Mindenemű szesz ital kímérése, forgalomba hozatala és fogyasztása tilos.” Ezzel gyakorlatilag bevezették a teljes alkoholtilalmat.⁶ 1919. március 26-án Bereg vármegye direktóriuma a pénzügyi népbiztos rendeletére hivatkozva azonnal elrendelte az összes szesz készlet lefoglalását és a továbbiakban a szesz csak romlott burgonyából volt előállítható. Ez mindenképp érdekes, hiszen a szesztilalom nem tartalmazott kibúvókat, a forrás viszont erre alapot. Valószínűleg helyi értelmezés lehetett, amely tisztavirág-életűnek bizonyult.⁷ Aki a tilalom ellenére alkoholt fogyasztott, az egy évig terjedő fogházzal és 10 ezer korona pénzbüntetéssel volt büntethető. Aki a szeszt forgalomba hozta, annak az üzletét elko-

¹ ROMSICS IGNÁC: Magyarország a XX. században. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 72–80.

² Uo.

³ NÉMETH PÉTERNÉ DIKÁN NÓRA: Adatok az 1918–1919 évi forradalmak beregi történetéhez. Szabolcs-Szatmár-Beregi helytörténetírás 3–4. Szerk. Gyarmathy Zsigmond, Nyíregyháza, 1982, 418. [NÉMETH PÉTERNÉ, 1982]

⁴ Pesti Napló, 1919, 70/71, 4.

⁵ NÉMETH PÉTERNÉ, 1982, 418.

⁶ A Tanácsköztársaság és az alkoholtilalom. Lásd: http://drogriporter.blog.hu/2013/03/21/a_tanacskoztszasasag_es_az_alkoholtilalom

⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL.) Fond 709. Op. 1. od.zb.71, f. 1

bozták és 50 ezer koronáig terjedő pénzbüntetéssel szankcionálták.⁸ A rendelet betartását segítette a megyei népbiztosi hivatal és az élelmezési népbiztos.⁹ Igen komolyan vették a rendeletet, ugyanis a városi politikai megbízott is külön felhívta a figyelmet arra, hogy miután szesztilalmat vezettek be, bort még egyházi célokra sem lehetett kiadni. Amennyiben ez mégis megtörtént, a törvényszék előtt kellett felelni az illetőnek. Több helyen is előfordult az alkohol rekvirálása, erőszakos elvétele. Ezzel valójában mind országos, mind regionális szinten csak az illegális szeszkereskedelem és szeszcsempészet fellendülését érték el.¹⁰

A szesz mellett tilos volt katonai felszerelések árusítása. A magyar hadügyi népbiztos 1919. március 31-i rendeletében utasítást adott a katonai ruhák és felszerelések lefoglalására és begyűjtésére „magánosoktól” (magántulajdonosoktól).¹¹ Továbbá rendelkezett arról, hogy fegyvert csak a katonaság, rendőrség, csendőrség, nemzetőrség, védőrség, népőrség és más elismert karhatalmi alakulatok, valamint, gyári őrségek és a munkásgárdák tagjai viselhetnek. Bármely egyéb fegyverviselési engedély hatályát veszítette. Aki a fegyverviselési tilalom ellenére is rendelkezett fegyverrel, vagy vétett a törvény ellen, öt évig terjedő fegyházzal és 50 000 koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntették.¹²

A fent említett népbiztosi rendelet értelmében a begyűjtési akciót a vármegyei direktóriumok az érdekelt tanácsok és szakszervezetek bevonásával a katonai hatóságokkal együttműködve vezették le. A gyűjtést helyi és mozgó gyűjtőbizottságok végezték. Ezen bizottság tagjait a legközelebbi állomásparancsnokságok a munkás-, katonai- és földműves tanácsok beleegyezésével jelölték ki. A mozgó bizottságok katonai tagjait a vármegyei direktórium székhelyén lévő állomásparancsnokságok nevezték ki. A bizottságok első dolga az volt, hogy megtegyék a szükséges előkészületeket a gyűjtés megkezdésére: helyiséget, alkalmas raktárt kerestek, rendeztek be, beszerezték a gyűjtéshez szükséges szállítóeszközöket, útirányt szabtak meg, illetve plakátokat tettek ki, amelyeken rövid hirdetményben vázolták a rendelet tartalmát. A gyűjtést a rendelet átvétele után legkésőbb egy héttel meg kellett kezdeni.¹³

Az összegyűjtött készletről nyilvántartást vezettek, ebben részletezték, mennyi a használható, hány katonai felszerelésnek van szüksége javításra, stb. A készlet felett kizárólag a kerületi parancsnokság és a kerületi hadbiztosság rendelkezett. Természetesen a gyűjtők nem ingyen dolgoztak: a polgári tagok a tényleges munkaidejükre, amelyet a helyi gyűjtőbizottságban töltöttek, napi 30 koronát kaptak, azok a polgári tagok pedig, akik a lakóhelyükön kívül működtek, a vasúti és/vagy kocsis fuvarozási árának megtérítése mellett napi 80 koronát kaptak. A bizottságok katonai tagjainak fizetése egységes volt, legyen az helyi, vagy mozgó gyűjtőbizottság, 50 koronát kaptak naponta.¹⁴

A rendelet emellett felhívta a figyelmet a Vörös Hadsereg sürgős és nagy ruhaszükségletére, így a bizottságoknak mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a lehető

⁸ A Tanácsköztársaság és az alkoholtilalom. Lásd: http://drogriporter.blog.hu/2013/03/21/a_tanacskozarsasag_es_az_alkoholtilalom

⁹ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.71, f. 1.

¹⁰ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.71, f. 3.

¹¹ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.44, f. 7.

¹² Az Est, 1919. március, 75. sz., 3.

¹³ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.44, f. 7.

¹⁴ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.44, f. 8.

leggyorsabban begyűjtsék ezeket a szerint a lakosságtól beszedett fegyvereknek és felszereléseknek minden késedelem nélkül Budapestre kell érniük.¹⁵ De ugyanezt bizonyítja a megyei direktórium utasítása is: elrendelik a beszedett fegyverek Budapestre küldését minden késedelem nélkül, annak érdekében, hogy az a hadügyi népbiztos rendelkezésére álljon.¹⁶

Érdeemes figyelmet szentelni dolgokat.¹⁷ Érdekes módon a rendelet a beregszászi városi politikai megbízotthoz csak később érkezett meg, a kihirdetett rendelet időpontjához képest több mint két héttel később.¹⁸

A megyei szinten összegyűjtött katonai felszereléseket vagy Nyíregyházára küldték, és onnan Budapestre, vagy egyből Budapestre. A források mindkettőről szót ejtenek, azonban nem egyértelmű, hogy Nyíregyháza úti cél, vagy megállóhely volt-e. A felszereléseket valószínűleg egyenesen Budapestre vitték. Ezt bizonyítja például a járási politikai megbízottaknak és helyi karhatalmi parancsnokoknak szóló „felülről” érkezett utasítás, amely a felszerelések begyűjtésének mikéntjére. Két fontos tényezőt kell megemlíteni: nem szedték be mindenkitől a fegyvereket, illetve felszereléseket. Kivételt képeztek ez alól a Vörös Őrség tagjai, a vörös hadseregbeli katonák, illetve a fent említett alakulatok, talán ez egyértelmű. Annál maradhatott még fegyver, aki a proletárdiktatúra kikiáltása után kapott fegyverviselési engedélyt. Nyilván ennek is megvolt az oka. Ekkor már inkább csak azok kaptak ilyen engedélyt, akik hűek voltak a hatalomhoz, ellenforradalmi tevékenységet nem végeztek.

Mindemellett a begyűjtés korántsem volt problémamentes, s az ügy Budapestre került, és onnan utasították a helyi direktóriumot. Történt ugyanis, hogy olyanoktól is beszédtek a fegyvereket, akik a fenti kritériumoknak nem feltétlenül feleltek meg, de munkájuk a közérdek szempontjából fontos jelentőséggel bírt. Beregszászon és környékén beszédtek a fegyvereket az erdőőröktől, a vízi társulatok embereitől is, akik panaszt tettek a Vörös Őrség országos főparancsnokságának közigazgatási osztályánál. Teljes joggal, hiszen közérdekű tisztséget viselő emberek voltak, akiknek munkájuk során szükségük volt fegyverre. Például ha a védőtöltéseket valaki megrongálná, vagy a védvonalon, a gátórházakban elhelyezett árvédekezési anyagokat megpróbálnák ellopni, stb. A Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának közigazgatási osztálya arra utasította a beregszászi direktóriumot az események miatt, hogy mihamarabb vissza kell szolgáltatni a vízi társulatoknak a fegyvereiket, egyben jelezték, hogy a vízi társulatok gátóreit a fegyver-beszolgáltatási kötelezettség alól felmentették. Amennyiben azok a fegyverek, amelyeket beszolgáltatottak, már nem voltak elérhetőek, úgy az utasítás szerint kötelező volt számukra új fegyvert adni a legközelebbi járási politikai biztos közbenjárásával.

Még egy érdekes tény: a „megkárosított” társulatok vezetői kötelesek voltak gátóereiket „átvilágítani”, azaz ellenőrizni, nem ellenségei-e a proletárdiktatúrának, azaz politikailag teljesen megbízható személyek-e, vagy sem. Erről a későbbiekben jelentést is kellett tenniük. Arról, hogy sikerült-e visszakapniuk a fegyvereket, levéltári forrást nem találtam.¹⁹

¹⁵ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.46, f. 1.

¹⁶ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.44, f. 3.

¹⁷ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.44, f. 9.

¹⁸ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.44, f. 10.

¹⁹ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.47, f. 5.

A környező településeken is volt példa ellenállásra, sok esetben hasonlóképp racionális módon. Így például a csarodai munkástanács a megtartott tanácsgyűlésén 1919 áprilisában határozott arról, hogy az erdőőröktől és az éjjeli őröktől tilos elvenni a fegyvert. Mindezt tette úgy, hogy erre már volt precedens, ugyanis Csarodán hasonló poszton lévő személyektől is elvették a fegyvert.²⁰ Tarpán a földműves tanács kérelmet írt a népbiztosnak, amelyben azt kéri, szolgáltatassá vissza az erdőőröknek, illetve hasonló más foglalkozásúaknak a fegyvereket, mert azok e nélkül nem tudják megfelelően ellátni munkájukat. Emellett kérvénye végén biztosítja a népbiztosat arról, hogy ezek az emberek egytől egyig „megbízhatóak”, azaz lojálisak a hatalomhoz.²¹

Miután szó esett a fegyverek, az állatok és a szesz rekvirálásáról, érdemes foglalkozni a magántulajdon egyéb elkobzásával is.

Reisman Péter beregszászi hordógyáros – a megyei autóügyek politikai megbízottja közbejárásával – a direktóriumnál panaszt tett, ugyanis 1919. április 14-én motorkerékpárját elkobozták tőle. Reggel Dancziger Ernő nevű fiatalember egy katona kíséretében megjelent a lakásán, majd egyszerűen elvitte a háromkerékű motorkerékpárját, amelyet érdekes módon a városi politikai megbízott pecsétjével és „Dancziger” aláírással nyugtázott. Kiderült: Dancziger jogosulatlanul járt el, ugyanis nem utasította senki erre a lépésére, se a megyei autóügyek politika megbízottja, sem a rekviráló bizottság. A történet kedvezően ért véget: Reisman vezetője hirdetményben hívta fel a figyelmet arra, hogy lehetőség van a rekvirálás bejelentésére, és ez érthető még az 1918. október 28-ai eseményekre is. Ezek a bejelentések később még tárgyalási alapul fognak szolgálni, és a kártérítéseket a magyar, illetve az osztrák állam fogja véghezvinni.²² Ennek hatására 1921. október 27-ei jegyzőkönyv szerint megkezdődik a tanácsköztársasági időszak által okozott károk megállapítása.²³

A beregszászi Hangya fogyasztási és értékesítő szövetkezet igazgatósága szerint Beregszászban a Tanácsköztársaság idején a szociális népbiztos utasítására a Hangya szövetkezetet arra kényszerítették, hogy árukészletét a vörös katonák hozzátartozói számára a beszerzési áron alul adják el (8844 korona 60 fillér helyett 1992 korona 75 fillérért). Reisman visszakapta járművét, és Danczigert jogosulatlan eljárásért felelőségre vonták.²⁴

Voltak ennél sokkal érdekesebb eljárások is. 1919. március 29-én egy bizonyos Szűcs János jelentéséből megtudhatjuk, hogy Leinfeld Samu nevű illetőnél – akinek üveges kereskedése volt – elkoboztak négy csomag cigarettahüvelyt, egy csomag cipőfűzőt és egy csomag harisnyát. Leinfeld arra hivatkozott, az nem az övé, hanem Schönfeld Mór beregkomi lakos tulajdona, ő ezeket itt csak megőrzi. Azonban találtak nála egy iratot, amely bizonyítja: ezek a dolgok a fenti üvegkereskedő címére érkeztek. Úgy tűnik, ez már elég „indok” volt arra, hogy elkobzásra alkalmasnak minősítsék.

1921-ben Podkarpatská Rus politikai ügyosztályának vezetője hirdetményben hívta fel a figyelmet arra, hogy lehetőség nyílik a rekvirálás bejelentésére, és ez érvényes még az 1918. október 28-ai eseményekre is. Ezek a bejelentések később még tárgyalási alapul

²⁰ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.47, f. 1.

²¹ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.47, f. 6.

²² KTÁL.Fond 108. Op. 1. od.zb.57, f. 6.

²³ KTÁL.Fond 108. Op. 1. od.zb.57, f. 3.

²⁴ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.23, f. 1.

fognak szolgálni, és a kártérítéseket a magyar, illetve az osztrák állam fogja véghezvinni.²⁵ Ennek hatására 1921. október 27-ei jegyzőkönyv szerint megkezdődik a tanácsköztársasági időszak által okozott károk megállapítása.²⁶

A beregszászi Hangya fogyasztási és értékesítő szövetkezet igazgatósága szerint Beregszászban a Tanácsköztársaság idején a szociális népbiztos utasítására a Hangya szövetkezetet arra kényszerítették, hogy árukészletét a vörös katonák hozzátartozói számára a beszerzési áron alul adják el (8844 korona 60 fillér helyett 1992 korona 75 fillérért). Ugyanez történt akkor is, amikor a Hangya szövetkezetet arra kényszerítették, hogy a kommunisták családtagjainak hasonló módon adják el áruikat. Csaknem 10962 korona kárt okoztak ezzel.²⁷

Akadott olyan, akit a hatalom a lovas fogatával együtt Márokpapiba rendelt, kétnapi munka után pedig nem fizették ki, sőt elvették tőle a 600 korona értékű vadászfegyverét is. A Bereg megyei Központi Takarékpénztárt is kár érte, 600 792 korona 97 fillér értékben. Bartman Ferenc kereskedőtől 32 darab 7 630 liter űrtartalmú üres hordót vittek el.²⁸ A beregszászi Autóüzem Rt.-től a kommunisták egy hatüléses csukott H. P. Puch autót, egy 38 lóerős hatüléses Benz típusú kocsit, egy Opel teherautót rekviráltak, továbbá elvittek több köpenyt és tömlőt, különböző alkatrészeket, berendezési tárgyakat, pompát, forrasztó lámpákat, vulkanizáló gépet, nyers gumit, benzint, olajkannákat, szerelő vasakat, felniket, kulcsokat, szelepeket, csavarokat stb. Schönberger Izidor beregszászi lakostól, kereskedőtől pedig cipő- és bőrárukat rekviráltak, de Schönberger ezt nem tudta bizonyítani, ezért az ő kérelmét elutasították.

Ínségek

A Tanácsköztársaság időszaka is jellemző a hiány több élelmiszercikkből, általános volt a nyomor, országshozza jelen volt a munkanélküliség és az elégedetlenség, s ez alól nem képezett kivételt Beregszász és Bereg vármegye sem. Két fontos tényezőt kell itt megemlíteni, a lakásínséget és a húsínséget.

1919. április 6-án megkezdődött a lakások államosítása. A lakóházaknak a Magyar Tanácsköztársaság tulajdonba vételéről szóló rendelet alapján a szociális termelés népbiztosa az intézkedés hatályát Beregszászra is kiterjesztette.²⁹ Az államosítás ekkor nem számított újdonságnak, hiszen Bereg vármegyében államosították az összes nagy- és középipari vállalatot, bankokat, takarékpénztárakat, malmokat, mező- és erdőgazdasági ipari üzemeket stb. Ezeket a termelési népbiztosság által kinevezett termelési megbízott felügyelete alá helyezték.³⁰ Államosították Schönborn gróf sörgyárát, a vármegye bútór-, szesz- és téglagyárait. A kormányzótanács 1919. április 3-án kiadott dekrétuma értelmében pedig a 100 holdnál nagyobb földbirtokot is.³¹

²⁵ KTÁL.Fond 108. Op. 1. od.zb.57, f. 6.

²⁶ KTÁL.Fond 108. Op. 1. od.zb.57, f. 3.

²⁷ KTÁL.Fond 108. Op. 1. od.zb.57, f. 3.

²⁸ KTÁL.Fond 108. Op. 1. od.zb.57, f. 4.

²⁹ Esztergom és Vidéke, 1919. 4. sz. 2.

³⁰ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.58, f. 1.

³¹ NÉMETH PÉTERNÉ, 1982, 420.

Beregszászban számtalan olyan lakás volt, amelyeket kisebb-nagyobb javítással rendbe lehetett hozni, de ehhez idő és pénz kellett. A direktórium célja az volt – mivel rövid időn belül nagyobb építkezésre nem lehetett számítani –, hogy először a viszonylag kevésbé leromlott házakat, lakásokat teszik rendbe. A költségeket majd a későbbi lakók béréből vonták volna le. Úgy képzelték el, hogy a szakszervezetek által kijelölt építőmestereket vonják be, akik a lakásügyi népbiztos elképzelései és jóváhagyott terve alapján kezdnek dolgozni.³² A munkák szervezésével és az új építkezések lehetőségeinek előkészítésével Engel Zoltán építésszt bízták meg.³³ Először a szükséges anyagok beszerzéséről kellett gondoskodni, amit a városi pénztárból finanszíroztak volna. Az összeget később a lakó fizette volna vissza, lényegében köztartozás módjára.³⁴

A lakásínség enyhítésére Beregszászban több rendeletet is hoztak. Ezek egyike szerint amennyiben a háztulajdonos a lakás vagy lakrész lakhatóvá tétele érdekében nem hajtja végre a javításokat, az adott lakásban már élő személy, vagy oda kijelölt lakó lett volna jogosult arra. A háztulajdonos akarata ellenére is el lehetett volna végezni a munkákat, és az igazolt javítási költségeket a bérösszegeből a háztulajdonosnak le kellett volna vonni.

A lakások vagy lakrészek rekvirálása csak a lakáshivatal vezetője – és a mellé kirendelt emberek – közreműködésével történhetett. Fontos és érdekes tényező: a falun élők városba költözését a lakáshivatal igyekezett megakadályozni, „csökkentendő” az amúgy is nagy lakásínséget. Beregszászba faluról beköltözni csak különösen indokolt esetben lehetett.³⁵

A lakások felújítása nagyon lassan haladt, állandó volt az anyaghiány. Példának okáért Feketeadó község néhány lakosa kérelmezte tetőfedő cserép kiutalását, azonban ezt a direktórium megtagadta, mivel a tervbe vett beregszászi munkásházak fedésére sincs elegendő.³⁶

A másik nagy problémát a húsínség okozta. Beregszász közéletmezési népbiztosa a földművelésügyi népbiztos rendeletére hivatkozva utasítást adott arra, hogy a vármegye területén lévő gazdaságokban a szarvasmarhákat, a juhokat és a bárányokat, ha kell, erőszakkal is rekvirálják. Miután begyűjtötték és vagonba tették az állatokat, útnak indították a szállítmányt Budapestre.³⁷ Ez rövid időn belül húsínséget okozott. Ennek hatására Beregszászban a húsiparosok összegyűltek és azt javasolták, hogy a népbiztos tiltsa meg az élő, illetve már levágott állatok kivitelét a megye területéről.³⁸ A direktórium ezt jelentette a belügyi népbiztosnak, Landler Jenőnek, aki a kereskedelmi népbiztosi posztot is betöltötte. Landler április 12-én válaszolt. Lényegében megparancsolta, hogy senki ne merészelje akadályozni, esetleg szabotálni a Budapestre történő állatszállításokat. Ugyanakkor felhívta a direktórium figyelmét is arra, hogy aki a parancsot megszegi, azt azonnal a Forradalmi Törvényszék elé állítják.

Ez a helyzet azonban nem sokáig állt fenn. 1919. április 26-án Beregszász, 27-én pedig Munkács került a román csapatok kezére. 1919. május elejére egész Bereg vármegyét elfoglalták a megszálló csapatok és megdöntötték a tanács hatalmat.

³² KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.55, f. 2.

³³ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.56, f. 11.

³⁴ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.55, f. 2.

³⁵ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.55, f. 1.

³⁶ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.56, f. 7.

³⁷ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.81, f. 7.

³⁸ KTÁL.Fond 709. Op. 1. od.zb.81, f. 9.

PÁL ISTVÁN

Egy magyar minisztériumi tisztviselő vizontagságai Izraelben

Dr. Záhony László hazatérésnek története

Amikor 1956. október 23-án kitört a magyar forradalom, a résztvevők Budapesten vallásra és származásra való tekintet nélkül fejezték ki egyet nem értésüket a létező szocializmus modelljével, az itt-ott jelentkező, verbális zsidóellenes megnyilvánulásokat a tömeg rövid időn belül elfojtotta.¹ Ezzel szemben Kelet-Magyarországon – mindenekelőtt Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyében – az antikommunizmus időről időre összekapcsolódott az antiszemitizmussal, 15–20 esetben fizikai erőszakra is sor került. Balkányban például rálőttek a termelőszövetkezet hentesére, aki végül feleségével és gyerekeivel együtt elhagyta az országot, Mérken ugyanakkor megverték a hasonló munkakört betöltő Bárd Sámuel és családjának tagjait.²

A forradalom leverése után a magyarországi zsidóság soraiból 25–30 000 fő távozott külföldre, közülük tízezen Izraelt választották hazájuknak.³ Az úgynevezett *Alija* – hazatérés – azonban nem mindenki számára hozott megnyugvást. Ugyanis Izraelben is érvényesült az a tendencia, hogy az idősebb, új körülményekhez nehezen alkalmazkodó, a családi kapcsolatok hiányától szenvedő és az anyagi–szakmai előmenetelre vonatkozó várakozásaikban csalódott egykori magyar állampolgárok egy bizonyos idő elteltével megbánták korábbi döntésüket.⁴

1959 szeptemberében Rosner Miklós, a Magyar Népköztársaság (MNK) Tel-Avivi követségének társadalmi kapcsolata az egyik diplomatának említést tett róla, hogy a HOH – (Hitachdut Olé Hungaria – a Magyar Zsidók Szervezete)⁵ – országos központjának titkárnője nem sokkal azelőtt vándorolt ki Magyarországról. A követségi

¹ LESLIE B. BAIN: *The Reluctant Satellites. An Eyewitness Report on East Europe and the Hungarian Revolution.* New York, 1960. The Macmillan Company, 123.

² STANDEISKY ÉVA: *Antiszemitizmusok.* Budapest, 2007. Argumentum Kiadó, 69–78/174–189.

³ GYÓRI SZABÓ RÓBERT: *A kommunista párt és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó, 270–271.

⁴ TIPHAINÉ ROBERT: *Mindennek ellenére. Az 1956-os menekültek hazatelepülése (1956–1961).* Múltunk 2016. 3. sz. 98–121.

⁵ RAPHAEL PATAI: *Journeyman in Jerusalem. Memories and Letters 1933–1947.* Lanham, 2000. Lexington Books, 192–195.

titkár – Dohány Zoltán rendőr százados,⁶ fedőnevén „Balogh István”⁷ – kiderítette, hogy a HOH adminisztrátornője nem más, mint dr. Záhony Lászlóné, született Schwartz Ágnes, akinek férje már 1957 folyamán kérte hazatérésének engedélyezését. Dohány még aznap beszélt Záhonnal, akit október 2-án jeruzsálemi otthonában fel is keresett.

A Belügyminisztérium (BM) II/3. Hírszerző Osztálya Tel-Aviv-i rezidentúráján – az izraeli fővárosban működő kirendeltségén – szolgálatot teljesítő rendőrtiszt úgy látta, hogy Záhony Lászlónétól a HOH szervezeti felépítéséről és működéséről dokumentumok másolatait lehetne megszerezni, ugyanis a korábbi értesülések és az asszony tapasztalatai egyáltalán nem voltak összhangban. Míg dr. Spiegel Jehuda HOH-elnök azt állította, hogy az országos központban 8–10 osztály működik, amelyből kettő a külföldön élő magyar zsidókkal tartja a kapcsolatot, Záhonyné szerint ez nem volt igaz, hiszen a szervezet központjában Gervai Sándor (1916. szeptember 30.–1969. augusztus 12) hírlapíró⁸ mellett csak ő volt függetlenül. Az Intéző Bizottság minden tagja egy bizonyos területtel foglalkozott, legfeljebb ezeket tekintették osztálynak.

Dohány úgy értelmezte a Záhonyné által készített szervezeti vázlatot, hogy a HOH a New York-i székhelyű Magyarzármasú Zsidók Világszövetségének izraeli tagozata. Dr. Záhony Lászlóné intézte a szervezet külföldi levelezését, vezette a tagnyilvántartást és a könyvelést, valamint gépelte az Intéző Bizottság tagjainak jelentéseit és beszámolóit. Igaz, az utóbbi testület utoljára júliusban tartott ülést, de a tisztújításra novemberig várni kellett. Dohányban az a meggyőződés alakult ki, hogy az asszony a szervezet jegyzőkönyveinek, levelezésének, körrendeleteinek megszerzésén kívül tippkutatásra – beszervezhető ügynökjelöltek, helyzetükkel elégedetlen, és/vagy hazatérést kérlemző személyek megnevezésére, orientálására – is felhasználható.

A százados a Hírszerző Osztály – a továbbiakban Központ – véleményét kérte, hogy szükséges-e foglalkozni dr. Záhonnal vagy a feleségével, és ha igen, hogyan kössék magukhoz a házaspárt. Záhony László és felesége Budapesten az V. kerületi Petőfi Sándor utca 5 szám alatt élt, Jeruzsálemben a Kiriáth Jevél, Sikun Amani 17-es számú házban, a második emeleten. A férj az Igazságügyi Minisztériumban (IM) volt főelőadó, a feleség az Ipartervnél (Ipari Tervező Vállalat) munkaügyi osztályvezető. A házaspárnak két gyereke született. 1957-ben a miatt vándoroltak ki Izraelbe, mert tartottak az 1944-es események megismétlődésétől. Távozásukat annak ellenére is megbánták, hogy anyagi helyzetük tűrhető volt. Záhony az Izraeli Statisztikai Hivatalban dolgozott havi 200 font fizetésért, míg felesége 150 fontot keresett. Mindazonáltal Dohány úgy érezte, hogy Záhony azért szeretne visszatérni Magyarországra, mert jobb anyagi körülményeket remél, különösen a kinti iskolarendszer aggasztotta a családot, mert nem tudták volna fizetni a gyerekek taníttatását. A politikai beállítottsá-

⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] – 2. 8. 1 – 8709 – Dr. Dohány Zoltán 1928. Szekeres Zsuzsanna. 7-18.

⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] – 3. 2. 6. – O – 8 – 44/1/2 – OL – 3/958 – Tel-Aviv-i rezidentúra Szervezési Dosszié – Feljegyzés. – Budapest, 1958. VII. 26.

⁸ Gervai Sándor (1916–1969). In: Kortárs magyar írók 1945–1997. SZERK: F. ALMÁSI ÉVA. Budapest, 1998. Enciklopédia Kiadó. – <http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/g/i004536.htm> – Letöltés: 2017. X. 22.

gukról pedig úgy nyilatkozott, hogy az jellemzően a kispolgárt idézi, aki csak addig párttag, amíg az anyagi előnyökkel jár. Ezzel egy időben mégis olyan benyomása támadt, hogy visszatérése esetén Záhony, mint szakember becsületesen dolgozna, és az engedély fejében a rezidentúra kéréseit is teljesítené. A rezidentúra ugyanakkor a hazatérésre való rábeszélés folyamatában meggyőző érvként tervezte felhasználni,⁹ hogy az egykori minisztériumi főelőadó testvére, dr. Záhony Imre orvos alezredes, aki a XIII. kerületi Katona József u. 27. szám alatt élt, a Magyar Néphadsereg Központi Kórházában a szájszészeti osztály főorvosa volt.¹⁰ A Központ érdekes személynek minősítette Záhony Lászlónét – a továbbiakban Hollósiné – aki komoly értesülésekkel szolgálhat a HOH szervezetéről és a tanulmányozni kívánt személyekről.

Dohánynak nem volt könnyű dolga, hiszen a házaspár mindkét tagjának bizalmát el kellett nyernie, hogy ne legyen akadálya annak, hogy szükség esetén az asszonnyal titokban is találkozhasson. A századosnak azt is figyelembe kellett venni, hogy Záhony Lászlónét munkahelye és beosztása nyomán sokan ismerték, vagyis egy rosszul megszervezett konspiratívitalálkozó erkölcsi aggályokat keltene a kinti magyarok között.¹¹

Dohány 1959. december 28-án felkereste a házaspárt a lakásukon, majd 1960. január 5-én Tel-Aviv-ban találkozott a férjjel, hogy tisztázzák az információszerzési lehetőségeiket. Záhony először a hazatéréssel kapcsolatban érdeklődött, miközben demonstrálta a Magyar Népköztársaság iránti hűségét, mondván, semmi esetre sem óhajt Izraelben maradni. Már 1957-ben komoly munkahelyre kerülhetett volna, amikor egyik ismerőse – a korabeli Izraelre oly jellemző 'pitka' (protekciónak) gyakorlatának megfelelően¹² – a rendőrségnél próbálta tisztviselőként elhelyezni, ő azonban a hazatérési szándékára való tekintettel a Statisztikai Hivatalba kérte felvételét. A hazatérési szándékukról nem írtak az otthoni barátoknak, még ha burkoltan tettek is egy-egy célzást, mert nem szeretnék, hogy az izraeli hatóságok tudomására jusson, így azonnal elbocsátának őket az állásukból.

Záhony időközben felsorolta az otthoni kapcsolatait. Az unokatestvére, Luxemburg Miklós a VII. kerületi Akácfa utca 10. szám alatt lakott, Hámori János – feleségének unokabátyja – pedig Debrecenben a Csapó u. 12. alatt. A velük baráti viszonyban lévő Junker Imre és felesége ugyanabban a társasházban élt, ahol Záhonyék, míg a minisztériumi kollégák közül dr. Szabó Imrével volt baráti kapcsolatban. A házaspárnak rokonai nem voltak Izraelben, inkább a régebben kivándorolt ismerőseik segítették az elhelyezkedésüket. Időközben kiderült, hogy a házaspárt legjobban tippkutatásra lehet használni, végül abban maradtak, hogy Dohány a későbbiekben a lakásukon csak kivételes esetben teszi tiszteletét. A százados a kítűzött cél megvalósításához nem szorgalmazta a jelöltek beszerzését, viszont tudatosítani akarta

⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTTL] – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [“Hollós”] – Tárgy: Dr. Záhony Lászlóné, a HOH titkárnőjének ügye. – Jelentés. Tel-Aviv, 1959. X. 14. 3–5.

¹⁰ Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár – 351/2102 – 12819 [HM HTIM KI 351/2102 – 12819] – Dr. Záhony Imre 1907. Büdöszentmihály. – Tiszti szolgálati lap. – Budapest, 1964. VII. 3. 1–11.

¹¹ ÁBTTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [“Hollós”] – Tokaji elvtársnak! Tel-Aviv. – Tárgy: Dr. Záhony Lászlóné ügye. – Budapest, 1959. XI. 9. 6.

¹² HEDRI ZOLTÁN: Izrael az ígéretek földje. Budapest, 1961. Pannónia. 23–25.

bennük, hogy a kapcsolatukról senki előtt ne beszéljenek. Az összeköttetésre a férjjel való találkozás tűnt célszerűnek, hiszen az asszony nehezen ért volna rá a városba kijárkálni, amikor a gyerekekkel kapcsolatos teendőit kellett intéznie. Záhony László – fedőneve „Hollós” – műveltségénél fogva is alkalmasabb volt az érintkezés fenntartására, mint a felesége. Az 1960. augusztus eleji hazatérésre vonatkozó kérés, amely az iskolai beiratkozás miatt volt fontos, Dohány szerint teljesíthetőnek tűnt, mivel Záhony egy félév alatt fel tudta volna dolgozni a rezidentúrát érdeklő kérdéseket.¹³

A Központ egy hónappal később jóváhagyta Kiss Dezső¹⁴ őrnagy – fedőneve „Tokaji Béla”¹⁵ – rezidens felterjesztését. Az osztályvezető a HOH szervezetéről várt jelentést, amit Záhonnal kellett elkészíttetni, míg általánosságban véve Izrael politikai helyzetéről vártak tájékoztatást. Ezzel párhuzamosan hangsúlyozták: Záhonyt csak társadalmi kapcsolatként szabad kezelni.¹⁶ Amikor Dohány február elején találkozott Záhony Lászlóval, a beszélgetés a jelölt családi helyzetére szorítkozott. A volt minisztériumi előadó elismerte, hogy anyagilag nem áll jól. A február 16-i alkalomra a százados kérésének megfelelően összeállította kinti ismerősei névsorát. (1. Füredi András rádió mérnök, egyetemi oktató, Jeruzsálem, Kiriát-Jovel. 2. Dr. Dániel Róbert – fedőneve „Ráchel”¹⁷ egykori ügynök – tisztviselő, Naharia. 3. Dr. Wellisch Géza, orvos – fedőneve „Bakos Miklós” jelölt¹⁸ – Jeruzsálem, Katamon. 4. Nóbél Alfréd vívómester, Cholon, Tel-Giborim. 5. Kiss Gyula, tisztviselő, Jeruzsálem, Kiriát-Jovel. 6. Dr. Alexander Ödön, volt ügyvéd, Tel-Aviv, Dizengoff 121. 7. Lajtos Károly, vegyész, Jeruzsálem, Kiriát-Jovel. 8. Dr. Patriász István tisztviselő, Kiriát-Nazaret. 8. Dr. Gelbmann Miklós orvos, Jeruzsálem. 9. Barkai Tamás mérnök, Cholon, Rehov Hankin. 10. Dr. Teichmann tisztviselő, Jeruzsálem, Katamon. 11. Dr. Bródi Dániel volt újságíró, Jeruzsálem, Kiriát-Jovel. 12. Heimann László mérnök, Jeruzsálem, Rehavia. 13. Feleki M. volt tanítónő, Tiberias. 14. Galambos Teréz tisztviselőnő, Bné-Brack, Hanna Szenes. 15. Komor János mérnök, Tivon. 16. Kenéz Kati műszaki rajzoló, Tivon. 17. Vértes Imre tisztviselő, Kfar-Szaba. 18. Barabás Pál tervező, Jeruzsálem, Smuel Hanavim. 19. Müller Ferenc tisztviselő, Ramat-Jichak). Záhony a hazatérési ügy kimenetelétől függően szívesen vállalta a felkérést, még ha ez a mindennapi gondjaink mellett újabb idegi megterhelést jelentett számára. Mint azt meg is jegyezte, jogászként tisztában van azzal, hogy ez a kis semmisség valójában mit jelent. Záhony azt hangsúlyozta, hogy otthon mind a mozgalmi tevékenységével, mind a hivatali munkájával meg voltak elégedve. Visszatérésüknek elvi oka volt, mivel a kinti életviszonyokat nem tudták megszokni.

¹³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Tárgy: Hollósék tanulmányozása. – Jelentés. Tel-Aviv, 1960. I. 15. 7–9.

¹⁴ Főkonzulok, követek és nagykövetek. SZERK: BARÁTH MAGDOLNA és GECSÉNYI LAJOS. Budapest, 2015. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 202.

¹⁵ ÁBTL – 3. 2. 6. – O – 8 – 44/1/2 – OL – 3/958 – Tel-Aviv-i rezidentúra Szervezési Dosszié – ”A” IV/4. sz. utasítás – TOKAJI elvtársnak! TEL – AVIV. – Tárgy: Általános eligazítás. – Budapest, 1958. VI. 18. 7–8.

¹⁶ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Tokaji elvtársnak! Tel-Aviv. – Tárgy: Hollósék ügye. – Budapest, 1960. II. 13. 10/13.

¹⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] – 3. 2. 1. – Bt. – 605 – ”Ráchel”. (dr. Dániel Róbert). Évkör: 1957–1959. 109 oldal.

¹⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] – 3. 2. 4 – K – 1523 – „Bakos Miklós” (Dr. Wellisch Géza). Évkör: 1959–1961. 88 oldal.

A százados észrevette, hogy Záhonyban erős a félelem, hogyha lelepleződik a szándékuk, annak állásvesztés lesz a vége, és ha a magyar állam nem engedélyezi a hazatérést, egzisztenciális szempontból válságos helyzetbe kerülnek. A tippkutatás szempontjából az együttműködés ígéretesnek tűnt, így Dohány azzal érvelt, hogy a kérvényük kedvező elbírálásával meg lehetne nyugtatni a házaspárt.¹⁹ Időközben Záhony unokabátyja, Hámori János levelet írt Marosán Györgynek, amelyben kérte rokonai hazatérési kérelmének kedvező elbírálását. A Külügyminisztérium még nem küldött visszajelzést, ugyanakkor jelezte, hogy ezt nem tekintik hivatalos megkeresésnek.

A BM II/3. Osztály viszont úgy tudta, hogy az elutasító válasz a legvalószínűbb, de erről a rezidentúra nem beszélhet a jelölttel. Az osztályvezető Záhony politikai beállítottságának és a hazatérés valódi okainak mielőbbi tisztázását sürgette, véglegesen tisztázandó a foglalkoztatás lehetőségeit. Mivel Záhony László az Izraeli Statisztikai Hivatalban – Liskat Hamerhezit Statistika²⁰ – dolgozott, amelyet a hírszerzés érdekes objektumnak tekintett, a rezidentúra utasítást kapott rá, hogy óvatos megközelítéssel szerezzenek értesülést a hivatal felépítéséről, a kormányzásában betöltött szerepéről, a „zárt osztályokról” (sic) és az intézményben dolgozó magyarokról. „Alföldi” úgy vélte, hogy Záhony könnyen szerezhet adatokat Izrael külkereskedelmének alakulásáról, ipari termeléséről, fejlesztési terveiről és a beruházások végrehajtásáról.

A HOH szervezetéről kért írásos feljegyzés viszont ijesztően hatott a jelöltre, ezért ezt a továbbiakban nem erőltették. Az osztályvezető csak szóbeli beszámolókat akart, hogy ne legyen nyoma az együttműködésnek. A névsor a jellemzések nélkül semmit sem mondott, ezt viszont be kellett pótoltatni Záhonnal.²¹ A jogász viszont már elkészítette a beszámolót, amit Dohány átvett, ugyanakkor látszott, hogy a huzamosabb kint tartózkodással és az ezzel járó rejtőzködéssel nem tud megbarátkozni. A statisztikai hivatalról adott leírása nyomán elvi esély nyílt rá, hogy a személyzetet feltérképezzék. A százados négy személyt emelt ki Záhony ismerősei közül: Kenéz Katalint, Füredi Andrást, Lóránd Bélát és főleg Kiss Gyulát. Kiss otthon a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott, Izraelben az Állami Ellenőrzési Hivatalba került. A nevelt fia időközben az Egyesült Államokba költözött, ezért Kiss Gyula is foglalkozott a gondolattal, hogy egy későbbi időpontban maga is kivándorol.²²

A beszámoló szerint az Izraeli Statisztikai Hivatal felépítése a következő volt. 1. Adminisztrációs és személyzeti Osztály 2. Egészségügyi Osztály 3. Oktatási és Nevelésügyi Osztály 4. Igazságügyi Osztály 5. Néprajzi Osztály 6. Adó- és Illetékügyi Osztály 7. Ipari Osztály 8. Közlekedési Osztály 9. Árindeks- és Foglalkoztatási Osztály 10. Földművelési Csoport 11. Biztonsági Osztály 12. Vegyes Ügyekkel Foglalkozó Osztály 13. Könyvtár 14. Gyors-és gépiró Csoport 15. Számítógépes Részleg.²³

¹⁹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Tárgy: Találkozó Hollóssal. – Jelentés. Tel-Aviv, 1960. II. 21. 11–12.

²⁰ RIVKA WEISS BAR-YOSEF: Desocialization and Resocialization: The Adjustment Process of Immigrants. In: Studies of Israeli Society Volume I. Migration, Ethnicity and Community. Editor: Erneszt Krausz. London, 1980. Transaction Books, 25.

²¹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Tokaji elvtársnak! Tel-Aviv. – Tárgy: Hollósék ügye. – Budapest, 1960. III. 11. 14.

²² ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Tárgy: Találkozó Hollóssal. – Jelentés. Tel-Aviv, 1960. V. 16. 15–16.

²³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 33/2/9.

Záhony ezzel egy időben megnevezte a kormányhivatal magyar származású munkatársait. 1. A személyzeti felelős: Kiss Katalin, egyedülálló, korábbi matematikatanár, 1950 óta élt Izraelben. 2. Az oktatásügyi osztályon: Leitnerné Vass Teréz. 3. A néprajzi osztályon: Katzberg Lea, 22 éves, 1950 körül érkezett. 4. Az illetékügyi osztályon: dr. Hecht József kiskunhalasi jogász, 1950-ben érkezett. 5. Kellerné, Györgyi, volt francia szakos tanár, 1957-ben Budapestről távozott Izraelbe. 6. Az ipari osztályon egy csehszlovák származású férfi beszélt magyarul. 7. Az árindeks-és foglalkoztatási osztályon: Weisz Ferencné és 8. Csillag György közgazdász hallgató dolgozott. 9. A könyvtárban: Kohen osztrák származású, 30 éve élt kint, jól beszélt magyarul. 10. A grafikus Fischer Dél-Erdélyből vándorolt ki Izraelbe 1950 táján.²⁴

Záhony június 14-én átadta a kért jellemzéseket, de újabb fejleményekről már nem tudott beszámolni.²⁵ *Körner Pál* (1909. december 17. – 1983. augusztus)²⁶ mérnök 48–50 körül járt, a felesége 45 éves lehetett. Két iskolás gyerekük volt: egy 17 éves lány és egy 15 éves fiú. A család Kiriat-Jovel-ben élt, távozásuk előtt Budán laktak. A férj az egyik nagy tervezőiroda munkatársa volt, Izraelben a „Héruť” nevű jeruzsálemi irodához került. Körner szabadidejében tájképeket festett, műveiből 1960-ban már tárlat nyílt Jeruzsálemben. Körner Pálné – Margit Tova Körner²⁷ – ugyanakkor háztartási alkalmazottként dolgozott. A család ugyan szívesen idézte fel korábbi életének kellemes emlékeit, azonban megnyilvánulásaikból kitűnt, hogy már beilleszkedtek az ottani világba és nem akarnak visszatérni. Nem bírálták a létező szocializmust és nem dicsérték Izraelt sem, a szabadság kifejezetten ijesztőnek tűnt számukra. Az energiáikat a megélhetésre és a kapcsolati hálójuk megalapozására használták fel.²⁸

Lóránd Béla és felesége már a forradalom utáni napokban Izraelbe menekült. A gyermektelen házaspár Szombathelyen élt, ahol az 57 éves férfi éveken keresztül ülnök volt a bíróságon, emiatt 1956-ban megfenyegették. Lóránd kitűnően beszélt németül, így egy kártérítési ügyekkel foglalkozó ügyvédi irodában dolgozott tisztviselőként. Az izraeli viszonyokkal nem tudott megbarátkozni, élete legrosszabb döntésének tartotta a kivándorlásukat. Az általános elégedetlenségét csak fokozta, hogy az asszony 1960 nyarán kiesett egy zsúfolt autóbusból, de a sofőr ügyét még mindig nem tárgyalták. A balesete előtt a feleség háztartási alkalmazottként dolgozott, azonban a több hónapos gyógykezelés után sem nyerte vissza eredeti munkaképességét. A nyelvet nem tudta jól megtanulni, az olvasáshoz már nem volt türelme, ugyanakkor nem volt bátorsága a hazatéréshez, egyben fáradtnak érezte magát az újrakezdéshez. Lóránd megnyilatkozásai az Izraeli Kommunista Párthoz tartozásról tettek tanúbizonyságot, ugyanakkor a szocialista rendszerről csak pozitívan beszélt. Lóránd és felesége nagyon sok embert ismert, mivel 1956 után elsőként érkeztek Izraelbe, és különösen az asszony jóindulata révén közkedvelté vált a jeruzsálemi magyarok között.²⁹

²⁴ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [“Hollós”] – 33/2/10–11.

²⁵ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [“Hollós”] – Tárgy: Találkozó Hollóssal. – Jelentés. Tel-Aviv, 1960. VI. 18. 17.

²⁶ Pál Dov Körner – <https://www.geni.com/people/P%C3%A1l-K%C3%B6rner/6000000005589945952> - Letöltés: 2017. X. 22.

²⁷ Margit Tova Korner – <https://www.geni.com/people/Margit-Korner/6000000007673948660> - Letöltés: 2017. X. 22.

²⁸ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [“Hollós”] – 23.

²⁹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [“Hollós”] – 24.

Steuer Ernő és felesége 1957-ben hagyták el az országot kivándorló útlevelel, amelynek az antiszemitizmustól való félelem volt az alapja. Steuer Budapesten állítólag főkönyvelő volt, míg felesége egy diákotthon vezetője. A gyermektelen házaspár zárkózott életet élt, amely érthetőnek tűnt az asszony gyakori betegeskedése miatt. A már régóta kint élőkkel igyekeztek jó kapcsolatokat ápolni, hogy helyzetüket erősítsék. Steuer tisztviselőként az Állami Biztosító Intézet (Bituach Leumi) alkalmazásában állt, felesége egy gyerekotthonban volt gondozónő. Anyagi gondjaik otthon nem voltak, de odakint is megoldották a helyzetüket. Gyorsan beilleszkedtek a kinti viszonyok közé.³⁰

Lovas Lajos 1957-ben útlevelel vándorolt ki Magyarországról a második feleségével. A 60 év körüli férfi előzőleg Zalaegerszegen élt, eredetileg kereskedő volt, de nem sokkal távozása előtt kitanulta a bútorfényezést. Izraelben ez utóbbi szakmát gyakorolta, végül éjjeli őrnek szegődött el. A feleségének első férje, Gerő Sándor, kunhegyesi malomtulajdonos a deportálásban vesztette életét. Az asszonynak volt egy fia, Gerő István vegyész mérnök, aki 1948-ban került Izraelbe, majd 1958-ban előbb Angliába, később Ausztráliába távozott. Lovas Lajos és felesége az 50-es évek elején Budapestről Hajdú-Bihar megyébe lett kitelepítve, így részint ezért, részint az antiszemitizmus miatt távoztak. A döntést megkönnyítette, hogy Gerő István akkor már tíz éve a zsidó államban tartózkodott. Az asszony bejárónőként főzött másoknál, ám ettől függetlenül soha nem panaszkodott, férje részéről inkább lehetett hallani kritikus megjegyzéseket. A Kiriát-Jovel-ben lakó házaspár politikai téren a Mapaj felé orientálódott. Igaz, a nyelvet nem igazán tudták elsajátítani.³¹

Szántó Kálmán 56 éves vízvezeték szerelő feleségével, valamint 13 éves lányával és 6 éves fiával Kiriát-Jovel-ben élt. 1957-ben kivándorló útlevelel mentek Izraelbe, amelyben Imre nevű testvérének és sógornőjének távozási szándéka játszott szerepet. Szántó Imre 1960 tavaszán végül hazatért. Szántó Kálmán otthon önálló kisiparos volt, a Lenin (ma Teréz) körúton élt. A jeruzsálemi Hadassza Kórház építkezésén tevékenykedett. A korábbi döntését megbánták, a kinti viszonyokat nem szerették, még a hivatalos nyelvet sem sikerült elsajátítaniuk. Az asszony, akit Editnek hívtak, állandóan szemrehányást tett a távozás miatt. A lányuk komoly tandíjkedvezményt kapott eredményei nyomán. Otthon nem voltak párttagok, de nem szólták le a rendszert.³²

Leitner Gusztáv 1957-ben jogszerű eljárással vándorolt ki Izraelbe, ahol a kb. 55 esztendőes férfi feleségével és 14 éves lányával élt. A zsidó államba Budapestről érkeztek, viszont a család eredetileg Nagyváradról vagy Kolozsvárról származott. Mindketten tisztviselők voltak, az asszony, Vass Teréz, a Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatnál. Leitner Jeruzsálemben az „Amerikai Cipőgyár” irodájába került, felesége a Központi Statisztikai Hivatalhoz. Kiriát-Jovel-ben telepedtek le, ugyanakkor még az erdélyi időszakból sok emberrel tartották a kapcsolatot, akik a már régóta Izraelben élők körébe tartoztak. Leitner a kinti lét pozitív oldalát hangsúlyozta, távozásukat az

³⁰ ÁBTl – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 25.

³¹ ÁBTl – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 26.

³² ÁBTl – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 27.

antiszemitizmussal és az 1944-es események emlékével magyarázták. Velük együtt Vass Teréz szülei is elhagyták Magyarországot.³³

Vass Henrik már 65 éven felül járt, egy dobozgyártó szövetkezetnek volt a vezetője. Vassné ugyanott állt alkalmazásban. A Kiriát-Jovel-ben élő házaspár igyekezett széleskörű kapcsolatrendszer formálni, a férj többször tartott már zenés estet, ahol saját szerzeményeit is előadta, minthogy túlzott szereplési vágy jellemezte. Vass Henrik sokszor kritizálta a kinti viszonyokat, ám minden erővel a beilleszkedésén dolgozott. A magyarországi életéről soha nem beszélt.³⁴

Sebestyén Dénes 1956 előtt egy budapesti tervezőirodában volt osztályvezető – valamint póttag a Magyar Dolgozók Pártja I. kerületi Bizottságában³⁵ – ám Izraelben ez az 50 év körüli, nő, kétgyermekes apa egy jeruzsálemi műanyag edények és töltőtollak gyártásával foglalkozó jeruzsálemi üzemben lett műszerész. 1960 novemberében felmondtak neki. Egy időre főállása mellett gépközlekedésként éjszakai műszakot vállalt egy penicillin gyárban. A kinti viszonyokat nem tudta megszokni, az ivrit nyelvet nem akarta megtanulni. Sebestyén kivándorló útlevelemmel távozott, odakint nem lépett be egyik pártba sem, azonban az Izraeli Kommunista Pártot támogatta. A felesége, Valéria, aki eredetileg tanítónő volt, már elég jól megtanult héberül, de csak háztartási alkalmazottként tudott elhelyezkedni. 18 éves lánya szorgalma és tanulmányi eredménye alapján ösztöndíjat kapott, az a hír járta vele kapcsolatban, hogy komoly zenei tehetség. A másik gyerek egy 13 éves fiú volt. Mindenekelőtt Sebestyén Dénes szeretett volna hazatérni, amitől a család többi tagja sem idegenkedett. Testvére, Sebestyén Jenő az OTP-nél volt igazgató-helyettes.³⁶

Lajtos Károly a kb. 35 éves egykori vegyész mérnök hallgatónak az utolsó éve hiányzott a Budapesti Műszaki Egyetemen. 1956-ban nőült, majd a történetek után Bécsen keresztül érkezett Izraelbe. Állításuk szerint Lívia, azaz Lajtosné apja és több más rokonuk már évtizedek óta kint élt. Lajtos előbb a TEVA nevű gyógyszerüzemben, majd a Marcus penicillin gyárban dolgozott, 1960-ban a Hadassza kórházban zajló állatkísérleteknél asszisztensként tevékenykedett. Lajtos rövid időn belül elbocsátották, feltehetően azért, mert feleségével tagja volt az Izraeli Kommunista Pártnak. Lajtos Károlyné egy térképeket készítő cég alkalmazásában állt, ugyanakkor hetente három alkalommal az Izraeli Rádió (Kol Jisrael) énekkarában szerepelt. A házaspár Kiriát-Jovel településen élő magyarokat próbálta agitálni, bár a zárkózott természetű Lajtos erre nem igazán lehetett alkalmas. Az életükkel nem voltak elégedettek, szűk társaságban többször is szóba került a hazatérési törekvés.³⁷ Lajtos Károllyal a rezidentúra 1966–1967 folyamán tippszemélyként foglalkozott, de az ügyet a diplomácia kapcsolatok megszakadásával nem tudták tovább vinni.³⁸

³³ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 28.

³⁴ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 29.

³⁵ Budapest Főváros Levéltára [BFL] XXXV. 96. a. 1. Magyar Dolgozók Pártja I. kerületi pártértekezletének jegyzőkönyvei. 1954. III. 14.

³⁶ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 30.

³⁷ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 31.

³⁸ PÁL ISTVÁN: Kirándulás a Negev sivatagban. Magyar kísérlet az Izrael elleni tudományos-technikai hírszerzés dinamizálására 1965–1967. Betekintő 2016. 4. sz. 16. – http://www.betekinto.hu/2016_4_pal – 2017. X. 22.

Nádas Tibor – a rezidentúra „Tímár” fedőnevű ügynöke³⁹ – holoni lakos volt, 1957-ben vándorolt ki Izraelbe. Családjával először Jeruzsálemben élt, 1958-ban Tel-Aviv-ba, majd onnan Holon-ba költözött. Az 50 körüli férfi művésztagok gyártásával foglalkozott, ahová egy öt hónapos nyelvtanfolyam után került. Szorgalmáért és ügyességéért megbecsülésben volt része, havi 300 fontos fizetéssel rendelkezett. Aranka, a felesége előbb Jeruzsálemben és Tel-Aviv-ban is alkalmazottként dolgozott kozmetikusoknál, de 1960 elejétől már saját vállalkozásba kezdett. Az üzlet jövedelmének bizonyult. A házaspár 16 éves lánya gimnáziumba járt. Záhony jó szándékú, becsületes embereknek írta le Nádasékat, akik továbbra is pozitívan vélekedtek a szocialista rendszerről, távozásukat az 1956-ban megnyilvánult antiszemitizmus váltotta ki. Nádas, aki sokszor olvasott marxista szemléletű könyveket, anyanyelvén túl franciául és németül is beszélt.⁴⁰ Amikor 1960. december elsején hazatért, részletesen beszámolt korábbi életéről és távozásának körülményeiről.

Záhony László 1908-ban született Nagykállóban. 1930-ban diplomázott a jogi egyetemen, 1932–1933-ban tizedesként szolgált a gyalogságnál, majd 1936-ban bírói és ügyvédi vizsgát tett.⁴¹ A jogász 1940-ben megnősült, majd 1942-ig ügyvédként praktizált Debrecenben, ekkor behívták munkaszolgálatra, majd két évvel később orosz fogságba esett. Az első feleségét és gyerekeiket – Várkonyi Editet és Zichermann Pétert – bátyját, sógornőjét – dr. Záhony Imre és dr. Breuer Katalin – valamint szüleit – Zichermann Sándort és Luxemburg Irmát – Debrecenből deportálták Auschwitzba.⁴² A férfi nővére, az 1906-ban született Záhony Vera, aki férjével, dr. Löwy József orvossal Móron élt, ugyanerre a szomorú sorsa jutott.⁴³ A családból egyedül Záhony Imre maradt életben.⁴⁴ A jogász 1947-ben tért haza, majd nem sokkal később feleségül vette Schwartz Ágneszt. A 21077/1947. számú, igazságügyi miniszteri rendelet őt nevezte ki a dr. László Béla debreceni közjegyző 1947. július 14-i váratlanul halálával megüresedett tisztségre,⁴⁵ majd 1950. január elsejétől Budapest I. kerületében folytatta pályafutását.⁴⁶ 1951-től 1953-ig a Budapesti Bíróságon volt szakoktatási felelős, végül az Igazságügyi Minisztériumba került, mint jogügyi főelőadó.

³⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] – 3. 2. 1 – Bt – 604 – „Tímár”. (Nádas Tibor). Évkör: 1957–1964.

⁴⁰ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – 32.

⁴¹ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Jegyzőkönyv készült Dr. Záhony László kihallgatásáról. Budapest, 1960. XII. 15. 18.

⁴² MOSHE ELJAHU GONDA: A debreceni zsidók száz éve: a mártírhaltalt halt debreceni és környéki zsidók emlékére. Haifa, 1970. Debreceni Zsidók Emlékbizottsága, 385. - <http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1760> – Letöltés: 2017. X. 21.

⁴³ ELIEZER EVEN (KOVES) – BENJAMIN RAVID: The Jews of Szekesfehevar & Its Environs. (Székesfehérvár, Hungary) 47§12' 18§ 25'. Translation of Z'chor – Emlékez – Remember Yehdi Szekesfehevar V'Hasviva. Jerusalem, 1997. Shem Publishers, 225. – <http://www.jewishgen.org/yizkor/Szekesfehevar/sze201.html> – Letöltés: 2016. II. 13. 225.

⁴⁴ HM HTIM KI – 351/2102 – 12819 – Dr. Záhony Imre 1907. Büdszentmihály. – Dr. Záhony /Zichermann/ Imre orvos alezredes. /1907. Luxemburg Irma/. Vezető orvos. – ÖNÉLETRAJZ. – Budapest, 1953. IV. 9. 1–4.

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [MNL OL] – XIX – E – 1 – j – Igazságügyi Minisztérium – 16-os doboz (d.) – 111999 – Jegyzőkönyv a Debreceni Közjegyzői Kamarának 1948. szeptember hó 5. napján 10 órakor Debrecenben, a debreceni Törvényszék I. emelet 72. sz. tárgyalótermében tartott évi rendes közgyűléséről. – Budapest, 1948. X. 5. 1–8.

⁴⁶ BFL IX. 260. Záhony László közjegyző iratai. IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM 24.262/1949. I. M. E. szám. – Budapest, 1949. XI. 21. 1–2.

Az 1956-os forradalom napjaiban, amíg lehetett, bejárt a minisztériumba, majd lakásán tartózkodott. Mivel a feleségével együtt alaposan megijedt a felbukkanó antiszemita jelenségektől, 1957. június 9-én Kelebiánál elhagyták az országot, majd Jugoszlávián át Olaszországba távoztak. Genovában szálltak hajóra, amely Haifa kikötőjébe vitte őket. A család július végén került Jeruzsálembe, ahol a férj december 1-ig nyelvtanfolyamra járt. Az újévtől fizikai munkásként egy töltőtoll és ceruzagyárban kezdett dolgozni, majd 1958. április 27-én belépett az izraeli Központi Statisztikai Hivatalba.

Záhonyt július elején behívták egy Tel-Aviv-i katonai objektumba, ahol egy magyarul beszélő tiszt hallgatta ki. A kérdések jórészt a magyarországi lakhelyére, párttagságára, a távozás okára, valamint az általa ismert, nagyobb horderejű politikai bűncselekményekre és ítéletekre vonatkoztak. Záhony budapesti címével kapcsolatban nem hazudott, az oktatási referensi tisztségéről viszont nem beszélt. Azt elismerte, hogy a közjegyzői ügyek szakreferense volt az Igazságügyi Minisztériumban, hozzátevé, hogy a büntetőbíráskodás nem hozzá tartozott. A jogász azt se titkolta a Sin-Bet tisztje előtt, hogy 1931-től 1948-ig a Szociáldemokrata Párt, majd az MDP tagja volt. 1960. december 15-én Egyed Ferenc százados arról érdeklődött, hogy Záhonynak volt-e kapcsolata olyan személyekkel, akik a Magyar Népköztársaság elleni propagandát fejtettek ki, vagy akik valamely ellenséges hírszerző szolgálat megbízásából tevékenykedtek. Záhony elmondása szerint ilyen emberrel soha nem találkozott, és arról sem volt tudomása, hogy a kivándorlók közül bárki jelentkezett volna az amerikai hadseregbe vagy a francia idegenlégióba.

A hazatérési engedélyt 1960. június elején kapta kézhez, de csak december 2-án indult el Nápolyon keresztül Magyarországra. November elején viszont váratlanul idézést kapott az államelnöki irodába, ahol ketten fogadták. Az egyik férfi magyarul is tudott, a másik csak ivritül beszélt. Az utóbbi közölte, hogy a biztonsági szolgálatól jött, majd rákérdezett, hogy Záhony miért kívánt alig pár hónappal a menekülése után visszatérni Magyarországra. Ezzel egy időben azt is tudni akarta, hogy kitől kapta az engedélyt, kivel beszélt a követségen, és felkeresték-e a külképviselettől. Záhony azzal indokolta döntését, hogy túl nagy szakadékot lát az izraeli ígéretek és a realitások között, és az ő vilásképe is ellentétes az ottanival. Azt elismerte, hogy 1958 januárjában adta be kérvényét a követségen, és az engedély is ugyanoda érkezett, ám azt tagadta, hogy otthonában felkeresték. A Sin-Bet tiszt arra kérte, hogy Magyarországon ne keltse rossz hírét Izraelnek, mert sokan ki akarnak jönni. Záhony erre nem reagált, a beszélgetés ezzel véget is ért.⁴⁷

Záhony Lászlóval hazatérése után, saját kérésére már nem foglalkoztak, hiszen egészségi állapota ezt már nem tette lehetővé, mivel a beszámoltatása véget ért, 1962. május 18-án Kovács Sándor hadnagy (1931–1981)⁴⁸ az anyagok irattárba helyezé-

⁴⁷ ÁBTI – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Jegyzőkönyv készült Dr. Záhony László kihallgatásáról. Budapest, 1960. XII. 15. 19–22.

⁴⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTI] – 2. 8. 2. 1 – 367 – Kovács Sándor. 1931. Végh Erzsébet. 7–49.

sét indítványozta, amelyet B. Tóth Endre alosztályvezető (1926–1980)⁴⁹ is jóváhagyott.⁵⁰

Záhony László és családja hazatérésében nem annyira a politikai megfontolás játszotta a fő szerepet, hiszen az eredetileg szociáldemokrata meggyőződésű jogász – aki a magyarországi munkáspártok egyesítését követően inkább köztisztviselői státusza féltéséből és az általános biztonságérzet megőrzése céljából lett az MDP tagja⁵¹ – Izraelben világnézetéhez hasonló közegbe került. A zsidó állam minden új bevándorlóról gondoskodott – a nagyszabású lakásépítési program és az oktatás fejlesztése is ezt a célt szolgálta⁵² – azonban az egyéni kezdeményezés, valamint az egyéni szabadságjogok érvényesítésének lehetősége korlátozott maradt. A jogász és az ismerősei körébe tartozó emberek életútja egyértelműen azt tükrözte, hogy az államalapítás után érkezett bevándorlók közül szinte senki sem tudott a szülőhazájában betöltött régi pozíciójához–állásához hasonló státuszt szerezni.⁵³ Záhony László a maga 50 esztendő életkorával már túl idős volt ahhoz, hogy Izraelben értelmiségi-hivatali karriert tudjon építeni. A volt minisztérium előadó szerencsésnek tarthatta magát, egy másik hazatérő ugyanis azt tapasztalta, hogy egy bevándorlónak nincs esélye rá, hogy értelmiségi munkakört szerezzen.⁵⁴ Az államigazgatás legfelsőbb szintje, ahol a minisztériumok helyezkednek el, Záhony számára végképp elérhetetlen maradt, ez ugyanis a 19. század közepétől a második világháborúig az egykori cári birodalomból, illetve a későbbi Lengyelországból aliyázók és leszármazottaik privilégiumát képezte.⁵⁵

⁴⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] – 2. 8. 1 – BM Központi Fogyatéék 11466 – 973/94 – 770. – B. Tóth Endre 1926. Gutfreund Borbála. 33 oldal.

⁵⁰ ÁBTL – 3. 2. 4 – K – 1231/T – [”Hollós”] – Tárgy: ”Hollós” ügye. – Javaslat. Budapest, 1962. V. 18. 33.

⁵¹ PELLE JÁNOS: Az utolsó vérvádak. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet – európai történetéből. Budapest, 1996, Pelikán Kiadó. 288–289.

⁵² MARTIN GILBERT: Izrael története. Budapest, 2000, Pannonica Kiadó, 245–250.

⁵³ ARI SHAVIT: Hazám, az ígéret földje. Budapest, 2013, Atlantic Kiadó. 200–214.

⁵⁴ HEDRI, 1961: 44–48.

⁵⁵ GILBERT, 2000: 252.

KISS LAJOS ANDRÁS

Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjov filozófiájában (I.)*

I. Bevezetés

Anita Schlüchter a 19–20. század fordulóján lezajlott orosz „jog- és erkölcsfilozófiai vitákat” feldolgozó munkáját a következő megjegyzéssel vezeti be: az orosz irodalom és filozófia iránt érdeklődő nyugati értelmiségiek mindig is evidenciának tekintették, hogy az oroszok szemében az erkölcs magasabb helyi értékkel rendelkezik, mint a jog.¹ Az igazság az, hogy az effajta előítéletek nem nélkülözik a valóságos alapokat. Hiszen gyakorta maguk az orosz filozófiatörténészek is ezt a feltevést erősítik. Például az orosz eszmétörténet elismert szakértője, az Izraelben élő Assen Igantow, a jog és az erkölcs sajátosan orosz viszonyát a következőképpen foglalja össze: „Az erkölcs magasabban áll, mint a jog és az igazságszolgáltatás. Az a vádlott, akinek tettét nemes motívumok vezérelték, vagy esetében egy szenvedő és szerencsétlen emberről van szó, méltó a szabadon bocsátásra, még ha meg is sértette a tételes jogot. Ellenben egy ’gonosz’ vagy egoista vádlottat el kell ítélni, még akkor is, ha formálisan nem sértett jogot.”²

A valóság ezzel szemben az, hogy az effajta sommás állítások, ha van is igazságtartalmuk, mindenképpen eltúlozzák az orosz kultúra „moralizáló”, illetve a „joghöz ellenségesen viszonyuló” hajlamát. Az igazság az, hogy Oroszországban a jogi gondolkodás és az államelmélet kérdéseinek vizsgálata, legalábbis ennek primer formái,

* A tanulmány a KÖFOP-2.12-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálati-fejlesztés” című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alapkutatás 2016-2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült.

¹ SCHLÜCHTER, ANITA: *Recht und Moral. Argumente und Debatten „zur Verteidigung des Rechts” an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert in Russland.* Zürich, 2008. Pano Verlag, 11. [SCHLÜCHTER, 2008].

² Idézi SCHLÜCHTER, 2008. 11. Alekszej Pavlov, az egyik 1992-ben írt tanulmányában szintén hasonlóképpen fogalmaz: „Az orosz tudatban mélyen gyökereznek az olyan gondolatok, miszerint a morál prioritással rendelkezik a joggal szemben, illetve hogy az emberi cselekedeteknek nem a törvény betűjével kell megegyezniük, hanem azzal a törvénnyel, amit az Úristen helyezett az ember lelkébe.” PAVLOV, ALEKSZEJ: *K voproszu o szvojeobrazii russzkij filozofii.* Vesztnyk Moszkovszkovogo Unyiversityeta. Szerija 7. Filozofija. 34. Bogan Kisztyakovszkij, az eredetileg 1909-ben megjelent *A jog védelmében – Az értelmiség és jogtudata* című elhíresült tanulmányában hasonlóan vélekedik az orosz nép jogtudatáról: „Az orosz nép mindennapi életéből teljesen hiányzik mindenféle jogrend, s az orosz értelmiség épp eme mélyen gyökerező baj következtében oly érzéketlen a jogi eszmék iránt, s emiatt oly halvány jogtudata is.” BOGDAN, KISZTYAKOVSKIJ: *A jog védelmében – Az értelmiség jogtudata.* In: KISS ILONA (szerk.): *Az orosz forradalom démonai.* Ford. Vári Erzsébet. Budapest, 1990. Századvég Kiadó, 127.

már az ismert történelem hajnalán – azaz az írásbeliséggel kezdődően – kitüntetett figyelemben részesült, természetesen azzal a megszorítással, hogy a bizánci jogtradícióhoz való kötődés erősebb volt, mint a nyugati típusú, azaz a római jogi gondolkodás hatása.³

A 11. században Ilarion *Elmélkedések a „törvényről és a „kegyelemről”* című munkájában a tudós metropolita az emberi együttélés két elvét állítja egymással szembe: Mózes törvényét, amelyet formális törvénynek tekinthetünk, illetve az isteni kegyelem törvényét. Míként Anita Schlücher írja, az iménti opposíció mellett újabb ellentétpárok is megjelennek Ilarion művében. „Egymás antitéziseiként Ilarion párhuzamba állítja egymással az Ó- és az Újszövetséget, a rabszolgaságot és a szabadságot, még pedig olyan formában, hogy az ószövetségi törvény a szolgaságba, míg az Újszövetség szeretettörvénye a szabadságba vezet. Ilarion prédikációjában a történelmi fejlődés sajátos formát ölt: a kegyelem princípiuma és ezzel együtt a keresztény igazság egyre inkább kiteljesedik, ellenben a ’formális törvény’ fokozatosan háttérbe szorul. Amellett, hogy Ilarion prédikációnak komoly irodalmi értéke van, illetve hogy ez a munka Vlagyimir fejedelem melletti dicsérő beszédként is értelmezhető, jogfilozófiai szempontból abban áll a jelentősége, hogy Ilarion szembeállítja egymással a formális (emberi) törvényt és a kegyelem (istenti) törvényét, illetve hogy a formális törvény szinte teljesen negatív értékelést kap.”⁴ Nem kétséges, hogy az Ilarion-féle kegyelem-felfogás hosszú évszázadokra meghatározta az orosz irodalmi és társadalmi gondolkodást. Még nyolcszáz évvel Ilarion után, a tizenkilencedik század közepén zajló szlavofil/nyugatos vitákban is ténnyé érhető ez a hatás. A szlavofil Konsztantyin Akszakov 1855-ben a II. Sándor cárhoz írott memorandumában következőképpen jellemezte az orosz állapotokat: „Az ilyen egyszerű, természetes és homogén viszonyok alapján élő (társadalomban) a törvényeknek is ezeket a viszonyokat kell kifejezniük, vagyis nem kell a törvényeknek művi-formális jelleget öltetniük. Ezzel ellentétben két hagyományból kell kiindulni: a mindennapi tradícióból és a belső meggyőződésből. Ezen tradíciók a maguk szellemiségében, összetételükben és alkalmazási formáikban inkább bensőséges karakterrel bírnak, mintsem hogy azt a külső (formális) jogot jelenítenék meg, amely igazságosság külső és látható formáját – s a betű szerinti értelmében vett a hagyomány szentségét – logikai következtetéssé, az erkölcsi imperatívuszt pedig külső haszonná silányítja. Én természetesen nem az egyik vagy éppen a másik konkrét törvényről beszélek, hanem az egész (jogfelfogásról), hogy úgy mondjam, az óorosz jog hajlamáról (tendenciájáról). Ebben a hagyományban a belső igazságosság (szpravegylivoszty) midig túlsúlyban volt a külső formalitással szemben.”⁵

Érdekes, hogy a szlavofilek a „vnutrennaja pravda” (belső igazság) fogalmát ugyanabban az értelemben használják, mint a „vnutrennaja szpravegylivoszty” (belső igazságosság) kifejezést, s ezzel az óorosz „pravda” fogalmának ambiguitását is jelezni kívánják.⁶

³ ILARION: *Elmélkedés a „törvényről és a „kegyelemről”*. (Részletek). In: IGLÓI, ENDRE (szerk): *Az orosz irodalom kistükré. Ilariontól Ragyiscsevíg. Budapest, 1981. Európa Könyvkiadó, 37–39. Ilarionnál alapvetően biblikus érteleme van a „törvény” fogalmának, s nem tisztán jogi. A római jog a bizánci jog közötti történelmi összefüggések néhány kérdéséről lásd HALEM, Friedrich von: *Recht oder Gerechtigkeit? Rechtsmodelle in Ost und West von der Antike bis zur Moderne. Köln-Weimar, 2003. Böhlau Verlag.**

⁴ SCHLÜCHTER, 2008. 31.

⁵ Idézi SCHLÜCHTER, 2008. 32–33.

⁶ A „pravda”, „szpravegylivoszty”, „isztyina” stb. fogalmak történelmi-etimológia aspektusaira a következő fejezetben térek ki.

Az erkölcs és a jog problematikájának szisztematikus vizsgálatára a 19. század végén kerül sor. Az okok nyilvánvalók és meglehetősen ismertek. A század végére, legalábbis ami a gazdasági élet területeit illeti, Oroszországban létrejönnek a kapitalista viszonyok. A nagyvárosokban és az ipari övezetekben megszületik a modern munkásosztály. Az egyetemeken és a legkülönbözőbb értelmiségi csoportokban, politikai mozgalmakban állandó vitatémává váltak az ország szociális és kulturális reformjának lehetőségei, illetve a változás lehetséges irányai. Mindezek a változások a jogfilozófiát sem hagyták érintetlenül. Egyre több orosz diák tanult német és francia egyetemeken. Az 1870-es évektől kezdően nemcsak az egyetemek, illetve jogi karok száma ugrott meg Oroszországban, de számos jogtudományi periodika és kiadvány látott napvilágot, amelyek nyilvános fórumot biztosítottak a jogelméleti, társadalomtudományi és morálfilozófia viták számára.⁷ Amíg a 18-ik században döntően a természetjogi, a 19. század közepén pedig hegelianus álláspontok uralták jogfilozófia vitákat, addig a század végére – hála a külföldi tanulmányutakról visszatért fiatal tudósoknak – már a jogpozitivisták és az újkantianus álláspontok vették át a vezető szerepet.⁸ Külön érdekessége a századfordulós jog- és morálfilozófia vitáknak, hogy a szakjogászok mellett vallás- és morálfilozófusok, illetve írók is aktív szerepet játszottak a széles értelmiségi körök érdeklődésétől kísért és nagy nyilvánosságot kapott diszkussziókban.⁹

Tanulmányom központi magját a szabadfoglalkozású filozófus, Vlagyimir Szolovjov, illetve a jogfilozófus és egyetemi professzor, Borisz Csicserin között lezajlott kontroverzia feldolgozása képezi, természetesen időnként a szóban forgó vitákhoz kapcsolódó más gondolkodók (írók, filozófusok, jogászok) munkáira is reflektálni fogok.¹⁰

Mielőtt rátérnék az erkölccsel és a joggal kapcsolatos szolovjovi nézetek ismertetésére, illetve bemutatnám Csicserin vitáirátának fő téziseit, mindenképpen szükségesnek tartom, hogy egy „fogalommagyarázatot” magában foglaló rövid fejezetet is beépítsek tanulmányomba, amely – reményeim szerint – sokat segíthet a központi mondanivaló megfelelő értelmezésében.

II. A jog és az erkölcs fogalmának etimológiai problémái az orosz kultúrában

Katharina A. Breckner *A pranda (igazság – igazságosság) és az isztyina (teoretikus igazság) használata a 19. századi orosz eszmetörténetben* című tanulmányában – jórészt Nyikolaj Mihajlovskij

⁷ Schlüchter szerint az ezernyolczszázhetvenes években 14 jogtudományi folyóirat és periodika létezett az orosz egyetemeken.

⁸ Ugyanakkor Kisztyakovskij megjegyzi: „Az utóbbi időben újjászületett a természetjog és előtérbe került az ösztönös jog eszméje is.” Kiss, 1990. 126.

⁹ Ez azért nem tekinthető teljesen orosz sajátosságnak. Ha például a német jogfilozófiai vitákra gondolunk, ott is azt láthatjuk, hogy nemcsak a szakjogászok, hanem az olyan „bölcészek” is fontos szerepet játszottak ezekben a diszkussziókban, mint amilyenek Kant, Fichte és Hegel voltak a 19-ik században, illetve Ernst Bloch a 20. században.

¹⁰ Kisztyakovskij az ímént idézett tanulmányában egyébként azzal a meglepő állítással szolgál, miszerint „sem Csicserin, sem Szolovjov nem alkotott jelentőset a jogi eszmék terén.” [Kiss, 1990. 126.] Az igazság az, hogy azóta eltelt több mint száz évben, az ebben a témában született orosz és nemzetközi irodalom lényegében cáfolja Kisztyakovskij elseitett értékítéletét.

és Pavel Pesztyel munkáira támaszkodva – a középkori ószláv egyházi irodalomtól a 19. század végéig követi nyomon a jogi és az erkölcsi igazság megnevezésére szolgáló orosz fogalmak szemantikai változásait, illetve ezek meglehetősen összetett viszonyrendszerét. Breckner – elsősorban Dieter Kegler immáron klasszikus munkáját alapul véve – először is orosz igazságfogalom két formájának, a *pravda* és *isztyina* fogalmak történeti/etimológiai alakváltozatait mutatja be.¹¹ Az orosz egyházi szláv szövegekre alapozott kutatások szerint a mind *pravda*, mind pedig az *isztyina* szavak esetében kimutatható a héber, illetve a görög hatás, mivel először a görög kultúrában járatos zsidók fordították az Ó- és Újszövetséget görög nyelve, majd pedig ezek a fordítások jelentették az alapot azon szerzetesek számára, akik végül egyházi szlávra fordították a Szentírást. „A görög ἀλήθεια kifejezés egy kimondott és megismert létet jelent, azaz egy metafizikai, a léthez intim módon hozzátartozó, abszolút igazságot mond ki. Ezt nagyon gyakran az *isztyina* fogalmával adták vissza, amire jó példával szolgál János evangéliuma, ahol is az igazság a *kinyilatkoztatott igazságot* jelenti. A kinyilatkoztatásban nagyon egyértelműen mutatkozik meg ennek az igazságnak az egzisztenciális jellege, s innen származik a ’valóság’ és ’hitelesség’ ama jelentése, amely az orosz nyelvben hozzáadódik az igazságfogalomhoz, és hogy ezt a jelentéstöbbletet a szó a mai napig megőrizte. Ellenben az egyházi szláv emlékekben található szövegek alapján ki lehet jelenteni, hogy a *pravda* fogalom szinte semmit sem tartalmazott az igazság-jelentésből. A *pravdát* a δικαιοσύνη fogalmával fordították, és igazságosságot, a jó cselekedetet, illetve a beszédben és a cselekedetekben megnyilvánuló hitelességet értették rajta. Akárhogy is van, de az biztos, hogy a *pravda* már az óoroszban is komplex jelentésstruktúráként létezett.”¹² Breckner azt mondja, hogy idővel a *pravda* szó az „igazság” fogalmának értelmében is használatos lett, de az *isztyina* fogalommal ellentétben a *pravda*-igazság inkább etikai, mint kognitív vonatkozást fejezett ki. A *pravda* fogalmát idővel egyre inkább jogi terminusként használták, amely a szabad cselekedetet (azaz a szabad akaratból eredő cselekedetet – K. L. A.) intézményesítette, de – etimológiájának köszönhetően – továbbra is megmaradt bizonyos vallásos „mellékíze”. A 19. században az *isztyina* fogalmát egyaránt használták egyes számban és többes számban, míg a *pravdát* csak egyes számban. A *pravda* szóban aztán az *igazság-igazságosság* értelme kristályosodott ki, és ez a fogalom egyúttal egyfajta vallási-metafizikai egységet, illetve a cselekvés és a gondolkodás egységét is kifejezte. „A nyelvhasználatban a *pravda* jelentéshez a helyes megismerés és a helyes cselekvés egyidejűségét is hozzágondolták. Olyan szófordulatok tartoznak ide, mint *narodnaja pravda* (népi igazság), *keresztianszkaia pravda* (keresztény igazság), *szvjataja pravda* (szent igazság), a *pravda szocializma* (szocializmus igazsága) és sok más ehhez hasonló kifejezés.”¹³ Ellenben a 19. század során, vagyis az orosz felvilágosodás és az ehhez kapcsolódó előrehaladó szekularizációs folyamatok eredményeképpen az *isztyina* elveszítette a hajdani (például a János evangéliumában is előforduló) jelentéstartalmát, és a szó jelentése kognitív episzte-

¹¹ BRECKNER, KATHARINA A.: Zum Gebrauch *Pravda* (Wahrheit-Gerechtigkeit) und *Istina* (theoretische Wahrheit) in der russischen Ideengeschichte des neunzehnten Jahrhunderts am Beispiel Nikolaj K. Michalovskij und Pavel I. Pestel's. In: KUSSE HOLGER, PLOTNIKOV, NIKOLAJ (Hg.): *Pravda. Diskurse der Gerechtigkeit in der russischen Ideengeschichte.* (Specimina Philologiae Slavicae), München-Berlin, 2011. Verlag Otto Sagner, 17–37. Továbbá lásd KEGLER, DIETER: *Untersuchungen zur Bedeutungsgeschichte von Istina und Pravda in Russischen.* Bern/Frankfurt am Main, 1975. Peter Lang Verlag.

¹² BRECKNER, 2011. 26–27.

¹³ BRECKNER, 2011. 28.

mológiai jelentéstartományra szűkült le. Persze, mondja Kegler eszmefuttatásához csatlakozva Breckner, ezek a finom disztinkciók a 19. század második felétől kezdődően a mindennapi nyelvhasználatban korántsem jelennek meg tisztán, mert az *isztyina* egyaránt kifejezhetett erkölcsi, vallási vagy éppen kognitív igazságot.¹⁴

A fentebb már idézett könyvében Anita Schlüchter is alapos fogalommagyarázattal indítja a jog és az erkölcs viszonyához kapcsolódó századfordulós viták bemutatását. A *Jog versus igazságosság* című alfejezet a „zakon” (törvény), „pravo” (jog), „pravda”(jog, igazság), „szpravegylivosztj” (igazságosság) kifejezések jelentése a német fordításokban (s ez többé-kevésbé érvényes a magyar fordításokra is) nem mindig egyértelmű. Ami a „zakon” (törvény) fogalmat illeti, itt még viszonylag egyszerű helyzet, mert ezt mind az oroszban, mind pedig a németben (nemkülönbén a magyarban) törvényként, illetve pozitív jogként kell érteni. A „pravo”, illetve a „Recht” mind az oroszban, mind a németben (hasonlóképpen a magyarban) már kettős értelmű (természetesen ezzel együtt *kéttértelmű* is), mert egyrészt jelentheti a pozitív jogot a maga egészében, de lehetséges nem-jogi, kiváltképpen morális értelemben is használni. „A kettős jelentés abban mutatkozik meg, hogy a fogalom, a félreértéseket elkerülendő, közelebbről is meghatározott, úgymint ’polozsityelnoje pravo (pozitív jog) vagy ’jesztyesztennoje pravo’ (’természetjog’). De hasonló ambiguitás mutatható ki a ’pravda’ esetében is. Miközben ez a fogalom a „ruszskaja pravda” megnevezésben az orosz jogot és a pozitív jogot egyként jelenthette, manapság már az „igazság” értelmében használatos. A ’szpravegylivosztj’ etimológiailag rokon a ’pravo’ és a ’pravda’ fogalmakkal, és szemantikailag oszcillál az etika és a jog területei között, de miközben az etika szférájában általánosnak tekinthető a használata, addig a tisztán jogi igazságosságfogalom (azaz, ami a törvény értelmében igazságos) inkább kivételképpen fordul elő.”¹⁵ Ezt az etimológiát a következő megjegyzéssel kell kiegészíteni, mondja Schlüchter. Az orosz gondolkodók által általánosan képviselt felfogással ellentétben a „pravo” és a „pravda” etimológiai rokonsága önmagában még nem bizonyítja, hogy a jogilag értelmezett fogalomnak szükségszerűen összhangban kell lennie az erkölcsi értelemben vett igazságossággal. „Nem éppen meggyőző az az állítás, hogy itt valamiféle speciálisan orosz jelenségről lenne szó. A németben a jog (Recht) és az igazságosság (Gerechtigkeit) etimológiailag úgyszintén összefüggésben állnak egymással, ellenben az angol „law” fogalom nem áll semmilyen rokonságban a „right” fogalmával.”¹⁶ Ha csak az etimológiai rokonságokat vesszük alapul, mondja Schlüchter, akkor nem kapunk egyértelmű válaszo-

¹⁴ A huszadik századi orosz vallásfilozófusok (egzisztencialista, pszonalista változatban egyaránt) gyakran szembeállították egymással a *logosz* és a *ráció* fogalmát. Amíg a logoszban a lét teljességének értelme tárul fel, addig a ráció a tisztán instrumentális és kalkulatív igazság megnevezésére szolgál. Ez az oppozíció némileg emlékeztet a Heidegger-féle szellem-intelligencia szembeállításra. Heidegger a *Bevezetés a metafizikába* című munkájában az európai történelem egyértelmű hanyatlásának jeleként értékeli a szellem fogalmának felcserélését az intelligencia fogalmával. „Döntő jelentőségű, írja Heidegger, s szellem ártételmezése intelligenciává, pusztá értelmességgé, ami az eleve adott dolgoknak, azok lehetséges átalakításának és kiegészítő újraelőállításnak meg gondolására, kiszámítására és szemléletére vonatkozik. (...) Az így intelligenciává hamisított szellem ezzel eszközszerre kárhoztatik, eszköz lesz valami másnak a szolgálatában (...)” HEIDEGGER, MARTIN: *Bevezetés a metafizikába*. Ford. Vajda Mihály. Budapest, 1995. IKON Kiadó, 23. Az orosz egzisztencialisták lényegében Heideggerhez hasonlóan gondolkodtak, mikor a *pravda-isztyina* oppozícióban a lét teljes értékű „igaz igazságosságát” állították szembe a vértelen, instrumentális és kilúgozott észjárást (a rációt) megjelenítő jogási és tudományos szemlélet felszínre vagy látszatigazságával.

¹⁵ SCHLÜCHTER, 2008. 30.

¹⁶ Uo.

kat. Ez már abból is látható, hogy az orosz nyelvben kimutatható fogalmak etimológiai rokonságából egymással ellentétes következtetések is levonhatók. Például szembe lehet egymással állítani a „zakon” (törvény) és a „szpravegylivosztjy” (igazságosság) fogalmát olyanképpen, hogy ebben a szembeállításban a pozitív jog és az erkölcsi igazságosság diametriális ellentéte fejeződik ki. Mindezt ki lehet egészíteni a jog és a morál oppozíciójával, amely szélső esetben a jog (morális) igazságtalanságának tézisévé is fokozható. Egy másik tendencia viszont éppenséggel a „pravo” és a „pravda” egymáshoz való közelségét hangsúlyozza, mondja Schlüchter, vagy – jórészt politikai kontextusba helyezve a problémát – azt a felfogást erősítheti, miszerint a jogot hozzá kell igazítani az erkölcsi értelemben vett igazságossághoz. Általában persze az igazságot morális kontextusban említik, és hozzászámolva bizonyulhat a jog „jogosnak” vagy „nem jogosnak”. Miként arra Petrazsickij egyik tanulmánya is rámutat, létezik az orosz hagyományban a jogi és az erkölcsi fogalmak összekapcsolhatóságának még két másik speciális esete is.¹⁷ Az első a keresztény szeretetet morális parancsként értelmezi, és a jognak a keresztény elvekkel való egyesíthetőségének lehetőségeit kutatja, míg egy másik felfogás az igazságosságot az úgynevezett „szakásjoggal” összhangban próbálja értelmezni.

Végezetül Vlagyimir Szolovjov kései jog- és erkölcsfilozófiai munkájának egyik alfejezetére szeretnék utalni, amely kifejezetten a jog és az erkölcs fogalmainak etimológiai kérdéseivel foglalkozik. A mű *Jog és erkölcsiség* címmel megjelent meg 1897-ben. (Később természetesen visszatérek ehhez a munkához.)

„A nyelvek többsége arról tanúskodik, írja Szolovjov, hogy a jog és az erkölcs megnevezésére használt szavak között egyfajta eredeti és belső összhang mutatható ki. A jog fogalma és a vele váltakozva használt kötelezettség fogalom az erkölcsi eszmék alapkörpuszához tartoznak, és ezek a fogalmak a fenti eszmék kifejezésére szolgálnak. Itt olyan, mindenki számára érthető és ezzel együtt senki által nem vitatott fogalmakról van szó, mint például „Elismerem kötelezettségemet”, „Tartózkodom mindenféle károkozásától”, vagy ami ugyanezt fejezi ki: „Mint emberi méltósággal rendelkező lény (a magam személyében) *jogot* formálok arra, hogy tiszteljenek”; „*Kötelezve érzem magam* arra, hogy a rendelkezésemre álló erőforrásokon belül segítsen embertársaimat és a közjót szolgáljam”. Másképpen fogalmazva: elismerem, hogy az elérhető távolságon belül tartózkodó embertársaim, de ezen túlmenően az egész társadalom *jogot* formálhat a segítségemre és a szolgálatomra. „Végezetül pedig *kötelezve vagyok* arra, hogy akaratomat összhangba hozzam azzal, ami számomra abszolút jöként jelenik meg, vagy – másként fogalmazva – ennek az abszolútumnak joga van arra, hogy vallási kapcsolatot várjon el tőlem (innen ered az áldozat eszméje – vagyis ez tekinthető minden Istendicsőítés fundamentumának).”¹⁸

Továbbá a nyelvek többségében az erkölcsi és a jogi fogalmakat vagy ugyanazzal a szóval fejezik ki, vagy a szavak egyugyanazon gyökből erednek, mondja Szolovjov. Az orosz „dolg”, a latin „debitum”, nemkülönben a francia „devoir”, illetve az angol „duty” és a német „Schuld”, „Schuldigkeit” fogalmakat egyaránt használják erkölcsi és jogi és értelemben. Az ógörög „δική” és „δικαστή”, a latin „jus” és „justitia” csakúgy, mint

¹⁷ Idézi SCHLÜCHTER, 2008. 31.

¹⁸ SOLOWJOW, WLADIMIR: *Recht und Gerechtigkeit*. Frankfurt am Main, 1971. Vittorio Klostermann, 52. Ford. Hans Helmut Gäntzel.

az orosz „pravo” és „pravda”, a német „Recht” és „Gerechtigkei”, az angol „right” és „righteousness” szavak csak a toldalékokon keresztül különböztetik meg a jogi és az erkölcsi jelentéstartalmakat. Ezen túlmenően a héber „sedek” és „sedeká” szavakra ugyanez érvényes. Nincs tehát egyetlen olyan erkölcsi vonatkozás sem, amelyet ne lehetne jogi terminusokban is kifejezni. Persze, jól tudjuk, mondja Szolovjov, a jogászoktól nagyon távol áll a „szeresd ellenségedet” imperatívusz jogi formában történő megfogalmazása. De mégis világos, hogy akkor, amikor a legfőbb erkölcsi törvény arra *kötelez engem*, hogy szeressem az ellenségemet, akkor egyúttal az ellenségemnek *joga van az én szeretetemre*. Mert ha visszautasítom ellenségem szeretetét, akkor én jogtalanul és igazságtalanul cselekszem, és megsértem az igazi *igazságosságot*, vagyis az erkölcs *törvényét*. Itt mindkét terminus (az igazságosság és a törvény) egyaránt fontos, mert a kettőben együtt testesül meg a jogi és az erkölcsi princípiumok valódi egysége. „Mert mi a jog, ha nem az igazság (pravda) kifejeződése és a törvény tartalma, és másrészt az összes erény visszavezethető az pravda értelmében vett igazságosságra, illetve az igazságosságra (szpravegyilivoszty) mint erkölcsi értelemben előírt köteleosségre. Ilyenformán e két fogalom tartalma nem véletlenül esik egybe, hanem mindkét fogalom lényegében ugyanazt az értelmet foglalja magában.”¹⁹

Majd később látni foguk, hogy Szolovjov – az imént idézett nagy lélegzetű tanulmányában – nem véletlenül fektetett ekkora hangsúlyt a jogi és erkölcsi fogalmak etimológiai rokonságának bizonyítására. Ennek koncepcionális oka volt, nevezetesen az, hogy az orosz bölcselet ekkora már igyekszik egyfajta közbülső, helyesebben közvetítő felfogást kialakítani egyrészt a jogot az erkölshöz képest úgyszólván „semminék” tekintő Tolsztoj-féle „jog-nihilista” nézet, másrészt pedig az emberi viszonyok „jogi szabályozást abszolútizáló” (és erkölcsi rendszert csak nagyon kevésre tartó) liberális jogfilozófus, Borisz Csicserin álláspontja között. Mielőtt a vita bemutatására és elemzésére rátérnék, először egy általános képet szeretnék felvázolni a jog és az erkölcs problematikáját érintő szolovjovi gondolkodás két évtizedes fejlődéséről, kiindulva a 1880-ban befejezett *Ehvont ehkek kritikája* című doktori értekezésnek a szóban forgó kérdéskört vizsgáló részeiből, hogy ezt követően az 1897–1898-ban publikált, *A jó igazságtalansága*, vagyis az életmű csúcspontjának tekintett átfogó munka elemzésére térjek rá. Végezetül megvizsgálom a fentebb már említett *Jog és erkölcsiesség* címet viselő „vitairatot”, illetve ezzel párhuzamosan Borisz Csicserin átfogó Szolovjov-bírálatát (*Az erkölcs ehveiről*).

III/1. Az erkölcs, a jog és állam kapcsolatának értelmezése Vlagyimir Szolovjov korai munkáiban

Vlagyimir Szolovjov 1877-ben előadást tartott az „Orosz Bölcselet Kedvelői” nevű kulturális egyesület egyik ülésén. Az előadás *A három erő* címet viselte.²⁰ Az előadó központi

¹⁹ SOLOWJOW, 1971. 52–53.

²⁰ Magyarul: SZOLOVJOV, VLAGYIMIR: *A három erő*. Napút, 1999. 7. sz. 10–19. Ford. Kiss Lajos András. Vlagyimir Szolovjov életművének egészéről néhány éve magyarul is olvasható egy kiváló monográfia. Lásd FARKAS ZOLTÁN: *Vlagyimir Szolovjov – Az első rendszeralkotó orosz bölcselet*. Máriabesnyő, 2012. Attraktor Kiadó. Az utóbbi években megjelent egy másik korszerű szellemben írott monográfia is Szolovjovról, mégpedig egy lengyel filozófus tollából. A munkának van orosz fordítása is. KRASZICKIJ, JAN: *Bog, cselovek i zlo*. Isszledovanyije filozofii Vlagyimira Szolovjova. Moszkva, 2009. Progressz-Tragyicija .

gondolata értelmében az emberi történelem kezdetektől fogva három őserő irányítás alatt áll, vagy legalábbis *kellene állnia*. Az első erő, azaz a muzulmán világ, mint a keleti despotizmus ideál-tipikus formája, a „kirekesztő egység” igézetétől foglyul ejtve szervezi meg a társadalmi élet minden szféráját (állami, kulturális, jogi és vallási életet egyaránt). „Egy úr és a rabszolgák bénult tömege – ez az, ami ennek az erőnek a végső kiteljesedése jelenti. Ha ez az erő hegemon szerepre tett volna szert, akkor ez az egész emberiség halálos egyformaságba és mozdulatlanságba való merevedését eredményezte volna.”²¹ De létezik ezzel diametriálisan szemben álló erő is, mégpedig a nyugati civilizáció jelképezte történelmi erő, amely éppenséggel szétzúzni kívánja a társadalmi élet „homogén egységét”, és szabadságot kíván adni az élet partikuláris egységeinek, az individuumok sokaságának. „Eme másik erőnek a hatására az emberiség individuális egyedei válnak az élet kiindulópontjává, amelyek aztán önmagukból kiindulva és kizárólag önmagukért cselekszenek. A közösségi (obszcseje) mint olyan, elveszíti a reálisan létező jelentését és valamiféle általánosba (otvlecsonneje), tartalom nélkülibe, formális törvénybe fordul át, hogy végül minden értelmét elveszítse.”²² Mindkét erőből hiányzik a belső integritás, és mindkét erő kirekesztő jellegű: „az első kizárja az individuális formák és a személyes elemek szabad sokféleségét, a szabad mozgást, a progressziót, a második viszont tagadólag viszonyul az egységhez, az élet magasabb rendű, közösségi elvéhez, s szétzúzza az egyetemes szolidaritást.”²³ E két erő, miután befejezte történelmi küldetését (hiszen már semmi újjal nem tud szolgálni a világnak, és a befolyása alá tartozó népek körében el is elveszítette a hitelet), szükségszerű, hogy átadja helyét egy harmadik, úgynevezett integratív erőnek, amely mentes a fentebb vázolt szélsőségektől. És az integrációhoz szükséges tulajdonságok „(...) ez kétségtelen, a szláv néptörzs jelleméhez tartoznak, különösképpen pedig az orosz nép nemzeti karakterében érhető tetten. (...) Csak a szlávok, és főképpen Oroszország maradt ment ettől a két alacsonyabb fokú potenciától, ezért éppen ő válhat e harmadik (erő) közvetítő ágenszé (provodnyik).”²⁴

Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy Szolovjov *Az egész tudás filozófiai elvei* (1877), valamint *Az elvont elvek kritikája* (1880) című munkái voltaképpen az imént ismertetett előadásban felvázolt alapkoncepció részletes és jól átgondolt kifejtésének is tekinthető. Amíg Az 1877-es magiszteri értekezés csak nagyvonalakban foglakozik a jog és az erkölcs belső összefüggéseivel, addig *Az elvont elvek kritikája* című doktori értekezés, amely három évvel a magiszteri értekezés után jelent meg, már tág teret biztosít a joggal kapcsolatos problémák tárgyalásának. A szerző a munka az előszavában megemlíti, hogy az „absztrakt elvek kritikáján” keresztül szeretne eljutnia a „pozitív egyetemes egység” megvalósításáig, mégpedig az etika, az ismeretelmélet és az esztétikai szféra területeit felölelve.²⁵ Anita Schlüchter fontosnak tartja megjegyezni, hogy a Szolovjov munkáiban a jog helyi értéke és definíciója szorosan kötődik a szerző által „normálisnak” (azaz a normáknak megfelelően működő) ideális társadalom eszményéhez. Szolovjov szilárd meggyőződése, hogy az absztrakt elvek által uralt kor kritikájának köszönhetően az emberiség egy hatalmas

²¹ SZOLOVJOV, 1999. 10.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ SZOLOVJOV, 1999. 18.

²⁵ Az elkészült mű csak az első két szféra kérdéseit vizsgálja.

szintézis felé közelíthet. Mindenekelőtt Szolovjov azt szeretné világossá tenni, hogy az morális princípiumot nem lehet absztrakt-racionalista fogalmak segítségével meghatározni. Ugyanis az erkölcsi elvnek konkrét tárgyra van szüksége, amely csakis egy, Szolovjov által „szabad teokráciának” elkeresztelt, úgynevezett normális társadalom alakjában ölthet testet. A szabad teokrácia fogalmán egy döntően morális elvek által irányított társadalmat kell érteni, amely magában foglalja a vallás, a gazdaság és a jog „alrendszerit”. Szolovjov egy igen korai munkájában, *Az egész tudás filozófiai elveiben* azt olvashatjuk, hogy a kollektív együttélés szükséges feltétele a közösség materiális szükségleteinek kielégítése, s ezt a funkciót gazdasági szféra tölti be. Az anyagi javak előállítása során az ember a hozzá képest külső természettel (vagyis az anyagi világgal) kerül kapcsolatba. A külvilág átalakítására irányuló viszonyoknak egy belső, azaz emberi tevékenységet koordináló kapcsolatrendszeren kell alapulnia, amit *politikai társadalomnak* vagy *államnak* (politeia, res publica) szokás nevezni. „A gazdasági társadalom feladata a *munka* megszervezése, amíg a politikai társadalom feladata a *dolgozók* megszervezése (...)”²⁶ A politikai társadalom természetes alapelve a *törvény* vagy a *jog*, mint az igazságosság (szpravegyilvoszty) értékének eminens kifejeződése.²⁷ A jog s a törvény konkrét formái azonban szükségszerűen történetiek, azaz alá vannak vetve a fejlődés és a változás időről időre új formákat öltő törvényszerűségének. Ezért a társadalomban szükségképpen meg kell jelennie egy harmadik organizáló princípiumnak is, mondja Szolovjov, ez pedig a *vallás*. A vallás, illetve a vallásnak intézményi keretet adó *egyház* – mint a legfőbb jó (summum bonum) – összevetve a gazdaság és az állam szabályrendszerével, már nem az időlegesség, hanem az *örökérvényűség* kifejeződési formája. Amíg az első két „alrendszer” az eszköz funkcióját tölti be az emberi együttélés gyakorlatában, addig a harmadik forma már öncél, vagyis *magában- és magáért-való cél*.²⁸

Az elvont elvek kritikája megismétli az előző munka vezéreszméjét, miszerint a „szabad teokráciának” az egyház szolgál fundamentumául, mert csak az egyház közreműködésével lehet a társadalom számára elengedhetetlenül szükséges abszolút célokat meghatározni. Az állami-jogi és a gazdasági szférák csak materiális és formális teret biztosítanak az isteni elvek megvalósulására. Szolovjov szerint tehát „a jogot csak tisztán formális elvnek lehet tekinteni, amely az emberi tevékenység határait, de nem annak céljait rögzíti.”²⁹ Noha a jog és a jogrendszer a legfelsőbb elvektől függ, és a vallási szférához képest jóval alacsonyabb helyi értékkel rendelkezik, a szerző mégis jelentős teret szentel a jog tárgyalásának. Abból kell kiindulnunk, hogy az egyes ember, magára hagyatva, nem képes a legmagasabb rendű eszményeket megvalósítani; szüksége van a többi ember segítségére, éppen ezért válhatott a társadalom organizációja a szolovjovi etika egyik központi kérdésévé.

²⁶ SZOLOVJOV, VLAGYIMIR: Filoszovszkije nacsala celnovo znanyija. In: Szobranijje Szocsinyenyij Vlagyimira Szergejevics Szolovjova. Tom pervij, SZ.-Petyerburg, 1901. 234.

²⁷ Ezek alapján csak nagyon feltételesen tudom elfogadni Jelena Pribitkova azon megjegyzését, hogy Szolovjov „alkotói periódusa első szakaszában” úgy tekintett a jogra, mint az „erkölcs maszkírozására”, és ezzel együtt Szolovjov azt sem ismerte el, hogy a jog és erkölcs között valamiféle „belső kapcsolat” létezne. Ez a megjegyzés annyiban igaz, hogy ebben az időszakban Szolovjov pozíciója még közel volt Tolsztoj és a szlavofilek „jognihilizmusához”. Azonban, amint az a feni idézetből is kiderül, Szolovjov nem vitatja a társadalom jogi szabályozásának – legalábbis relatív érvénnyel bíró – jelentőségét. Lásd PRIBITKOVA, JELENA ANATOLJEVNA: Vlagyimir Szergejevics Szolovjov o nravsztvennom prizvanyii prava. Voproszi Filozofii, 2011. 8. sz. 85–97. Főképpen a 99–100. közötti oldalak.

²⁸ SZOLOVJOV, 1901. 235.

²⁹ SCHLÜCHTER, 2008. 57.

A társadalom működéséhez pedig szükséges feltétel a meghatározott rend megléte, s ez pedig jogok nélkül nem képzelhető el. „A jogokat pedig csak törvényeken keresztül lehet meghatározni, s a törvények pedig csak akkor lehetnek hatékonyak, ha rendelkeznek az érvényesítésükhöz szükséges hatalommal.”³⁰

A könyv első fejezetei az különféle, úgynevezett empirikus etikai irányzatok (hedonizmus, eudaimonizmus, utilitarizmus) elégtelen teljesítményeit bírálja, mondván: ezen irányzatok mindegyike csak deficités formában képes univerzálisan érvényes etikai normákkal szolgálni. Hiszen hiábavaló vállalkozás lenne az erkölcsi elvek végső normáit az olyan fogalmak segítségével meghatározni, mint amilyenek az élvezet (naszlaszgyenije), a szerencse (csasztye) vagy éppen a haszon (polza), mivel ezek egyaránt szolgálhatják a normális (azaz normalizálható) és a nem normális (azaz nem normalizálható) célokat.³¹ Schopenhauer etikája úgyszintén empirista elveken nyugszik, ezért aztán nem alkalmas az erkölcs végső meglapozására. Ha az *akaratot* tesszük meg az erkölcsi cselekvések végső alapjának, miként azt Schopenhauer teszi, akkor ebből a nem-racionális kiindulópontból a legellentétebb következtetések juthatunk. „A jó és a rossz egyaránt megegyezhet, illetve ellentmondhat az akaratnak.”³² Voltaképpen Szolovjov – Kant fogalomhasználatával élve – *beteronóm* jellegűnek tekinti Schopenhauer-féle akaratot, márpedig valódi erkölcsi értékkel csak a *szabad akarton* alapuló (tehát a racionalitást is magában foglaló) alapuló, azaz *autonóm* emberi cselekedet bírhat.

Ezt követően Szolovjov a másik oldalt, a Kant-féle etikai racionalizmus lehetőségeit veszi nagyító alá. Mivel „(...) az empirikus morál – mindegyik formájában – az ember erkölcsi cselekedetét természete faktikus sajátosságából, illetve hajlamaiból próbálja levezetni, vagyis a morál alacsonyabb formáit tekinti az emberi törekvések fundamentumának, s ebből próbál levezni minden gyakorlati cselekvést (...) ezért sohasem lesz képes eljutni a tulajdonképpeni erkölcshez, és nem lesz képes megérteni a *normális*, tehát a kötelességszerűségeen alapuló erkölcs cselekedeteket jelentőségét.”³³ Világos, olyan erkölcs alapra szükség, amely mentes a fentebb vázolt empirikus esetlegességektől. S úgy tűnik, éppen a kanti etika lehet az, amely egy ilyen biztos alappal szolgálhat. Schopenhauerhez képest a kanti álláspontjában egy radikális fordulat jelenik meg, amely lehetővé teszi, hogy az erkölcs alapelveit kiragadjuk az akarat szubjektivitásából, és az erkölcsiséget objektív szintre emeljük.

Abból érdemes kiindulni, hogy Kant etikája alapvetően ellentétes az erkölcs hétköznapi felfogásával. Ugyanis Kant szerint a „kötelességszerű cselekedetek” még nem képesek teljes értékűen leírni a „valóban jó ember” fogalmát. Az emberek általában úgy gondolkodnak, hogy egy cselekedet csak akkor lehet morálisan értékes, ha az a cselekvőnek az embertársai iránt megnyilvánuló jóakarató beállítódásán alapul. Csakhogy Kant ezzel éppen ellentétesen gondolkodik: az altruizmuson alapuló cselekedetből képtelenség a kategorikus imperatívusz (a meg kell tenned!) abszolút érvényességéig felemelkedni. Kant *Az erkölcs metafizikájának alapvetése* című munkája első szakaszában alapvető különbséget lát a csak *kötelességszerű* cselekvés” és „*kötelességből* fakadó cselekvés” között. Ezt a különbséget

³⁰ Uo.

³¹ Lásd SZOLOVJOV, VLAGYIMIR: *Krityka otvlecsonnih nacsal. Szobranijje szocsinyenyij Vlagyimira Szergejevicsa Szolovjova. Tom vtoroje, Vtoroje izdanyija, Sz.-Petyerburg, 1911. 24.*

³² SZOLOVJOV, 1911. 27.

³³ SZOLOVJOV, 1911. 45.

annak az „emberbarátnak” a példájával illusztrálja, akinek „(...) kedélyét beárnyékolja saját nyomott hangulata, kioltva benne mindenfajta részvétel mások sorsában”. De még az ilyen ember is képes arra, hogy jót tegyen szorult helyzetben lévő embertársaival. Ugyan mások baja és szenvedése közvetlenül nem érinti, mert a saját problémáival van elfoglalva. „(...) s ekkor, noha már erre nem hajlik, mégis kiszakítja magát, halálos érzéketlenségéből, s a cselekedetet nem hajlandóságból, csupán kötelességből teszi meg – csakis így lesz annak morális értéke.”³⁴ Vagyis, ha nem az érzelmi hajlamból fakadóan tesszük a jót, hanem tisztán a „kötelesség” észparancsának engedelmességgel, csak az ilyen módon végrehajtott cselekedetnek van morális értéke; Kant tehát csak az ilyen, azaz „racionalista módon” átértelmezett altruizmus eszméje lehet méltó az ésszel bíró lények számára.

Köztudott, hogy ez a kanti felfogás mind Schiller, mind pedig Schopenhauer szemében botránykőnek bizonyult.³⁵ Schopenhauer szerint a helyzet éppen ennek ellenkezője: csak részvét (Mitleid), azaz a másik ember szenvedésében való „ösztonszerű” részvétel kölcsönözhet morális értéket egy cselekedetnek.³⁶ Miként erre Alexander Haardt is rámutat, Szolovjov első lépésben, mint „jó kantiánus”, nem fogadja el a schopenhaueri érvelését, a következőket mondja: egy cselekedet csak akkor rendelkezik valódi erkölcsi értékkel, ha „minden esetben ugyanúgy cselekszem” egyetemes törvénye alá tartozik, s nincs kitéve a cselekvő „improvizatív” érzelmi és hangulati beállítódásnak. (Szolovjov egy jó évtizeddel később, *A jó igazolása című* munkájában, már sokkal közelebb kerül a schopenhaueri felfogáshoz, amivel – többek között – kivívja a racionalista és liberális jogfilozófus, Borisz Csicserin ellenszenvét.)

Alexander Haardt felfogásával ellentétben, én mégis úgy vélem, hogy Szolovjov bizonyos megjegyzései azt támasztják alá, hogy már ebben a munkájában sem tartja lehetetlennek a kanti és a schopenhaueri álláspont kibékítést. Ugyanis Szolovjov kifejezetten utal arra, hogy az erkölcs Schopenhauer-féle empirikus meglapozása, illetve a tisztán racionális kanti kategorikus imperatívusz egyáltalán nem zárják ki egymást. „Hiszen ha az erkölcsi princípiumot kötelességként vagy a kötelezettségként határozzuk meg, olyan általános és feltétlen törvényként, amely végső soron a másik iránti részvét pszichológiai motívuma által válik erkölcsi cselekvéssé, úgy ez a két faktor nem mond ellent egymásnak, legfeljebb arról lehet szó, hogy ez a két faktor a cselekvés két, egymástól különböző oldalát érinti: a

³⁴ KANT, IMMANUEL: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1991. Gondolat Kiadó, 26.

³⁵ HAARDT, ALEXANDER: Personalität in Recht und Moral. VI. Solov’evs Begegnung mit Kant. In: HAARDT, ALEXANDER / PLOTNIKOV, NIKOLAJ (HRSG.): Diskurse der Personalität. Die Begriffsgeschichte der Person aus deutscher und russischer Perspektive. München, 2008. Wilhelm Fink Verlag, 173–174.

³⁶ Schopenhauer szerint az erkölccsel ellentétben, amely pozitív beállítódásként értelmezhető, a jog fogalmát csak annak negációjából magyarázhatjuk. Azaz csak a jogtalanságból kiindulva magyarázható a jog. A jog eredendően reaktív: válasz a jogtalanságra. Ha például hagyom éhen halni egy embertársamat, miközben én bőségben élek, akkor ez morálisan lehet visszatartó cselekedet, pontosabban nem cselekedet, de azért még nem jogtalanság. Ugyanis az illetőt nem akadályoztam meg abban, hogy táplálékkal lássa el magát. Legfeljebb annyit lehet mondani, hogy az ilyen érzéketlen ember hajlamosnak mutatkozik a jogtalanság elkövetésére is. Ilyenformán, ugyan a maga módján, de Schopenhauer is összekapcsolja egymással a jogot és az erkölcsöt. Amúgy Schopenhauer Kant jogfelfogásáról nem éppen hízelgő véleményt fogalmaz meg: „Csak Kant aggkori gyengüléséből magyarázhatom az ő egész jogtanát, mint egymást előcítáló tévedések szövevényét, valamint azt is, hogy a tulajdonhoz való jogot az első birtokbavétel akarná igazolni.” In: SCHOPENHAUER, ARTHUR: A világ mint akarat és képzet. Ford. Tandori Ágnes és Tandori Dezső Budapest, 1991. Európa Könyvkiadó, 442–443.

materiális és a formális oldalt.³⁷ Továbbá, folytatja érvelését Szolovjov: „(...) az erkölcsi-ségben, csakúgy, mint minden egyébben, szükségképpen jelen van az anyag és a forma, és ebből következően az erkölcs racionális princípiuma, ami feltétlen kötelezettséget és imperatívuszt jelent, azaz minden értelemmel bíró lény számára általános és szükségszerű törvényként jelenik meg. Ha tehát ez a helyzet, akkor ez teljesen összeegyeztethető az erkölcs ama tapasztalati elvével, amely – mint természetes hajlam – a szenvedő lényekkel való együttérzésben érhető tetten.”³⁸ Nincs rá lehetőségem, hogy végigkövessem Szolovjov alapos, de olykor kissé nyakatekert Kant kritikáját, ezért most csak lényegre szorítokozom. A következőkből érdemes kiindulni: ahhoz, hogy a kanti kategorikus imperatívuszban jelenlévő általános érvényűség egyáltalán belátható legyen, ehhez igenis szükségesek bizonyos empirikus feltételek. Mindenképpen szükség van más empirikus cselekvők (azaz a többi ember) jelenlétére is. Mert egyébként a feltétlen parancs nem lenne több mint *szubjektív belső akarat*, amelynek a külvilágban nem lennének „tárgyai”, és ebből egyenesen következne, hogy empirikusan is jelenlévő embertársak hiányában az akaratnak nem lenne lehetősége arra (másképp értelme sem lenne), hogy konkrét cselekvésekben realizálódjék. Az észparancs belátása, illetve a belátáson alapuló cselekvés csak a parancs tárgyának tapasztalati jelenlétén keresztül realizálódhat.

Továbbá problematikus a kategorikus imperatívusz másik formulája is, amely csak az emberekre, mint ésszel bíró lényekre teszi kötelezővé a kategorikus imperatívusz érvényességét. Ezen a ponton Szolovjov vitatja Kant ama tézisé, amely szerint „erkölcsi értékkel bírni és észlényné lenni” egymással felcserélhető, illetve azonosítható entitások lennének. Szolovjov ezért felveti annak lehetőségét is, hogy esetleg az állatvilág tagjai iránt – akik ugyan nem észlénysé, de az emberkehez hasonlóan *érző lények* – is lehetnek erkölcsi kötelességeink.³⁹

A társadalmi kapcsolatok intézményesülését Szolovjov olyan folyamatnak tekinti, amelynek van egy belső (logikai) és egy külső (történeti) aspektusa. Ennek a folyamatnak az erkölcsi fejlődés is integráns részét képezi. *Az éhvont ehék kritikájának* XI. fejezete a szubjektív etikából az objektív etikába való átmenet kérdéseit tárgyalja. Egy értelemmel és ésszel bíró lény számára – mint amelyen az ember – a „jó” cselekedet csak akkor rendelkezhet valódi erkölcsi értékkel, ha a cselekedet meghaladja a belső érzület szubjektív szintjét, és egy objektív, azaz közösségi elismerés szintjére emelkedik fel. „Az erkölcsi tevékenység, mint tudjuk, egy feltétlenül érvényes általános formával rendelkezik, vagyis ennek tárgya minden olyan élőlény, amely öncéllal rendelkezik, vagyis létezése csak a célok birodalmában nyer értelmet.”⁴⁰ Ilyenformán az erkölcs valódi értelme csakis egy magasabb rendű objektíváció, azaz társadalmiság szintjén jelenik meg, tehát az erkölcsi tevékenységet „ki kell vezetni” az izolált és személyes élet intím teréből. „Innen válik világossá, hogy ez az objektív erkölcsi tevékenység teljes realizációja előfeltételezi a *tudatos szándék alapján létrehozott vagy normalizált társadalom* meglétét, következésképpen az objektív etika feladata ennek a normálisnak tekinthető társadalomnak – mint a legmagasabb rendű gyakorlati eszménynek – meghatározásában áll.”⁴¹ A

³⁷ SZOLOVJOV, 1911. 65–66.

³⁸ SZOLOVJOV, 1911. 66.

³⁹ Ilyen értelemben Szolovjov személyében az ökológiai etika egyik őst is tisztelhetjük.

⁴⁰ SZOLOVJOV, 1911. 116.

⁴¹ Uo.

könyv XIV. fejezete az objektív etika elemi szintjét, a *gazdasági szféra* specifikumait elemezi. Nyilvánvaló, hogy az anyagi javak megléte, illetve megtermelése elengedhetetlen előfeltétel ahhoz, hogy egy társadalom harmonikusan működjön. A civilizatórikus előrehaladás magában foglalja a munkaformák differenciálódását (a munkamegosztást) és a jogilag is értelmezhető tulajdonviszonyok kialakulását. Ilyenformán a gazdaság világában a magántulajon szerepének, illetve értelmezésnek és értékelésének kitüntetett szerepe van, s Szolovjov, aki mindennek nagyon is tudatában van, nem tagadja, hogy a tiszta magántulajon létrejöttének alapvető szerepe volt a az emberiség gazdasági és civilizációs fejlődésében. Másrészt az sem tagadható, hogy a modern kapitalista viszonyok, azaz a magántulajon tiszta formáinak megjelenése, egy sor konfliktust is eredményezett. A tulajdonnal nem rendelkező és sanyarú körülmények között tengődő proletariátus megjelenését, az eldologiasodott társadalmi viszonyokat, az ipari nyersanyagok megszerzéséért folytatott háborúkat stb. A szocialisták és a kispolgári szocialisták (Saint-Simon, Fourier, Lassalle) a magántulajdonosi viszonyok kiteljesedésben látták minden baj okát, és vagy annak korlátozásáért, vagy teljes megszüntetéséért álltak és állnak ki. „A gazdasági szféra területén megjelenő nem normális jelenségekre rámutatva, a szocialisták (...) három faktor kiiktatását szeretnék elérni. Ezek közül a legalapvetőbb a személyes magántulajon, amellyel kapcsolatban némelyek (a voltaképpeni szocialisták) azt vallják, hogy csak annak örökülhetőségét (*dominium*) kellene megszüntetni. Ugyanakkor nem szüntetnék meg a saját munkán alapuló tulajdont (*possessio*). Megint mások (a kommunisták) követelik eme utóbbi tulajdonformának a megszüntetését is, s a személy számára csak a közösségi tulajon javainak időleges használatát (*usus*) engedélyeznek.”⁴²

Voltaképpen, mondja Szolovjov, a polgári társadalom és a magántulajdon apológétái ugyanabba a hibába esnek, mint a magántulajdon tagadói, a szocialisták. Mindkét tábor egy redukcionista ember- és társadalom-felfogásra épít. Azt feltételezik ugyanis, hogy az ember lényege *homo oeconomicus* mivoltában lelhető fel, ami azonban vaskos tévedés, mondja az orosz filozófus. „A szocializmus egy elvont elvet fejez ki, mégpedig azért, mert kizárólag mint gazdasági szereplőre tekint az emberre, és figyelmen kívül hagyja az emberi létezés minden más aspektusát.”⁴³ Mivel a szocializmus nem képes univerzális értelmezési keretbe foglalni az emberi létezés alapkérdéseit, szükségszerűen belső ellentmondásokba bonyolódik, amiből csak egy radikális nézőpontváltással lehet kitörni. A perspektívaváltásnak azon a felismerésen kell alapulnia, hogy a természetes organizmusokkal ellentétben (Szolovjov a növény- és állatvilágot sorolja ebbe a körbe) a szabad organizmusok (vagyis az emberek) nem egy zárt és befejezett *tényvilág* elemeiként léteznek, hanem egy átfogó egység tevékeny részei, s ebből következően individuális célkitűzéseiket csak az egész emberiség fejlődéslehetőségeihez hozzákötve valósíthatják meg. „Ennek a fejlődésnek a végeredménye tehát nem tény, hanem eszmény.”⁴⁴

Ilyenformán az *objektív etika immanens logikája* megköveteli, hogy a gazdaság világából magasabb rendű szférákba lépünk át, ami csakis a jog és az állam felségterületeit jelentheti. Az ember mindenekelőtt, mondja Szolovjov, „(...) nem kizárólag az érdekek szubjektuma és az értékek képviselője, hanem mindenekelőtt a jogok és

⁴² SZOLOVJOV, 1911. 129–131.

⁴³ I. m., 134.

⁴⁴ GÄNTZEL, HANS HELMUT: Wladimir Solowjows Rechtsphilosophie auf der Grundlage der Sittlichkeit. Frankfurt am Main, 1968. Vittorio Klostermann, 19.

a kötelezettségek szubjektuma, vagyis nemcsak a gazdaság működtetője, *hanem jogi személy*.⁴⁵

Az emberi társadalomnak tehát meghatározott rendre, illetve jól áttekinthető szabályrendszerre van szüksége. „Az igazságosság definíciószerűen azonos a jogok megvalósulásával. A jogokat pedig törvényeken keresztül lehet realizálni. Ahhoz pedig, hogy ezek a törvények hatékonyak legyenek, a végrehajtásukat biztosító hatalom szükségeltetik.”⁴⁶ Ezt a hatalmat nyilvánvalóan az állam testesíti meg, amelynek szükségszerű attribútumai a szabadság és a törvény előtti egyenlőség. „A szabadság ezért elválaszthatatlan a jortól, mivel a személy mindig csak a jog határain belül tevékenykedhet szabadon. De az egyenlőség is elválaszthatatlan a jortól, mert ami általános norma, az egyúttal mindenkire érvényes törvényként létezik.”⁴⁷ Ha Szolovjov számára a normálisan működő társadalomnak a pozitív jog a feltétele, úgy a társadalom pedig az erkölcsi cselekvések realizálásának elengedhetetlen feltétele. Ilyenformán – ugyan közvetve –, de mégiscsak a jog az, ami lehetővé teszi a morális cselekvések realizálást. S miként Anita Schlüchter mondja, ezzel el is érkeztünk a jog lényegéhez. Szolovjov élesen elválasztja egymástól a jog *lényegét*, s annak történeti *geneszisé*t és fejlődését. Nagyon valószínű, hogy a jogi normák létrejötté a közösségi szellem tudattalan működéséhez kapcsolható, s először csak szokásjogként létezett. Ekkoriban az igazságosság elve a „morális ösztön” közvetítésével fejtette ki hatását. A jog eme primitív változatát, amely a társadalmat alkotó egyének „néma és ösztönös” konszenzusán alapult, idővel az individuumok által tudatosan alakított és objektív formát magára öltő jogrendszer váltotta fel. A néma belső egység helyére a tudatos személyközi kapcsolatok léptek, és lassanként kifejlődtek az első szerződés gondolatok is. „Mégis, a jog keletkezésével még nincs megmagyarázva egy ennél sokkal fontosabb kérdés: miben áll a jog lényege? Még akkor sincs megválaszolva, ha ezt némelyek – s itt Szolovjov a történeti jogi iskola képviselőire utal – hamis módon megválaszoltnak tekintik.”⁴⁸ Szolovjov a jog lényegére vonatkozó kérdés megválaszolásakor során lényegében Kant jogfilozófiájához kapcsolódik, miszerint a személy fogalmából kell kiindulni, mert csak a személy tud „jogszubjektum” lenni. „Azt mondani: én jogokkal rendelkezem (...) ugyanaz, mint azt mondani: én személy vagyok.”⁴⁹ Továbbá: „A dologgal ellentétben személynek nevezzük azt a lényt, akinek létezése nem merül ki abban, hogy egy (hozzá képest) másik létező számára eszközként szolgál. Azaz a személy olyan lény, aki magán- és magáért-való célként, tehát önmagában és önmagért létezik; olyan létező, akiben minden külső hatás feltétlen ellenállást vált ki, vagyis egyáltalán nem hajlandó alávetni magát a külső indoktrinációknak, és ebből következően a személy feltétlen bensőségesség és a szó valódi értelmében *szabad* lény, tehát nem az *liberum arbitrium indifferentiae* értelmében, hanem az önmeghatározás való képesség teljes és igaz értelmében (...).”⁵⁰ A jog tehát nem más, mint az egyenlőség eszméje által korlátozott szabadság. A Szolovjov által használt „pravo” (jog) fogalom itt nem azonos a

⁴⁵ SZOLOVJOV, 1911. 141.

⁴⁶ SCHLÜCHTER, 2008. 57.

⁴⁷ I. m., 58.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ SZOLOVJOV, 1911, 152.

⁵⁰ SZOLOVJOV, 1911. 152–153.

„pozitív joggal”, hanem sokkal inkább megfelel a természetjog fogalmának. Azonban, miként ezt Anita Schlüchter is hangsúlyozza, az orosz filozófus számára a természetjog nem történetileg értendő, nem valamilyen őállapotban létezett jogról van szó, hanem ez egy szellemi absztrakció, amely a jog lényegének megragadásául szolgál.⁵¹

A jog effajta definíciója csak formális és negatív jellegű, mert nem következik belőle semmilyen pozitív tartalom, miként az államot csak negatív egységként határozza meg.⁵² Mindazonáltal ez teljesen megfelel a korábban mondottaknak, miszerint a jog csak eszköze annak, hogy a személyek elérjék kitűzött céljaikat, de „(...) ez alapján még nem lehet ítéletet alkotni a célok tartalmáról.”⁵³ Szolovjov szilárd meggyőződése, hogy az emberi cselekvések végső céljai a vallás szférájába vezetnek át bennünket, s ezen úgynevezett végső célokhoz képest mind az erkölcs, mind pedig a jog csak eszközül szolgálnak. Nem kétséges persze, hogy a szimpátia és a szeretet valamiképpen a jog, de még inkább az erkölcs szféráiban is megjelennek, de korántsem a maguk ideális és tiszta formájukban. Ugyanis: „Valójában az helyzet, hogy a jogelvnek az ember erkölcsi természetében az igazságosság elve felel meg, amely csak alacsonyabb és negatív szintje a morális értéknek (нравственнoго достоинства) vagy az erénynek. Ennek magasabb vagy pozitív szintje az együttérzésben vagy a szeretetben található, s ezeknek köszönhetően a fenti értékek már nem egymástól elválasztva léteznek, hanem egyfajta bensőséges viszonyban kapcsolódnak össze, mivel ebben az összekapcsolódásban már pozitív cél is megjelenik.”⁵⁴ Mindebből világosan kiolvasható, hogy Szolovjov számára a jog nem „magában-való érték”, hanem abból a tényből következik az értéke, hogy – mint szükségszerű eszköz – lehetővé teszi az erkölcsi cselekvéseket. De mivel a jogot nem lehet bármilyen más tetszőleges eszközzel helyettesíteni, ezért a jog „mégiscsak abszolút jelentőséggel rendelkezik”⁵⁵ Éppen ezért a szolovjovi „szabad teokráciában” a jognak megvan a maga önálló funkciója, s ezt a funkciót az erkölcs nem képes átvenni. Ilyenképpen, miként azt Anita Schlüchter joggal hangsúlyozza, a Szolovjov már az alkotói korszaka első szakaszában messze túllépett szlavofilek „jognihilizmusán”, amely egyébként szükségszerűen következett általános Nyugat-ellenességükből és racionalizmusellenes beállítottságukból. Igaz ugyan, hogy Szolovjov „védőbeszéde” a jog mellett elsősorban azt szolgálta, hogy teoretikusan jobban meg tudja alapozni az erkölcs társadalmi funkcióját, de ettől függetlenül mindenképpen el kell ismerni, hogy Szolovjov volt az első olyan filozófus, aki egy jól kidolgozott rendszer keretében a jog szféráját. S éppen ezért válhatott Szolovjov a későbbi orosz jogfilozófiai viták egyik központi alakjává. (*Folytatjuk*)

⁵¹ „A természetjog fogalmát az jog általában vett definíciójaként kell érteni.” SCHLÜCHTER, 2008. 59.

⁵² Szolovjov azt mondja, hogy az államnak nem *célja*, hanem *funkciója* van. Másrészt azt is látnunk kell, mondja az orosz filozófus, hogy az ember természetesen végigélheti úgy az életét, hogy soha nem kerül összeütközésbe a joggal, de morális értelemben ettől még nem lesz „jó ember”.

⁵³ SCHLÜCHTER, 2008. 59.

⁵⁴ SZOLOVJOV, 1911. 157.

⁵⁵ SCHLÜCHTER, 2008. 59.

OLAJOS GÁBOR

A színházat rendező zenétől a zenét rendező színházig

A rendezői színháznak az opera-játszásra való kiterjedése a barokk opera szempontjából is az újra felfedezés, és a világsiker idejét hozta el a huszadik század végére. Nem lehetett kivétel ez alól Monteverdi korszakos jelentőségű műve, a *L'Orfeo* sem, amelynek a Ponelle-Harnoncourt alkotópáros 1978-as bemutatóját követően a mai napig újabb és újabb feldolgozásai születnek. A bő négy évszázados műfajnak a rendezői színház felőli meghatározottsága önmagában is sajátos folyamat során alakult és alakul tovább. Mivel a *L'Orfeo* olyan zenei mű, melynek egyik fő témáját is maga a zene – a zene hatalma, túlvilági ereje – adja, így még izgalmasabb vállalkozás szemügyre venni, milyen módon jelenik meg az első opera a kortárs színpadokon, milyen elképzelések adnak keretet az örökérvényű és univerzális kérdéseknek.

A rendezői színház és az operajátszás problematikája a zene és dráma különös viszonyából fakad, aminek köszönhetően történetük során különböző alakzatokat létrehozva hatották át egymást, vagy távolodtak el egymástól. Az alábbiakban egyrészt azokról a – színpadi megjelenítés szempontjából legmeghatározóbb – fordulópontokról lesz szó, melyek eredményeként a műfaj legutóbbi korszakában a hagyományos operajátszás átforgalmódott, és a Musiktheater működésének jegyében mára az operák egészen új – a rendezői színház által kialakított – koncepciók alapján kelnek életre a színpadi valóságban. Másrészt – mindezek szemléltetésére – az elmúlt évtizedek kiemelkedő *L'Orfeo*-rendezéseinek rövid bemutatására és elemző összehasonlítására kerül sor a dolgozat második részében.

A zene és a dráma kapcsolatának története ellentmondásos és fordultatos történet. A színpadi rendezésben érvényre jutó zenei szemlélet huszadik századi előretörésének előzményei igen messzire, az ókori görög tragédia megszületéséig vezetnek. Vámosi Nagy István Nietzsche nyomdokain járva kutatta e kapcsolat dinamikáját. Elgondolása szerint az ókorban szoros egységet mutató zene és drámai szöveg aránya az idők során felborult, és a zenével szemben a tragédia szövegi tartalma vált hangsúlyosabbá. E folyamat odáig jutott, mígnem a zene teljesen kivészett a drámai szöveg mellől, például Euripidész műveiben.¹ Ez a mozzanat azonban csak átmenetnek bizonyult, mivel a zene olyan tapasztalatokat és élményeket közvetít az ember

¹ VÁMOSI NAGY ISTVÁN: Az opera születése. Budapest, 1944. Rózsavölgyi és Társa, 8–10.

felé, melyre más médiumok nem képesek. A zene drámából való kiszorulása nem szüntetheti meg véglegesen és minden területen az arra való igényt, amely így egyszer – ahogy az opera születéséből is látható – megállíthatatlanul utat tör magának.

Kimutatható, hogy a zene hasonló sorsra jutott a keresztény mise és a liturgikus drámák, misztériumjátékok elterjedésének idején is, melyeket a keletkezésük idején elejétől a végéig énekelve adtak elő. Később azonban a gondolatok prózai eszközökkel történő közlése vált egyeduralkodóvá a zenei megnyilvánulások rovására. „A világosan kiejtett szó már fontosabb, ének csak ünnepélyes szólórészeknél hallható, vagy kórusok szerepeltetésénél. A zene lassanként odaszorul, hogy csak néma cselekményeknél szólal meg: Úrvacsoránál, vagy Jézus megostorozásánál. A híres St. Galleni játékban (1350) még teljes hatalommal uralkodik a zene. Az augsburgi játékban (1460 körül) már veszít jelentőségéből és a frankfurti passióban (1493) már alig hallható ének.”² A liturgikus éneklés jelentősége azonban mindig kitüntetett része maradt a templomi szertartásoknak, és liturgikus játékoknak, hiszen a hozzá fűződő vallásos élmény megélése miatt arról soha nem mondhattak le.

Az opera megszületésének századától kezdve a prózai dráma és a zenedráma sokáig virágzott, alakult egymással párhuzamosan, de egymástól függetlenül. Színpadképet, játékmódot tekintve inkább a prózai színház differenciálódott, míg az opera stagnált. Viszonylag korán elmaradt a prózai színház fejlődésétől, illetve azt tendenciózusan a felzárkózás igényével messziről próbálta követni, miközben saját természetéből fakadó rögzítettsége nyomán képtelen volt béklyóiból szabadulni.³ Gluck forradalmi eredményei a zenei nyelv előtérbe helyezésével az operát egy adekvát útra helyezte, amellyel azonban az opera és a prózai színjátszás még távolabb került egymástól. A barokkot követő időszakban „szerényebb polgáribb keretek között adták elő az operákat”, mely a XIX. század historizált – az operák történelmi korát idéző – előadásaiával válhatott újra látványossá.⁴

Az opera-előadás számára újabb fordulat Wagner fellépésével vette kezdetét, aki a Gluck-éhoz hasonló reformot hajtott végre elődeinek eredményeire is építve, és az operát egy rendkívül komplex és progresszív műfajjá avatta. Sven Friedrich szerint az opera műfaja mindennek ellenére a prózai színház megújulása, és más esztétikai progressziói közepette – önmaga korlátozottságából fakadóan – állandó „nyomásnak” volt kitéve.⁵ A Mozartnál megvalósult tartalmi-formai egység a zene és a pszichológiai formák szerves kapcsolatán nyugodott, de ez a dráma – zene összhang nem volt tartós.⁶ Az opera esztétikájára nézve ellehetetlenítő hatású volt a prózai színházat megújító realizmus kibontakozása. Ennek során a verizmus törekvései az operaszínpadon is igyekeztek realista szempontokat kialakítani. Ez azonban kudarcra ítélt vál-

² I. m., 17–18.

³ ALMÁSI-TÓTH ANDRÁS: Az opera – egy zárt világ. Budapest, 2008. Typotex, 24–25. [ALMÁSI-TÓTH, 2008]

⁴ RÁCZ JUDIT: Új kommunikációs törekvések az operában. Lásd: http://www.szinhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=35324:uj-kommunikacios-toerekvesek-az-operajatszasan&catid=33:2009-augusztus&Itemid=7. Letöltés ideje: 2016. 04. 22. 15:16 [RÁCZ, 2009]

⁵ SVEN FRIEDRICH: Rendezői színház az operaszínpadon – részlet. http://szinhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=26880&catid=1:archivum&Itemid=7. Letöltés ideje: 2016. 03. 30. 20:06. [FRIEDRICH]

⁶ ALMÁSI-TÓTH, 2008, 25.

lalkozásnak bizonyult, hiszen a naturalista színház keretei között nem volt lehetséges, hogy „a zene tovább bontson egy szituációt, mint az első pillanatra megragadható dolgok. (...) A zene ugyanis mindenképpen több, mint a valóság lefényképezése.”⁷

Összességében dráma és zene hagyományos összeforrottsága ellenére az opera megszületését követően, a túlburjázó zeneiség az operát egy döntően zenei, énekesi műfajjává avatta, melyben a rendezés jelentősége alárendeltté vált a zeneiséggel szemben. A drámaírás és színjátszás termékeny együttműködéséhez képest viszont a zenés színház fokozatosan lemaradt.⁸ A két terület közötti távolság már-már végérvényesnek mutatkozott, hiszen az adott korok közönségei számára is más-más elvárásrendszerből származó élményvilágot jelentett a drámai színház és az opera. (Az olyan esetek, mint Guadagni-é, a híres kasztrált énekesé, aki londoni tartózkodása idején a kor egyik legnagyobb prózai színésztől, David Garrick-tól vett órákat a színészi kifejezőerő elsajátítása végett, még nem volt általános.)⁹

Mindkettő történetében a XIX. század vége XX. század eleje hozott mélyreható változást, amely a későbbiek során kettejük kapcsolatában is jelentkezett. A naturalizmus irányzatának elterjedésével kialakult rendezői színház kritikáját Adolphe Appia fogalmazta meg, aki ezzel egyidejűleg a megújulás mikéntjét is leírta. Az opera-rendezéseket erősen kritizálva a színház számára egy zenei elveken nyugvó módszertant álmodott meg. Wagnernek a drámai cselekményt középpontba állító operái¹⁰ kapcsán rámutatott, hogy az idejétmúlt reprezentatív elemek jelentették a legfőbb gátjait a wagneri eszmék kiteljesedésének. A festett díszlet élőképpé merevíti a drámát, amivel annak éppen legnagyobb lehetőségeit blokkolja.¹¹ Wagner rendezői elképzelései azért nem érhetek célt, mert szcenikai koncepciójuk a művek igazsága ellenében valósult meg.¹² Így válhatott Appia szemében Wagner színpada méltatlanná a zeneköltő Wagner teljesítményéhez. A probléma megoldásának keresése egy egészen új rendezélmélet kidolgozásához vezetett, mely a gyakorlatban is működött, s melyben a zenében benne foglalt „ritmus, tér, mozgás vizualizálása”¹³ megtörténhetett. Mindenek alapja, a zene térbelivé válását ellenőrizni hivatott rendező szövege az adott mű partitúrája, melyhez ragaszkodni kell.¹⁴

Appia a szöveg és színpadi elemek, színpadi játék viszonyát elemezve a zenének, a zeneiségnek lényegi szerepet tulajdonít, mondván, egyedül a zene állandósága lehet alapja a befogadásnak: „Könnyedén el tudunk képzelni egy színpadképet, sőt, képek sorozatát, melynek kompozíciója független a természet kínálta esetleges elrendezéstől. Belső életünk, a zenei kifejezés tárgya mindettől független, a zene létezése a bizonyíté-

⁷ Uo.

⁸ I. m., 10.

⁹ RÁCZ JUDIT: „Páratlanul gazdag, burjázó, komplex”. Vashegyi György karmester, a Purcell Kórus és az Orfeo Zenekar vezetője a barokk opera géniuszairól. Magyar Narancs, 2015/27. 07. 02. Lásd: <http://magyarnarancs.hu/zene2/vashegyi-gyorgy-karmester-a-purcell-korus-es-az-orfeo-zenekar-vezetoje-a-barokk-opera-geniuszairol-95565/?orderdir=novekvo>. Letöltés ideje: 2016. 04. 23. 10:40 [RÁCZ, 2015]

¹⁰ RICHARD WAGNER: Költészet és zene a jövő drámájában. Budapest, Zeneműkiadó, 1983.

¹¹ ADOLPHE APPIA: Zene és rendezés. Budapest, 2012. Balassi Kiadó, 54. [APPIA, 2012]

¹² KÉKESI KUN ÁRPÁD: A rendezés színháza. Budapest, 2007. Osiris, 78. [KÉKESI KUN, 2007]

¹³ KÉKESI KUN, 2007, 78.

¹⁴ Uo.; APPIA, 2012, 24.

kunk rá.”¹⁵ Továbbá: „A zene és csakis a zene képes a minden képzeletünket felülmúló arányrend harmóniájában uralni a reprezentatív elemeket. A zene nélkül ez a harmónia nem létezik, tehát nem érezhető, s éppen olyan hiábavaló szavakkal helyettesíteni a zenét, mint színekről beszélni egy vakon született embernek.”¹⁶ A zene szelleme Appia munkásságának eredményeként új szemléletet, módszereket és technikát hozott a prózai és a zenés színház számára egyaránt, de hatása hosszú évtizedek múlva teljesedett ki igazán. A zenei alapokon nyugvó rendezés fizikai megvalósításának érdekében a világítás, mozgás, díszlet és elrendezés kialakításának sokrétűbb és tudatosabb alkalmazását célozta. A színpadi játék valamennyi eszközére vonatkozóan kifejtette elképzelését a fény szerepével és többszintű technikai bevetésével összefüggésben.

A zene szemmel látható színpadi leképeződésének a fényt tekintette: „Ami viszont elevénné teszi a teret ’anélkül, hogy az előadás nélkülözhetetlen egységét szétrombolná’ (...), az a fény, amely nemcsak megvilágítja a teret és a színészt, hanem állandó változásával megerősíti azok plaszticitását, és követi a zene hömpölygését. A fény tehát ’a rendezés lelke’: a zene vizuális megfelelője.”¹⁷ A fény rendező erejének alárendelve a teret is, annak meghatározhatatlanságát álmodta meg, egy olyan színpadot, mely nem tárgyiasultságában konkretizálódik, hanem a nézői befogadás által realizálódik a recepció folyamatban. Ennek jegyében a színpad terében megjelentek a lépcsők, oszlopok, lejtők, kőtömbök, drapériák és függönyök, melyeket a fény játéka és az ember testi jelenvalósága aktivizált és avatott az emberi mozgásra is visszaható ritmikus térré.¹⁸ A színpadi mozgás zenésítésének lehetőségét a Jaques-Dalcroze által kifejlesztett ritmikus gimnasztikában fedezte fel, ami jól illeszkedett a hallhatót láthatóvá tenni igyekvő reformelképzelések sorába.¹⁹ Appia mellett a színházi formanyelv megújításának szándékával fellépő Craig-nek a mozgásra vonatkozó elképzeléseit ugyancsak az opera motiválta. Az ő – látvány elsődlegességét hirdető – szimbolizmus azonban legfőképpen a mozgást és a színpadi cselekvést helyezte középpontba. Előadásában a zene által implikált mozdulatok és azok variánsai, gesztusok és ismétlődő mozgásformák meghatározó erővel bírtak.²⁰

Mindamellet, hogy Craig számára kiindulópontot jelentett a zenei megközelítés, és inspirálta is őt, ezzel párhuzamosan egyéni elképzelései hozzájárultak a zene színpadi megújulásához. Az építészet vívmányait felhasználó térelrendezés a zenei tartalom vizuális leképeződését juttatta érvényre például a *Máté passió* színreviteléhez kapcsolódó vázlatokban, jegyzetekben, amit egy kivételes hangkulissza alkalmazásával és a gesztusok nélküli énekesekkel gondolt el, a dráma és zene összekapcsolásának reményében.²¹

Az Appia és Craig által megalapozott zenei szemléleten nyugvó szimbolista törekvések a későbbiek során Mejerhold színházára voltak hatással. A primordiális ta-

¹⁵ APPIA, 2012, 56.

¹⁶ Uo. 66.

¹⁷ KÉKESI KUN, 2007, 78.

¹⁸ I.m., 84.

¹⁹ I.m., 90.

²⁰ I.m., 98.

²¹ I.m., 111–112.

pasztlaltszerzés célját megfogalmazó Mejerhold számára a szimbolizmus jelentette az eszmei keretet. Fuchs *A jövő színpada* c. munkájában kifejtett gondolatokkal azonosulva Mejerhold a színpad és a nézőtér egységének lehetőségeit kereste.²² A nézőt a színpadi mű negyedik alkotójának tekintette (az író, a rendező, a színész mellett). A rendező felkészültségét illetően azt tartotta szerencsésnek, ha a rendező muzsikuss, és ha az előadás a zenei törvényszerűségek szerint jön létre.²³

A színészi beszédet is Appia nyomdokain haladva igazította a zeneiség által megkívánt keretekbe: „A szövegmondás (...) sajátos ritmus alapján történt, nélkülözve a hétköznapi beszéd elhalkuló-hangosodó, síró-nevető jellegét: a hangerő, a hangmagasság és a beszédtempó zeneileg lett szabályozva. Azaz Mejerhold nem librettóként, hanem partitúráként kezelte a dramatikus szöveget, s rendezésében a gesztus és a mozgás nem kísérte a beszédet, hanem önálló ritmussal bírt, ám az nem feltétlenül egyezett a beszéd ritmusával. A látvány nyugalma és ridegsége erős ellentétben állt a textusban kifejezésre jutó túlfűtött érzelmekkel: a színpadi világ statikus plaszticitása elfojtott lendületet sejtetett.”²⁴ Mejerhold tudatosan törekedett arra, hogy a mozgásból és a szövegből is a zeneiséget kiemelje. A beszéd és a mozgás zeneivé tételével kiemelte azokat a megszokott környezetükből. Mindamellet, hogy a színpad már egy másfajta jelenléteket garantál, Mejerhold a zeneiség révén mindezt tovább akarta fejleszteni, még inkább meg akarta emelni. A zeneiség tehát egy különleges létezési mező a többi – színész teste révén kifejezhető – színpadi eszköz számára, melyek a látványvilággal való kontraszt miatt még hatásosabbak lehetnek.

A látvány, a színpadi tér és a fény alkalmazásának újtói között említhetjük a huszadik század egyik legnagyobb rendezőjét, Peter Brookot, aki 1968-ban, két évtizedes működéssel a háta mögött *Az üres tér* című könyvében fejtette ki esztétikai nézeteit, melyben a színpadi látvány, és a nézők bevonásának jelentőségét hangsúlyozta.²⁵ Az 1949-től az ötvenes évekig bemutatott operarendezéseiben merész eszközökkel próbálta mindezt elérni: a Salvador Dalí provokatív díszleteivel előadott Salome-val a rendezői színház differenciált eszközzrendszere érvényesült a zenés színházi keretek között.²⁶ Az operában legfontosabbnak a gondolat – ének – zene – mozgás egységének kialakítását, ritmusuk összehangolását tartotta. Úgy vélte, hogy az énekesnek egyszerre több idő felett kell uralkodnia ahhoz, hogy a zene – szöveg – ének – cselekmény megfelelő egyensúlyba kerüljön.²⁷

A rendezői színház eszközzrendszerének a zenedrámával való kölcsönhatása egészen különleges módon jelentkezik Robert Wilson rendezői világában. Ha aszimmetrikus is, mégsem mondhatjuk, hogy egyoldalú lenne zene és dráma viszonya. A prózai színészek egyik legfontosabb tulajdonságaként a muzikalitást nevezte meg Sztanyiszlavszkij, aki – Mejerholddal együtt – több elemet átvett az operából a prózai színház

²² Uo. 144, 146.

²³ FRIEDRICH.

²⁴ KÉKESI KUN, 2007, 143.

²⁵ PETER BROOK: Az üres tér. Európa Könyvkiadó, 1999.

²⁶ KÉKESI KUN, 2007, 295.

²⁷ ALMÁSI-TÓTH, 2008, 38.

számára.²⁸ A prózai színházzal kapcsolatos zeneiség, zenei felfogás tükröződik vissza Wilson erőteljesen képi meghatározottságú rendezéseiben: a szövegkezelésében épp úgy, mint a fény és tér használatában. Ennek köszönhetően alkotásai valójában „operák”.²⁹ Ezt a megjelölést maga Wilson is használta saját korai rendezéseiről szólva, melyekben a látás, hallás, építészet, festészet, szobrászat elemei arányosan megjelennek.³⁰ A némaopera elnevezéssel illetett színrevitelek – Wilson későbbi korszakaiban is jellemző – törekvése, hogy bennük „a jelentésre való rákérdezés automatizmusát kívánta felfüggeszteni annak tapasztalattá formálása által, milyen könnyen képes a szem ’megérteni’, amit lát – bármily többértelmű is legyen –, még ha a szavakba öntött képek irracionálisnak tűnnek is.”³¹ A zene Wilson számára egy volt a többi tényező között, ami ennek a célnak a szolgálatában állt. Ennek megfelelően a jelrendszerek (zene, ének, mozgás, tánc) szétválasztását és elkülönítését célzó rendezései is olyan körülményeket teremtettek a zene számára, amik addig ismeretlenek voltak. S bár már Mejerholdnak és Brecht-nek is voltak ilyen irányú lépései, ezek radikális kiteljesedése csak jóval később, a wilsoni színpad zenés, prózai és táncszínházi határait feloldó keretei között valósult meg.³² Ennek a rendezői világnak a barokk operával való találkozása egészen új kereteket szab a zenedráma érvényesülésének. Az elemzésre szánt bemutatók között szereplő 2009-es Wilson rendezte *L’Orfeo* is a rendhagyó megközelítések sorát gyarapítja.

A rendezői színház felől érkező koncepciók és módszerek a zenéből sokat merítettek, nagyon gyakran zenei inspirációk hatására teremtettek újabb formanyelvet. Mindeközben magát az operát is megreformálták. Az éneklés mindennek eredményeként egy méltóbb hely elnyerésének lehetőségét is megkapta a színházi világban. Ezt a helyet a drámai játékkal, drámai kifejezéssel való kapcsolat megújulása biztosította számára. A drámai színjátszás kialakulásában az énekből fakadó zenei tényező nélkülözhetetlen, de a drámai színjátszás felől érkezett az a szemlélet és igény, majd a hozzá való módszertan, ami az operarendezésnek is új lendületet adott.

Az operarendezők sorában az egyik legjelentősebb Walter Felsenstein, aki a berlini Komische Oper főrendezőjeként iskolát teremtett. A zenés színházról vallott elképzeléseinek gyakorlati alkalmazása során az operákban rejlő drámaiságot kereste, azokat próbálta felszínre hozni. Elméleti munkáiban az 1950-es évek végén világossá tette azokat az okokat, amelyek annak ellenére nem hozták meg az operajátszás reformját, hogy azt már sokan felvetették.³³ A zenés színpadi művek akkor is sikeresek lehetnek, ha nem teljesül az igazi színházi élménnyel szembeni elvárás: az emberi hang, a tánc és a hozzájuk kapcsolódó látványosság nem feltétlenül kötődnek a színházi élményhez, noha nem zárják ki azokat.³⁴ „A hagyományos operai forma közönsége általában megelégszik ezzel, és véleményem szerint nem is kíván lényeges reformokat vagy

²⁸ I. m., 32.

²⁹ Uo.

³⁰ KÉKESI KUN, 2007, 383.

³¹ Uo.

³² I. m., 406.

³³ WALTER FESENSTEIN: Zenés színház. Budapest, 1979. Zeneműkiadó, 7.

³⁴ I. m., 8.

újításokat. Az előadók többségükben érdeklődnek ugyan az alakítás gazdagítása iránt, de (...) nem tudják elfogadni a színházművészet szigorú törvényei által megkövetelt munkamódszereket.”³⁵ A zenekar és az énekesek kiváló teljesítménye egy mestermű előadása során egyrészt kompenzálhatja a hiteles drámaiság iránti igényt, másrészt egy zseniális műalkotás megfelelő színvonalú megszólaltatása közvetíthet valamit a dráma erejéből. Ez azonban nem elfogadható Felsenstein számára: az élmény csak a zene és az ének drámai funkciójának helyes alkalmazásával kel életre, mely funkciót a cselekmény hitelessé tételében és színpadi valóságának megteremtésében jelölte meg.³⁶ Felfogása szerint az éneklést és a színjátszást nem szabad szétválasztani egymástól, mivel az éneklés is az alakításhoz tartozik: „Az ének nem elsősorban hangtechnikai produkció, hangok előállítása, hanem emberi megnyilatkozás, mégpedig benső, lelki folyamat által létrehozott olyan megnyilatkozás, amely túllépi a beszéd határait, mert a szavakban már el nem mondhatót fejezi ki.”³⁷ Az éneklésnek ezért a cselekményből adódó emberi szituációból, pszichikai és fizikai állapotból kell kiindulnia. Felsenstein a prózai színháznak megfelelő színészi felkészültséget követelt meg az énekesektől. Annak a képességnek a meglétét, mely a szerepalakítás során bármikor létre tudja hozni magában az éneklésre készítő indulatot. Felsenstein ebben – a cselekvő ember vezetésében – látta biztosítottnak a drámai folyamat hitelességét.³⁸

A Felsenstein által létrehozott rendezői operaszínházban a zene és szöveg ellentmondásos kapcsolatát a rendezői színház kitágíthatja, elnyomhatja, eltorzíthatja és kiemelheti, a rendezői elképzelés szerint. Minden eszköze megvan hozzá, hogy megtegye, amivel nagyon szívesen él az opera-előadásokban is. Az intézményesített formában elsajátított eszközrendszer birtokában sajátos irányokat jelölhet ki a remekműveknek, azokat hozzárendelheti a saját koncepciójához. De egy ilyen vállalkozásban az opera rögzítettség nem jelenhet meg hátrányként, a rendezésnek alkalmazkodnia kell a zenei mű lehetőségeihez, mert a rögzítettség számos lehetőséget, irányt mutat. A rendezői színház és az opera arányos együttműködése a vállalkozás sikerének.³⁹ A rendezésnek a zenei mű belső dramaturgiájára érzékenynek kell lennie,⁴⁰ de ez nem zárja ki, hogy bizonyos helyzetekben akár a zenei interpretálásra vonatkozó elképzeléseket fogalmazzon meg.⁴¹

A Felsenstein-féle operajátszás virágzásnak indult, hiszen a mester legnagyobb tanítványai (Götz Friedrich, Peter Konwitschny, Harry Kupfer) képesek voltak úgy magukévá tenni a felsenstein-i szemléletet, módszertant és munkamódszert, hogy azt tovább vihessék és képviselhessék. Ennek a zenés színházi misszióknak általában azok az országok feleltek meg, melyek maguk is fejlett színházi tradíciókkal rendelkeztek.

³⁵ Uo.

³⁶ I. m., 9–10.

³⁷ I. m., 21.

³⁸ I. m., 26.

³⁹ SZÓKE CECÍLIA: Nánási Henrik: „Szerettem volna világot látni” – interjú. Lásd: http://fidelio.hu/klasszikus/2012/06/30/nanas_i_henrik_szerettem_volna_vilagot_latni/. Letöltés: 2016. 03. 15. 18:11

⁴⁰ RÁCZ, 2015.

⁴¹ PONELLE, JEAN-PIERRE: „Az opera-rendező a művekben él” In: KOLTAI TAMÁS: Az Opera-per. Budapest, 1990. Szabad Tér, 133.

Ezekben a jellemzően Nyugat- és Dél-Európai országokban – Olaszországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában –, illetőleg az Amerikai Egyesült Államokban bontakozott ki a megújított zenés színház nyújtotta interpretációs gyakorlat. Mindamellett, hogy az operajátszás terén megmutatkoznak az adott nemzet stílusát formáló ízlések és hagyományok, a rendezői opera mindenütt nagy sikerrel jelentkezett újraértelmezett előadásokkal.⁴² Ehhez hasonló jelentőségű váltást jelentett, amikor Wagner unokái a bayreuth-i hagyományokkal szakítottak, és hasonlóan egy markáns vonalat képvisel a XVI. század operáinak zeneileg és gondolatilag is egészen újszerű megközelítéseit megvalósító – a dolgozat szempontjából releváns – „barokkopera-revival”.⁴³

Vannak olyan országok is, melyekben Felsenstein-féle operajátszás nemigen tud utat törni magának. Koltai Tamás sajnálatos tényként mutat rá arra a Magyarországon jellemző – a hazai kulturális és társadalmi konvenciók által megszabott – helyzetre, melyben reménytelennek látszik a zenés színház felsenstein-i elveinek meghonosítása, az ahhoz kapcsolódó befogadói attitűd kialakítása.⁴⁴ Az elméleti szempontból is megalapozott, és „gondolatgazdagon értelmezett és stílárisan innovatív előadások” iránti immunitás a műhöz való hűségre hivatkozva ad létjogosultságot „gondolattalanul és kifejezéstelenül üres produkcióknak”.⁴⁵ A hazai körülményektől függetlenül azonban a műhöz való hűség egy adekvát problémát jelent, és „a modern operaszínházi recepció traumatikus és alighanem megválaszolhatatlan kérdései” között szerepel.⁴⁶ Ha megoldhatatlannak tűnik is, az értelmezői megközelítéseket érintő viták remélhetőleg termékenyek és jótékonyak maradnak a színpad számára. A kultúra minden területével összefüggő és minden terület által motiválható operavilág érzékenységének szintje döntő lehet a műfaj fejlődése során, a politikai, gazdasági, társadalmi keretektől való függés erősödésének ellenére.

Az operajátszás hazai körülményeire nézve biztató – noha elég specifikus – az a kezdeményezés, mely a zenei és színpadi megvalósítás tekintetében történeti forráskutatáson alapuló korhű előadások bemutatására vállalkozik. Az európai kulturális örökség kincseit a napi színházi gyakorlatban való bevezetését célul kitűző társulás nemzetközi szakmai összefogás létrehozását is szorgalmazta megalakulásakor.⁴⁷ A 2008 végén megszületett Régi Operajátszás Eszterházi Charta működésének sikerességétől függetlenül, az aláíró személyek és csatlakozó szervezetek szakmai tekintélye, elismertsége (Gustav Leonhardt, Fischer Iván; REMA – Réseau Européen de Musique Ancienne, Európai Régi Zenei Hálózat; PERSPECTIV – Historikus Színházak Európai Szövetsége; Európai Fesztiválszövetség – EFA)⁴⁸ arról tanúskodik, hogy a barokk opera interpretációjával kapcsolatos – de rendezői operaszínház kultúráján

⁴² RÁCZ, 2009.

⁴³ Uo.

⁴⁴ KOLTAI TAMÁS: Operaszínházunk zsákutcsa fejlődése. Muzsika, 2009. november lásd: http://www.muzsikalendarium.hu/muzsika/index.php?area=article&id_article=2993. Letöltés ideje: 2016. 04. 21. 20:43

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ RÁCZ JUDIT: Malina János a korhű előadásokat szorgalmazó mozgalomról. Lásd: http://www.muzsikalendarium.hu/muzsika/index.php?area=article&id_article=2858. Letöltés ideje: 2016. 04. 22. 15:39

⁴⁸ Uo.

kívül eső – különböző horderejű elképzelések is megfogalmazódnak, és olykor meg is valósulnak. Ezek a törekvések a kimeríthetetlen elméleti és gyakorlati apparátussal rendelkező rendezői színház mellett sokkal szűkebb keretek között érvényesülhetnek. Vannak viszont olyan vélemények, melyek a rendezői színház operajátszásban való szerepének megváltozására mutatnak rá.

A tradicionális operajátszást átalakító rendezői színházi módszerek érvényének ideiglenessége mellett érvel Friedrich, kifejtve, hogy „a mai közönség észlelési mechanizmusai és képességei, kulturális tapasztalata és felkészültsége nem teszi lehetővé, hogy magától értetődőnek tételezzük a tartalmak alapvető és előzetes megértését.”⁴⁹ Mindez új kihívásokat jelent, és újabb megoldásokat kíván meg a zenés színjátszástól, mely nem mondhat le arról, „hogyan hidat verjen a történelmi mű és befogadóinak aktuális megértési horizontja között.”⁵⁰ A piaci fennmaradást tekintve az operaházak általános presztízse önmagában előnyt jelent, de a tömegeket közvetlen eszközökkel megszólítani képes médiumok művelődési és szórakozási kínálata olyan versenyhelyzetet teremt, amelyben az operaházaknak is keresni kell a nézőkhöz vezető utat, azaz a nézők operába való bevonásának lehetőségeit.⁵¹ A közönségorientált-ság szempontjából célravezető példaként lehet tekinteni a prózai színjátszás sikerrel alkalmazott megoldásaira: a technika adta lehetőségek kihasználása, virtuális terek kialakítása, a néző bevonása az előadásba, stb.⁵² A rendezői operaszínház ideiglenességének kérdésével számolva a befogadók felé közvetítendő művek között a kevésbé konkrét formát öltő témák színpadra állítása nagyobb eséllyel találkozhat az általános – Friedrich által említett – észlelési tapasztalatokkal és kulturális felkészültségekkel. A jelenkorban nem konkretizálódó,⁵³ mitologikus témájú, és univerzális kérdéseket érintő barokk operák ezért – megfelelő kezekben – mindenkor kiváló alapanyagok bizonyulhatnak a társadalom szélesebb rétegeit megszólítani igyekvő operaházak és a rendezői operaszínház számára. Ennek fényében utóbbinak a barokk operákkal való kapcsolata kiegyenlítettnek mondható. Amilyen sokat köszönhet a barokk opera a rendezői színháznak, olyan sokat köszönhet a rendezői színház is a barokk operának. A barokk opera egy megújult életet, a rendezői színház egy új élet-teret.

A *L'Orfeo* a kortárs színpadokon

A *L'Orfeo* előadások mindegyike sajátos módon dolgozza fel Monteverdi művét. Díszlet, térelrendezés, színpadi mozgás, de még a zenei anyag megszólaltatásának tekintetében is egészen egyedi *L'Orfeo*-előadásokat vittek színpadra az elmúlt évtizedekben. Ha találunk is közöttük kapcsolódási pontokat, jellemzően mégis egymástól

⁴⁹ FRIEDRICH.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ RÁCZ, 2009.

⁵² Uo.

⁵³ „Történetileg minél kevésbé konkrét egy opera, minél inkább mitologikus történetet, vagy áltörténelmi mesét dolgoz fel, annál nagyobb az esélye arra, hogy modern-posztmodern színpadon mint összművészeti alkotás jelenjék meg.” HELLER ÁGNES: Korszerű operarendezés mint összművészet és hermeneutika. Lásd: <http://www.holmi.org/2002/05/heller-agnes-korszeru-operarendezes-mint-osszmuveszet-es-hermeneutika>. Letöltés ideje: 2015. 12. 02. 22:37

távoli elképzelés alapján rendeződtek. Mindegyik egy sajátos valóságban jeleníti meg a művet, így a több száz éves remekmű újabb és újabb értelmezést nyer. Miközben mindig Orfeusz története játszódik le a szemünk előtt, minden egyéb körülmény végtelenen távol áll egymástól a különböző rendezésekben. A történet színpadra állításának scenikai értelemben vett „hogyanja” már-már épp olyan meghatározó tényezővé emelkedik az itt-és-most szempontjából, mint maga a zene. Mivel a zene megfoghatatlansága a színházban a látvány és a mozgás révén képeződik le, a rendezői színház újabb és újabb – akár végtelen számú – valósággal társíthatja a muzsikát. Tehetetlensége folytán a zenei anyag mindig az aktuális rendezés által teremtett világ megidézőjévé válik. Mindez azonban csak akkor lehet sikeres, ha az adott rendezői világ összhangot tud teremteni az általa megálmódottak és a zene – természete szerinti – megfoghatatlan világa között.

Az előadások viszonyítása

Az elemzett előadások rendkívül változatos képet mutatnak Monteverdi művének megközelítésében. Ponelle (1978, Zurich) és Deflo (2002, Barcelona) előadása egyértelműen az eredeti koncepcióhoz nyúlt vissza. Sajátos módon, de mégis hozzájuk kapcsolható Kosky 2013-as előadása (Berlin, Komische Oper), melyben egyedi történetet kreál, de azt mitológiai környezetbe helyezi, Ámort is szerepeltetve, és a zenét kivételes merészséggel kezelve. Nem közvetlenül az eredeti operához, viszont annak zenéjéhez rendkívül hatásos eszközökkel viszonyul Brown (1998, Brüsszel) és Wilson (2009, Milánó). Előbbi a zene mozgással történő megjelenítésére vállalkozott, utóbbi egy ezzel ellentétes irányban – a mozgás és a zene erőteljes kontrasztjának megteremtésével –, de mégis a zenei hatást kivételes tényezőként juttatta érvényre.

Egy másik csoportot alkotnak azok a színrevitelek, melyek Monteverdi művének felhasználásával egy önálló koncepciót valósítanak meg, de témájukat tekintve az Orfeusz-történet bizonyos aspektusaira koncentrálnak. Boyd (2014, Royal Opera House) londoni előadása a hatalmi helyzet és a hatalom érvényesítésének kérdéseivel foglalkozik, fogva tartók és fogvatartottak viszonyában kibontakozó nyomasztó hangulatú történet bemutatásával. Ronconi (1998, Firenze) az ellentétek képeit tárja a nézők elé a szerelmi összetartozás témájára fókuszálva. Kosky 2007-es munkája (Berlin, Staatsoper unter der Linden) pedig a zene hatalmának misztériumát az írott szöveg misztériumára konvertálja egy könnyed és ötletes felütésű, ám váratlan fordulatokban bővelkedő történet keretein belül. Mindezekhez képest nehezen megközelíthető előadásként értékelhető Audi *L'Orfeo*-jának világa, melyben a lehetséges vonatkoztatási pontok egymást kioltva az elbizonytalanodást alakítják ki a nézőkben.

Monteverdi művére reflektáló előadások

Az eszményi, a Monteverdi korabeli, vagy még inkább a Monteverdi korát historikusan ábrázoló XIX. századi színpad jelenik meg Deflo előadásában. Ennek eszköztára

a stilizáltsággal és típusossággal jellemezhető. Ahogy a barokk korban sem az egyediség volt jellemző egy operára, ez a sematikus közhely köszön vissza itt is. Ez azonban nem jelent hátrányt, hiszen a grandiózus díszletek és kiegyensúlyozott mozgás a tökélyre emelt színpadi szimmetriában egyesülve tükrözi vissza Monteverdi zenéjét. Ponelle előadásában már sokkal több az egyedi megoldás, noha megközelítésében itt is historikus, korhű előadásról van szó. A szereplő csoportok itt már térbelileg kevésbé elhatárolt helyeken szerepelnek, mint Deflo-nál. A barcelonai előadásban is dramaturgiai összefüggést láthatunk a nézőtér felől érkező szereplők vonatkozásában: Musica, Messaggiera, Speranza, de maga a karmester Savall is ide sorolható. A zürich-i színpadon az ezzel rokonítható elgondolás egy komplett játékkal van összekombinálva. A „külső” személyek, és vendégeik Monteverdi korának udvari előkelőségei mellett és az ő külön játékukat mutatja meg az operába ágyazottan, hiszen közülük kerülnek ki Musica, Speranza, de még Pluto és Proserpina megformálói is.

Ha Ponelle és Deflo színjátszásával nem is, de Monteverdi *L'Orfeo*-jával közvetlen összefüggésbe hozható Kosky 2013-as előadása. Akkor is, ha a zenei anyag példátlan ötletességgel és vakmerő megoldásokkal áthangszerelt változatát halljuk, és akkor is, ha egy különálló, egyedi felfogású történetet ismerhetünk meg. Mindezek mellett viszont közvetlen kapcsolatot árul el maga a helyszín az eredeti történettel. Ha van olyan díszlet, mely érzékletesen ábrázolhatná azokat a növényeket, füveket, fákat, tisztást és természeti idillt, amely Striggio szövegében van, akkor ez az. A pásztorok helyett itt szatírok kapcsolódnak a nimfákhoz, akiknek azonban az antik mitológia fényében tagadhatatlanul több közük van hozzájuk. Lényegbevágó továbbá, hogy ez a környezet, Amor kertje – akinek ebben a történetben kulcsszerep jut – összefüggésben van egy másik Orfeusz és Eurüdiké történetét feldolgozó operával, melynek Gluck volt a szerzője. Kosky rendezését minden könnyedsége, komikussága ellenére átjárja – egy báb alakjában is megtestesítve – valami ismeretlentől való félelem – ami megmagyarázhatatlanságában önmagából kiinduló –, és ami ezt a színrevitelt az eredeti tragikus kimenetelű történethez kapcsolja.

A zenei anyagra reflektáló előadások

Brown és Wilson a zenéhez fűződő viszonyukból adódóan kapcsolhatók össze *L'Orfeo*-feldolgozásaikban. Más-más – ha úgy tetszik homlokegyenesen ellentétes – indítatásból, de eredményeiket tekintve ugyanazt érték el: a zenei anyagnak a központi helyre kerülését az előadásban. Brown, amiért a zene vizuális megjelenítését valósította meg egy koreográfia alatti, de mégis a zenei elvontság és motívumrendszer magasságáig érő mozgásszínház kidolgozásával. Wilson pedig a mozgalmasságot elutasítva, a mozdulatlanságon keresztül érte el a zenei tartalom kiemelkedését, melynek köszönhetően egész más füllel fogadható be Monteverdi muzsikája, hiszen a színpadi látvánnyal egységben, mégis egy sajátos elkülönültségben, elidegenített médiumként szólal meg.

Az Orfeusz-történetre egyéni koncepcióban reflektáló előadások

Az Orfeusz-történetre építve, de a zenei anyagon túlmenően a barokk operával egyéb kapcsolatot nem mutató Boyd előadása a hatalomnak inkább zord és erőszakos arcát tárja a nézők elé, míg Roncalli az összetartozás házassággal intézményesített ünnepét láttatja. Mindkét előadásnak a koncepcióhoz szorosan kapcsolódó terei, díszletei, szereplői, mozgásai vannak. Boyd szenttelen testőrei, önelégült uralkodói, buzgó papjai, alantas rabjai épp olyan erővel jelenítik meg a rendező világát, mint Roncalli kedélyes násznépe, szembeállított házaspárjai, vagy elővonagló holt lelkei. A firenzei színpad a zenekar középre rendezésén túl is differenciált és finom eszközökkel él az ellentétek allegóriáinak ábrázolása során, amihez képest a Roundhouse tere szegényesnek, egysíkúbbnak mondható. Egyszerűségében inkább ehhez áll közelebb Kosky 2007-es berlini színpada, ami leleményes történet köré helyezi Monteverdi zenéjét. A mozgásművészeket nélkülöző előadásban meglevenedő színészi-énekesi fesztelen alkotói- és próbafolyamat a meghasonlottság drámájába fordul, ami az írott szöveg misztériumának vissza-visszatérő képei körül forog. A hatalom, az összetartozás-kötődés tükröképei, és az írás ereje témáinak mindegyike fellelhető az Orfeusz-történetben. Amennyiben a rendezés erre való tekintet nélkül alkotta meg egyéni feldolgozását, az csak még inkább igazolja az univerzális problémákat felvető legenda jelenkorban is újra-újra megnyilvánuló érvényességét.

A reflektálhatóság lehetőségeit megbontó előadás

Az előadások között, a korábbiaktól eltérő térben, időben játszódik Audi *L'Orfeo*-ja, amelynek szinte minden megfoghatósága megfoghatatlanná válik. Azt kívánja a nézőtől, hogy hagyja feloldódni a konkrét értelemkeresés kényszerítő erejét. Egy léppel a befogadók előtt járva fel-felmutat olyan összefüggéseket, melyek már-már összeállhatnának egy egészé, ami azonban soha nem történik meg, mert a játék mindig kikerüli ezt valamivel, s ez által önreflexív tapasztalat megélésére készíti a nézőt. Egységesség a tér és az előadók játékának irracionalitásában mutatkozik. Biblikus misztériumjátéokra nyomaiban emlékeztető elemek és allegorikus megnyilvánulások alkotják a Monteverdi-zenével átszótt előadást, mely talán épp e megfoghatatlansága, és az összefüggések kereséséről való lemondás miatt izgalmas színrevitel.

Az elemzés során igazolódott, hogy az előadások a színészi játék és ábrázolás, színpadi díszlet és tér kialakításának sokféle, s igencsak eltérő lehetőségéből építkezve teremtik meg saját *L'Orfeo*-jukat anélkül, hogy annak univerzalitásáról lemondanának. Az opera összművészeti jellege, komplexitása és kulturális-társadalmi beágyazottsága magában hordozza a kisebb-nagyobb horderejű változásokra való érzékenységet, melyek a színpadon eltérő hangsúlyozottsággal jelennek meg. Az egymással kapcsolatba alig hozható színpadi világok között az eredeti műhöz, az Orfeusz-történethez és egyéni koncepciójukhoz való viszonyítás során mutatható ki összefüggés, amely arra utal, hogy a rendezői színház elveinek az operában való térnyerése hasonlóan radikális folyamatként játszódott/játszódik le, akár az opera műfajának létrejötté a maga korában.

HAMAR PÉTER

Ingmar Bergman asszonyai

Lehet ellenezni, lehet kárhoyzhatni azt a törekvést, amely a művész magánéletének eseményei felől igyekszik közelebb jutni alkotásainak megértéséhez, de ez felesleges erőfeszítés. Magánélet és életmű olyan erős szimbiózisban létezik, amelyben a két oldal kölcsönösen megvilágítja és értelmezi egymást. Az „átjárás” néha könnyebben, néha nehezebben ismerhető fel, és a félreértett viszony az értelmezés során akár tévútra is vezethet. De felesleges önkorlátozás lemondani e támpontról, és kizárólag a művészi alkotásból vezetni le a teremtő szándékot, egy mű gondolati töltetét. A teljes megértés felé vezető úton egyik-másik életrajzi tény értékes segítséget nyújthat, és ha mértékkel és kellő kritikával tudjuk kezelni ezeket, biztonságosabbá tehetjük a befogadás folyamatát.

Néha maga a szerző segít bizonyos összefüggések, élet és alkotás egymásra vonatkozásának tudatosításában. Ingmar Bergman írja önéletrajzi kötetében: „Elmentem Göteborgba, hogy beszéljek a feleséggemmel. Késő este érkeztem meg. Ellen már ágyban feküdt [a második feleségről van szó – HP], és nagyon megörült váratlan látogatásomnak. Leültem az ágya szélére, úgy, ahogy voltam, esőkabátban, és elmondtam, amit el kellett mondanom [hogy ti. megcsalta Gun Hagberg újságírónnal, és válni készül – HP].

Akit érdekel, a *Jelenetek egy házasságból* harmadik részéből megtudhatja a fejleményeket. Egyedül Paula, a szerető alakja nem autentikus. Gun mindenben az ellenkezője volt.”¹

Nem szorul külön bizonyításra, hogy Bergman filmjeinek egyik fontos tematikus vonulata a férfi–nő kapcsolat, a házasságból illetve az együttélésből fakadó konfliktusok megértésére irányuló törekvés. Volt ezzel kapcsolatos személyes tapasztalata bőven, ezekről részletesen számot ad önmagára reflektáló írásaiban, feleségei és élettársai is közreadták tapasztalataikat, hogyan tudtak (illetve nem tudtak) együtt élni vele, és több gyermekének véleménye is ismerős szülei kapcsolatáról. Az érdeklődő rengeteg írott forrást talál – még magyar nyelven is, a fordító Kúnos László jóvoltából, és ami a legfontosabb: Bergman önéletrajzi fogantatású filmjeinek egész sora segít a tájékozódásban.

Malíciózusan így foglalhatjuk össze Bergman életútját: öt házasság, négy élettársi kapcsolat, kilenc gyermek. Kapcsolatrendszerét az 1930-as évek végétől, az első élet-

¹ INGMAR BERGMAN: *Laterna magica*. Budapest, 1988. Európa Könyvkiadó, 160. [BERGMAN, 1988.]

társi viszonytól számíthatjuk, és a sorozat 1995-ben ér véget az utolsó feleség, Ingrid von Rosen halálával. Szünetek nem szakították meg a folyamatot, inkább a kapcsolatok egymásba csúszása volt a jellemző. Nem rekorddöntő „teljesítmény” ez a férfi–nő kapcsolatok terén, de mindennapinak sem mondható. Találhatunk ennél meredekebb példákat akár az ismert filmesek világában is, de annyival mindenképp eltér az általános gyakorlattól, hogy érdemes legyen nyomába eredni az újrakezdés gyakoriságának, és főként okainak. Ezek mögött ugyanis Bergman életének legszembetűnőbb ellentmondása sejlik föl. Ennek feloldására, illetve magyarázatára ő maga filmek sorában tett kísérletet, s hogy milyen sikerrel, arra vonatkozóan megoszlanak a vélemények.

Ingmar Bergman fénymérővel a kezében

A katolikus gyakorlatban például kategorikus a tiltás, de a kulturált világ jogrendszere már rég érvényesnek tekinti a kérdést, és minden akceptálható esetben lehetővé teszi az ellehetetlenülő kapcsolatok hivatalos megszakítását, az egyházjogi keretektől pedig sokan, lelkiismeret-furdalással vagy anélkül, kilépnek.

Konfliktus nélküli házasság még elméletileg sem képzelhető el, és az érdekeltek reakciói is sokfélék lehetnek. Törőcsik Mari például egy nap után tekintette befejezettnek első házasságát, Kirk Douglas 64 éve él együtt második feleségével.² Léteznek a konfliktusok kezelésére vonatkozó tanácsok a szakirodalomban bőszégesen, de ezek alapján aligha oldódott meg egyetlen „háborús” helyzet is. Ám tagadhatatlan, hogy minden őszintén feltárt eset szolgálhat részlettanulásokkal.

Bikácsy Gergely filmtörténész pontosan ragadta meg a svéd rendező gondolkodásmódjának lényegét: „Bergman irodalmiasan és a vallás sugározta büntudat elemzésével, az etikai és az esztétikai ábrázolásmód ötvözetével” bontakoztatta ki filmjében életszemléletét.³

Bergman az etikai kérdéseket valóban a szemlélet homlokterébe emeli, s bár kerüli, hogy ítélkezzen hősei erkölcsi vétségei ügyében, de a helyzetek sugallta válaszok nem mennek szembe az adott kultúrkörben általánosan elfogadott normákkal, in-

² A Wikipédia 2018-as adata.

³ BIKÁCSY GERGELY: Nőriület, rút szépség (Psychoissimo). Filmvilág, 2003. 6. sz. 32. – Bár Bikácsy véleménye itt az örült nők ábrázolásával kapcsolatos, de megállapítását tágabb érvényűnek tekinthetjük a Bergman-univerzumban.

kább megerősítik azokat. Ennek ellenére a maga személyes életében könnyen (vagy látszólag könnyen?) átlépett ezeken a normákon, és szorongva bár, de együtt tudott élni az így magára vett lelki terhekkel. A nőügyeivel kapcsolatosan ismert körülmények helyenként jócskán túlmennek az érvényesnek tekinthető határokon; valamint a gyermekeivel szembeni magatartása még belátó megközelítéssel sem ítéhető gondosnak, vagy szeretet-vezéreltnek.

Liv Ullmann és Ingmar Bergman

– nem veszik észre az ámuló betolakodókat. A hím sehol. Kísérőink elmondják, hogy az apaállat néha felfalja a kölykeit, ezért csak párzáskor látja szívesen a nőstény. – Mint az én apám – mondja Linn.⁴ Bár van az esetnek némi megmosolyogtató színezete, a főszólam azonban érzelmileg eléggé mellbevágó.

Bergman tudatában volt annak, hogy magatartásmódja olyan belső késztetésből fakad, amely etikai érvekkel nem védhető, és tulajdonképpen vereségként könyvelhető el az önmagával vívott lelki küzdelemben. Pontos láttelepet ad önmagáról, amikor visszaemlékezik az első feleséggel, Else Fischerrel való szakításának idejére. Az alábbiakat 1987-ben írta, de az 1947-es évet idézi meg: „Senkiben sem bíztam, senkit sem szerettem, senkire se volt szükségem. A szexualitás démona örökös hűtlenségbe és kényszercselekedetekbe hajszolt, szüntelenül gyötört a vágy, a félelem, a szorongás és a rossz lelkiismeret. Így hát mindig magányos voltam és dühös. A színházi munka némileg enyhítette a feszültséget, amely csak a részegség vagy az orgazmus kurta pillanataiban engedett szorításából.”⁵ És ez a lelkiállapot a későbbiek során is csak ritkán oldódott, inkább „a harag, a szégyen, a bűntudat, a csömör”⁶ uralkodott el benne saját cselekedeteit gátolva.

A filmjeiben érvényesülő etikai princípiumok konfrontatív viszonyban álltak a magánéletében érvényesülőekkel, és csak az 1970-es évek elejétől tompult a szembenállás éle. A változásban döntő szerepet játszott utolsó házassága, amely az előzőekkel szemben tartósnak bizonyult, és nem válással ért véget, de a diszkrépancia teljes felszámolása – valószínűleg a legapróbb dolgokban is érvényesített önzése miatt –

⁴ LIV ULLMANN: Választások. Budapest, 1987. Európa Kiadó, 60.

⁵ BERGMAN, 1988, 146–147.

⁶ Uo., 63.

nem következhetett be, ahogy azt a végső mérleg, a nyolcvanöt éves korában elkészített utolsó filmje, a *Sarabande* bizonyítja. Ám ez a film arról is bizonyoságtétel, hogy milyen jelentős változások állhatnak be egy ember szemléletében és viselkedésében, ha önkritikus módon képes megítélni saját cselekedeteit, és nem az enyhítő körülményeket keresi önmaga számára.

Ritkán kínálkozik olyan gazdag lehetőség egy művész személyiségének a gyermekkori impulzusok révén kialakuló világát megismernünk, mint Bergman esetében. Ha csak a *Fanny és Alexander* alapján kellene megértenünk a felnőtt rendező habitusát, akkor is elegendő támpont állna rendelkezésünkre, de ott vannak a további filmek, és mindenekelőtt a *Laterna magica*nak a korai éveket megidézõ, néha már önkínzóan õszinte visszaemlékezései. Ezek a vallomásértékû művek azt tükrözik, hogy sem a férfi-nõ kiegyensúlyozott viszonyát, sem a szeretet õszinte érvényesülését nem tapasztalhatta gyerekként az otthoni körülmények között. Elriasztó családmodell állt példaként elõtte, amelyben a durva nevelési módszerek és a hazug kapcsolatok elidegenítõ hatása érvényesült. (Nem volt a kegyetlen és képmutató bánásmód kizárólagos, de dominanciája a felnőtt Bergman gondolkodására is hatást gyakorolt.) Nagy csalódást okozott számára, hogy anyja egy szerelmi viszony miatt el akarta hagyni lelkész férjét és három gyermekét, s végül csak azért nem tette meg, mert Erik Bergman öngyilkossággal fenyegetõzött. Am viszályuk egy esetben a gyermek Ingmar szeme láttára tettlegességig fajult. Nagyon találó megközelítésnek tûnik, amikor azt olvassuk a rendezõ életrajzi könyvében, hogy „házasságukat küszködve navigálták”.

Bergman szabados szemléletének, etikai relativizmusának magyarázata nyilván nem egytényezõs. Késõbbi minták is szerepet játszottak abban, hogy szimultán szerelmi vonzódások vezérelték hosszú idõn keresztül, illetve hogy szexuális falánksága szembement intellektuális beállítódottságával, de szeretethiányos kapcsolatai, gyerekeivel szembeni ridegsége, ingerlékenysége, hipochondriája, képzelgésekre való hajlama döntõen a szülõi házban uralkodó interperszonális viszonyokra vezethetõk vissza.

A családból történõ kiszakadása sem mindennapi eset, és ez már az elsõ együttéléses kapcsolatával függött össze. Felsőfokú tanulmányainak kezdetén összeköltözött egy nála idõsebb, excentrikus életvitelû színésznõvel, s ezt otthon számon kérték rajta. „Heves szóváltásba keveredtem apámmal. Figyelmeztettem, hogy ne próbáljon megütni. Megütött és én visszaütöttem, apám megtántorodott és lehuppant a földre. Anyám hol sírt, hol pedig a maradék józanságomra próbált apellálni. Féltreloktam, mire sikoltozni kezdett. Még aznap este levélben megírtam nekik, hogy soha többé nem fognak látni. Megkönnyebbülve hagytam el a lelkészi házat. Jó néhány évig a tájkát is kerültem.”⁷

A dráma oka könnyen felismerhetõ: Maria (aki költõ is volt egyszersmind; teljes nevét nem sikerült kiderítenem) mellett a felszabadultságnak azt az érzését élhette át, amitõl otthon megfosztották, illetve amivel kapcsolatosan a bûntudatot plántálták belé. Maria legfõbb „érdeme”, hogy felszabadítja Bergmant a nemiséggel kapcsolatos

⁷ Uo., 140.

gátlásai és büntudata alól. Szerepét így idézi fel: „...nem feledkezett meg szexuális éhségemről sem, kinyitotta a ketrec kapuját, és szabadon engedett egy őrutlet.”⁸

Együttélésük rövid ideig tartott, hatása azonban hosszan elkísérte Bergmant. Nem annyira a nő személyisége, sokkal inkább a szemlélete hatott rá. Az, ahogyan szembe ment a társadalmi konvenciókkal, és megmutatta, másként is lehet alkotó életet élni. Azt sugallta, hogy a vágyak fontosabbak az életben, mint a tilalmak. A fiatalember ezt a helyzetet szabadságként élte meg, és csak később döbbsent rá, hogy nem egészen az volt, mint aminek hitte. De ettől kezdve a korlátokat maga szabta meg önmagának, és ezek igen tág mozgásteret biztosítottak számára.

A legnagyobb példányszámú svéd bulvárnapi lap, az *Aftonbladet* nyolcvanadik születésnapja alkalmából hosszú cikkben köszöntötte Bergmant.⁹ Az újságíró nő nem az életmű felé fordította az olvasók figyelmét, hanem számba vette azokat a nőket, akik élettársként vagy feleségként fontos szerepet játszottak a rendező életében, és az emlékezéshez segítségül hívta Lena Endre színésznőt, aki nem volt közömbös Bergman számára, de másként, mint azok, akiket a cikk név szerint felsorakoztatott. Az írás mértéktartó módon került az efféle sajtótermékekre jellemző fordulatokat. A névsorolvasás nem okozott meglepetést, hiszen az ünnepeelt többször idézett életrajzi kötete ekkor már jó tíz éve ismert volt Svédországban. Az írás egyetlen figyelemre érdemes mozzanata az, hogy Maria, az első élettárs, kimaradt a szemléből, holott jelentősége megkérdőjelezhetetlen Bergman életében.

A szülői házból kirekesztődött, a színházi és a filmes pálya között útját kereső ifjú nagy becsvágygal és még nagyobb felelőtlenséggel vetette bele magát az életbe, és társkereső szenvedéle belesodorta a házasságba. 1943-ban feleségül vette Else Fischert, aki táncosnő és koreográfus volt annál a színtársulatnál, ahol ő maga is dolgozott. Ám a pályakezdő fiatalembernek néhány esztendő alatt sikerült úgy öszszekuszálnia az életét, hogy ki sem látszott a bonyodalmakból. Lánya, Lena még az esküvő évében karácsonyi ajándékként érkezett, de rövidesen kiderült, hogy ő is, anyja is tuberkulotikus fertőzést kapott. Gyógyintézetbe kerülnek, Bergman pedig átveszi a helsingborgi Városi Színház vezetését. A terv szerint Else lett volna ott a koreográfus, de így kénytelen maga helyett egy kolléganőjét, a nemrég férjhez ment Ellen Lundströmöt javasolni, aki Bergman szavaival „feltűnően szép” és „sugárzóan erotikus” volt. A folytatás könnyen kitalálható. Válás, újabb házasság, születnek sorra a gyerekek: először Jan, majd Eva, és 1948 tavaszán az ikrek, Anna és Mats. A kialakult körülményekről ezt olvashatjuk a *Laterna magicában*: „Ellen mostohaapja öngyilkos lett, és nagy adósságot hagyott maga után. Anyósom a kisfiával hozzánk költözött. A dolgozószobámban laktak, közvetlenül a hálószobánk mellett. A frissen megözvegyült asszony sokat sírt. Ezenkívül a legnagyobb lányom, Lena is nálunk lakott, mivel Else még mindig sokat betegeskedett. [...] Otthon bömbölő gyerekek, száradó pelenkák, síró asszonyok és nem minden alap nélküli féltékenységi jelenetek vártak rám.”¹⁰

⁸ Uo., 139.

⁹ KERSTIN WEIGL: Han sluter aldvig att förälska sig. *Aftonbladet*, 1998. július 12.

¹⁰ BERGMAN, 1988, 153–154.

Szinte hihetetlen, hogy ebből a konfliktushalmazból, művészi munkára alkalmatlan milióból mégiscsak elkezd épülni az életmű. De nemcsak az életmű, hanem mögötte egy újabb kapcsolat is. Egy interjú során ismerkedett meg Bergman a kétgyermekes újságírónővel, Gun Hagberggel. Mint a mesében: szerelem első látásra, összeborulás Párizsban (ennek lenyomata a *Csend* szállodai szeretkezés-jelenete, amelyet a főhős kisfiú tekintetével látunk a filmen), szakítás mindkét oldalon, majd házasság, ám ez a heves érzelmek kísérté kapcsolat annak ellenére sem bizonyul tartósnak, hogy az asszony impulzív alkat volt, Bergman több későbbi nőalakjának vált modelljévé. Jellemének egy-egy vonása felismerhető Agda figurájában (*Fűrészpör és ragyogás*), a *Szerelmi lecke* Marianne Ernemanjában, és Desirée Armfeldt (*Egy nyári éj mosolya*) alakjában is.

1951. április 30-án megszületik közös gyermekük, Lill-Ingmar (akiből majd pilóta lesz), Bergman pedig elutazik megrendezni újabb filmjét, az *Egy nyár Mónikával* címűt. A címszerepet Harriet Anderssonra osztja, ám együttléjük tovább tartott, mint a nyár. Így beszélt a színésznőről egy interjújában: „A svéd film története során egy nőben sem volt annyi vad és erotikus báj, mint Harrietben.”¹¹

Bergman futó kalandnak gondolja a kapcsolatot, és bűnbánóan (?) Gun elé járul, néhány hónap haladékot kérve. Az asszony azonban, aki túl drága árat fizetett a kapcsolatukért, kirúgja férjét. Bergman mögött immár ott van három hátrahagyott család és hat, apa nélkül maradt gyermek! A rövidnek hitt viszony ellenben élettársi kapcsolattá alakul. Harriet az együttélésük során elkészült összes Bergman-filmben, szám szerint hatban, szerepet kap, de 1956-ra megváltozik a helyzet, ahogy azt a rendező megjegyzi: „viszonyunk közben beárnyékolódott: megmérgezték retrospektív féltékenységem démonai.”¹²

Az újabb állomást Bergman életében Kábi Laretei jelentette. 1957 őszén, Malmöben találkozott a rendkívül csinos zongoraművésznővel. Az asszonynak férje, lánya van, de ez számára nem jelentett akadályt, és azonnal frontális „támadásba” lendült. Azt a gyakorlatát is megtartotta, hogy nem titkolozik eddigi kapcsolatairól. Kábi 1958. január 6-iki leveléből érdekes információhoz jutunk. „Nem tudtam – írja –, hogy már háromszor nősült, és azt sem, hogy Bibi Anderssonnal él; egyébként miért gondolta, hogy tudom?”¹³

A levélből tehát Bergman egy további élettársi kapcsolatára is fény derül, holott erről önéletrajzi könyveiben nem ejtett szót. De a filmográfia is bizonyító módon árulkodik: Harriet után Bibi lett a favorizált színésznő a rendező filmjeiben. Ennek a kapcsolatnak ekkor vége szakadt, és felgyorsultak az események. Kábi 1958. január 10-iki leveléből félreérthetetlenül kiderül, hogy a hódítás teljes sikerrel járt. Bergman március 2-án hozzá írt levelében ismerős szólamra találunk: „édes kicsi angyalom, pokoli féltékenység gyötör”, az aláírás pedig (csupa nagybetűvel): „AKIVEL ÖSSZE KELLENE HÁZASODNOD”.¹⁴

¹¹ GYÖRFFY MIKLÓS: *Mágia és mesterség – Ingmar Bergman művészete*. Budapest, 2014. Európa Könyvkiadó, 62. A szerző a mondatot Stig Björkman Bergmannal készített interjúkötetéből idézi.

¹² Uo., 175.

¹³ KÁBI LARETEI: *Hová tűnt az a nagy szerelem?* Budapest, 2012. Európa Könyvkiadó, 25.

¹⁴ Uo., 31.

Ez is bekövetkezik 1959-ben, de addig történik egy s más, bár ezekről már nem tájékoztatta az asszonyt. A *Laterna mágica*-ban említést tett Ingrid von Rosen grófnőről mint kedves barátjáról, akivel nem sokkal Kåbi hangversenye után ismerkedett meg. Később azonban kiderül, hogy az asszony jóval több ennél számára. Ingrid 1959 tavaszán megszüli negyedik gyermekét, akit Maria von Rosen néven anyakönyveznek, de – évekkel később – kiderül, hogy valójában Bergman az apa. Hetedik gyermeke eszerint valamikor 1958 nyarán fogant, miközben Kåbihez sorra küldi szerelmes leveleit.

Ingrid von Rosen

A „bújócska” azonban folytatódik. Bergman 1961 decemberében könnyörgő hangú levelet ír az asszonynak: „Drága Kåbi, segíts rajtam, ha még tudsz és akarsz. Segíts át a nagy erőtlenség és szorongás időszakán. Hiszen a tied vagyok.”¹⁵ A kétségek között vergődő ember hangja ez, bár okáról nem ad számot. 1962-ben mozikba kerül a *Csend*, Kåbi pedig értetlenül fogadja: „... kétségbeejtőnek találtam, hogy a mű a mérhetetlen magányosság érzéséről tudósít kettőnk legteljesebb összeolvadásának időszakában.”¹⁶ A nagy érzelmi hullámvész közepette 1962. szeptember 7-én megszületik közös gyermekük, Daniel-Sebastian.

Nyugodtabb időszak következik életükben, de nem tart sokáig. 1965-ben elkészül a *Persona*, s a rendező újabb sztárt avat Liv Ullmann személyében. S ahogy korábban is történt, ez újabb szerelemet jelent. Bomlófélben a kapcsolata Kåbival, szorosabbá válik a norvég színésznővel, olyannyira, hogy 1966-ban kislányuk születik, akit Linn Ullmannként jegyeznek be az anyakönyvbe. Bergman az apaságot természetesen vállalja, de megegyezésük szerint a kislány az anya családi nevét kapja. „Én egy csomag voltam anyám karjában. Apámnak nem számított. Egy gyerek ide vagy oda” – írja a kilencedik utód az önéletrajzi könyvében.¹⁷

Mielőtt pálcát törnének Bergman fölött válásai és gyermekeivel kapcsolatos magatartása miatt, vegyük tekintetbe a magyarországitól eltérő svéd társadalmi gyakorlatot! Az ő, a piacgazdaság elveinek megfelelő szemléletük szerint, ami nem működik, azt le kell cserélni, és ez érvényes nemcsak a tárgyakra, hanem az emberi kapcsolatokra is. A svéd gyorsabban dönt a házassági és válási ügyekben, és az ott kialakult egzisztenciális feltételek mellett ezt könnyebben megteheti, mint mi itthon. Ne feledjük, Bergman a tartásdíjak fizetését soha nem mulasztotta el, illetve később Flrön szívesen látta vendégül elhagyott családtagjait. A „curlingszülők” fogalmát Bent Hougard dán pszichológus vezette be, amelynek az a lényege, hogy a szülő magára hagyja ugyan érzelmileg a gyermekét, viszont anyagi segítséggel igyekszik pótolni a hiányt. A své-

¹⁵ Uo., 53.

¹⁶ Uo., 7.

¹⁷ LINN ULLMANN: A nyugtalanok. Budapest, 2016. Scholar Kiadó, 18. [ULLMANN, 2016.]

Ingmar Bergman a kamera mögött

ra hagyja felfedezőjét Fårö szigetén, ahol addigra felépül a hammarsi ház, amely majd a nagy Nyugtalan végső menedéke lesz. Öt évet éltek együtt.

Bergman magánéletének ezt a szakaszát „kaotikusnak” nevezi, mert titkos kapcsolata Ingrid von Rosennel nem szakadt meg. Ám most elérkezett az alkalom, hogy ezt legalizálja. 1971. november 11-én össze is házasodnak. Linn, aki apja utolsó évtizedének krónikása, ezt írja az új kapcsolatáról: „Ingrid elhagyta gyermekeit, a hiányuk azóta is nyomasztotta, de az új férje azt akarta, hogy kettesben legyenek. Csak ők ketten, gyerekek nélkül. Olyan sokáig vártak egymásra, végigvárták az apa számos feleségét és nőgyeit...”¹⁸

Szó ami szó, Ingrid mai Penelopeként hűségesen várta a maga, hozzá nem siető Odüsszeuszát. Viszont az is tény, hogy Bergman érzelmi élete ettől kezdve megváltozott. Nyugtalan korszaka véget ért, nem csábult el újabb szirénhangokra, kitartott felesége mellett annak 1995-ben bekövetkezett haláláig.

A gyökeres változás úgyszólván megmagyarázhatatlan. Ingrid az ismert fényképek alapján legfeljebb bájosnak nevezhető, de nem volt szép, míg a korábbi asszonyok valamennyien dekoratív megjelenésűek. De velük szemben, akik mind önmegvalósító személyiségek voltak, ő önfeláldozónak bizonyult, aki szinte anyaként szolgálta a legkisebb családi ügyekben is Bergmant. A zoknijától a könyveléséig rendben tartott körülötte mindent.

A rendező írásában szinte idealizálta kapcsolatukat („felfoghatatlan boldogságban és teljes összetartozásban éltünk”¹⁹), és ebben sok igazság van, bár maga vallja be, hogy volt ennek az együttélésnek ingatag szakasza is: „... nagy nehezen helyreállítottam csendesen repedező házasságunkat.”²⁰ De egymás iránti szeretetük aligha lehet vita tárgya.

¹⁸ Uo., 38.

¹⁹ Három napló. Összeál.: Maria von Rosen és Ingmar Bergman. Budapest, 2005. Európa Könyvkiadó, 16.

²⁰ Uo., 224.

Linn, aki sokat vendégeskedett Fårön, írja a következőt: „Amikor [Ingrid] meghalt, attól tartottam, hogy a bánat összetöri apám szívét.”²¹ Ugyancsak tőle tudjuk, hogy az asszony halálának tízedik évfordulóján Bergman ezt írta az éjjeliszekrényére: „Kétségbeesetten keresem Ingridet. Félek. Félek. Félek. Félek. Félek.”²²

Mindezek ellenére nem meglepő, hogy Bergman öregen sem tagadja meg önmagát. A 90-es években még átél egy ártatlan románcot. Egy, a harmincas évei végén járó színésznő, Lena Endre eljátszik egy apró szerepet a *Vasárnapi gyerekek*ben, amelyet apja forgatókönyvéből Daniel rendezett, majd 1996-ban Bergman is ad neki egy rövid szerepet a *Dúl, fül és elnémul* című tévéfilmjében. A korábban említett *Aftonbladet*-cikkből az állítja, hogy Bergman a *Hűtlenek* forgatókönyvét neki írta, szerelmi vallomásul. A mű ajánlása – Lenának és Livnek – nem mond ennek ellent.²³

A Bergman-filmuniverzum szép számmal tartalmaz önéletrajzi elemeket: helyszíneket, eseményeket, figurákat. Néha csak alig észrevehető módon, utalásszerűen, néha viszont összefüggő tematikus gazdagságban, mint a *Fanny és Alexander*ben, vagy a *Jelenetek egy házasságból* képsorain. De nincs egyetlen egy sem, amely ne tartana valamilyen mértékig távolságot a valós tényektől. A *Fanny és Alexander* elég közel megy a családi krónikához, de például a püspök-mostohaapa szerepeltetése nyilvánvalóan fiktív elem a történetben, és arra szolgál, hogy benne Bergman apjának rosszabbik énjét mutathassa meg, átsatornázva gyűlöletét a képzelt személyre.

Ugyanez a „bújjóska-játék” érvényesül a *Sarabande*-ban is. Bergman 2003-ban, 85 évesen még egyszer kamera mögé áll, s a szándék mögött nyilvánvalóan olyan hiányérzet munkál, amely nem hagyja nyugodni. Úgy érzi, tartozik egy filmmel Ingrid emlékének. Fiktív történet ez is, de benne önéletrajzi mozzanatok egész sorával. A helyszínt részint nagyanyja dalarnai nyaralójának, részint a fårői birodalom részleteinek képeiből teremti meg, s itt találkoztatja össze harminc év után Marianne-t és Johant, a *Jelenetek egy házasságból* hőseit. Szerencsére az alteregót játszó Erland Josepson is, a feleséget megformáló Liv Ullmann is élt, és hajlandónak bizonyult az időjátékra.

A *Sarabande* azért nagy hiányérzetet nézőjében, mert a fő indítéknak számító Ingrid-élmény nem tud benne kellő dramaturgiai hangsúlyt kapni. Johan dolgozószobájában ott függ egy fénykép, amely elhalt menyére emlékezteti, az egyetlenre, akit valaha szeretett. Ez ugyanaz a fénykép, amelyet Bergman hammarsi dolgozószobája falán őrzött felesége halála után. Az igazi szeretet hiányzik a *Sarabande* hőseinek érzelmi világából, de a szeretet utáni vágy, mint vér a kötésen, átüt cselekvéseiken, s legintimebb pillanataikban lelepleződik a néző előtt.

Johan unokájának játékában felcsendül a filmben Bach ötödik csellósztijéből a Sarabande-tétel, Bergman legkedvesebb zenedarabja, hogy aztán 2007 júliusának legvégén, kívánsága szerint újra megszólaljon a fårői temetőben.

²¹ ULLMANN, 2016. 89.

²² Uo., 270.

²³ A forgatókönyvből 2000-ben Liv Ullmann rendezett filmet (*Trolösa*) Lena Endrével a főszerepben.

SZILÁGYI LÁSZLÓ

A háromszor született iskola

A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (3.)

Az idén 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium jogelődje nem csak az 1917-es alapítású Evangélikus Leánygimnázium, hanem az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma is. Érdekes, hogy az iskola történetében mégis a „kisebbik testvér” szerepét kapta, róla kevesebbszer, vagy egyáltalán nem emlékeznek meg a hivatalos krónikák. Pedig tanulságos: hogyan is vált nagyon gyorsan ez az iskola Magyarország egyik legelismertebb, legjobb színvonalú gimnáziumává? Ennek a második születésnek és tizennyolc év történetének a nyomában jártam.

A Nyíregyházi Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma (1930–1948)

„Az isteni szeretet hasonló a tűzhöz,
amelyet elzárni nem lehet”
(Ward Mária)

Az alapítás

1929 – a Trianon okozta megrázkódtatásban élő, a nagy gazdasági világválság felé tartó időszak Magyarországon. Az „aléltség bús kora” – írja Mater Szerviczky Margit igazgató, szerzetes nővér. Nyíregyházán mégis iskolaalapításban gondolkodnak – az „engedjétek hozzám jönni a kisgyermeket” krisztusi tanítás szellemében – az egykor Ward Mária által létrehozott apácarend tagjai, akiket nem kötve a klauzura kötelmei, a világban is tevékenykedhettek, elsősorban fiatal katolikus lányok nevelését vállalva. „A legelső és legfőbb feladat magunkban és másokban a lelket tartani. El minden kishitűséggel...”¹ Valóban: elsősorban az egyházi háttérnek, tanulók, szülők hozzájárulásának, tényleges fizikai munkának, s még éveken át a bélyegteglák vásárlá-

¹ M. SZERVICZKY MARGIT: A jelen gondja. In.: Az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Róm. Kat. Leánylíceumának értesítője az 1931–32. iskolai évről. Kiadja az Intézet vezetősége. Nyíregyháza, 1932. Jóna Elek Könyvnyomdája, 5. [M. SZERVICZKY, 1932]

sának köszönhetően jött létre a líceum.² A Nyírvidék július 2-i számából is értesülhetünk pedagógiai filozófiájáról: „Intézetünk célja, hogy a ránk bízott lányokat vallásos és hazafias szellemben művelt, finom lelkű, életre való nőkké neveljük.”

A megyeszékhelyen 1914-től 1939-ig összesen nyolc iskola jött létre, ezek közül – az állami tanítóképző után másodikként – a Geduly Leánygimnázium 1917-ben, az Angolkisasszonyok női felsőkereskedelmi iskolája 1929-ben, az Angolkisasszonyok leánylíceuma (gimnáziuma) 1930-ban, amely utóbbi a törvény (1926. évi XXIV.) értelmében a hatodik tanévétől fokozatosan gimnáziummá alakult át.³ Ez utóbbi védőszentje Árpád-házi Szent Erzsébet volt.⁴

A Klebersberg-féle reform az oktatás megújulását hozta számos elemi iskola alapításával. A leánynevelés ügye ehhez képest elmaradt a kívánatostól. Nem véletlenül: a kisebbé vált és az elcsatolt részekről is ide menekült középosztálybelieket befogadó országban a szellemi pályákon munkaerő-felesleg mutatkozott. Az országban így 1927-ben csupán nyolc leánygimnázium volt, (huszonöt leánylíceum), s a fiúgimnáziumokkal együtt is az 1929/30-as tanévben mindössze 28 gimnázium működött.

A leány-középiszkolák helyzetét az 1926. évi XXIV. tc. rendezte, létrehozva a leánygimnáziumot és a leánylíceumot. A leánygimnáziumokban az általános kötelező tantárgyak mellett a latin és a modern nyelvek oktatására helyezték a hangsúlyt. A líceumi tanulmányok érettségi vizsgával zárultak, amely valamennyi felsőoktatási intézménybe való beiratkozásra (V–465.) jogosított. A leánylíceumokban a modern nyelvek, valamint az irodalmi és művészeti tárgyak oktatását állították előtérbe. Latint csak rendkívüli tárgyként tanítottak.⁵

Az Angolkisasszonyok nyíregyházi iskolái tehát eleve, mint líceum – mai szemmel is – egy kiválasztott kör részesévé válhattak és egyben, egy világszerte – akkor 200 helyen – működő intézményrendszer legfiatalabbjaként!

Az Angolkisasszonyok 1930-ban négy osztályos elemi iskolát is nyitottak, tehát egy olyan – a kor követelményeinek megfelelő – intézményrendszert hoztak létre, amely a legkisebb kortól egészen a felnőtté válásig otthont és tanulási lehetőséget adott a lányoknak.

Énekes János nyíregyházi plébános, szabolcsi főesperes szerint az Angolkisasszonyok apácarendje hivatott a „női nevelést Szabolcs vármegyében és Nyíregyházán kezébe venni”. Az indoklás szerint ekkoriban a görög- és római katolikus vallású tanköteles diákok száma már 6000 fővel haladta meg az összes többi felekezet tanköteleseinek számát, egy tanteremre átlagosan 62-63 gyermek esett, ráadásul az új iskola a gazdasági ismeretek, a művészeti tárgyak és a nyelvek oktatásával hiánypótló szerepet

² SZITHA MÁRIA: Élet és iskola. Az élet iskolája. Nyíregyháza, 2004. Örökségünk Kiadó Bt., 84. [SZITHA, 2004]

³ Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1943. június 26. (Trianon 23.) 142. szám, 8. 1880-tól működött Nyíregyházán a felső polgári leányiskola, 1885-től a női ipariskola.

⁴ Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1938. december 3. 4.

⁵ Továbbá 69 reálgimnázium és 23. reáliskola. <http://www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.html> SOMOGYI JÓZSEF: Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Budapest, 1942. Eggenberg-féle Könyvkereskedés, 136. [SOMOGYI, 1942]

töltött be. (Ekkor még tanítóképző alapításában is gondolkodtak.)⁶ A katolikus megújulást jelzi, hogy ugyanekkor telepedtek le a városban a Ferences rendi szerzetesek (négy páter és két világi testvér) is.

Az alapítás körül „mélységes hitével és törhetetlen akaraterejével” Mater Lengyel Júlia (1863, 1865?–1946) az egri rendházból érkező főnöknő szerzett érdemeket. Énekes János prelátnak a megyei törvényhatóság örökös tagjaként szervező munkájával és erkölcsileg tudta istápolni létrejöttét. A várostól vagy a megyétől ekkor még nem számíthattak anyagi támogatásra, annál inkább a helyi katolikus egyházközségtől, valamint az Angolkisasszonyok veszprémi, budapesti, egri, kecskeméti rendházától. Fenntartója („fő védnöke”) a mindenkori egri érsek lett, 1929-ben dr. Szmrecsányi Lajos. A rend az 1931/32. tanévtől Mater Szerviczky Margit dr. (1879–1963) angolkisasszonyt helyezte Budapestről a nyíregyházi líceum élére.

Énekes János (1866–1937) – Egerben született és 1913–1936 között nyíregyházi plébános, pápai prelátnak, szabolcsi főesperes volt. Idős korában tért vissza szülővárosába, s nem sokkal később ott is halt meg 1937-ben. (Sírja a bazilika kriptájában van.) Nyíregyházára ő hozta az Angolkisasszonyok tanítórendjét 1929-ben, létrehozva elemi- és középiskoláit. A megyei törvényhatóság örökös tagja volt és egyben aktív tagja a város képviselőtestületének. A Kossuth-téren, a hajdani földszintes római katolikus

parókiában élt és szolgálta gyülekezetét. Nevét ott emléktábla őrzi.

Az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Sancta Maria Intézetének két iskolája 1929. szeptember 7-én Miklóssy István görög katolikus püspök jelenlétében, kápolna- és házzszentelésével nyílt meg.

Ekkor csak a női felső kereskedelmi és a továbbképző tanfolyama, majd a következő évben az elemi iskola négy osztálya és a líceum I. osztálya indult el. A líceumban a 64 éves, törekeny, ráncos arcú, de csillogó szemű, M. Lengyel Júlia főnöknő és hét szerzetes apáca, egy világi és négy óraadó tanár fogadta összesen nyolc osztályban (10–18 éves korig) a lányokat. A legelső osztály 21 fővel indult, 1944-ben már 243-an tanultak nyolc évfolyamon.⁷

Az egyik utolsó, még élő kis elemista, a most 95 éves Sir Lászlóné, Fodor Filoména e sorok írójának kérésére írt visszaemlékezésében olvashatjuk: az apácák rendi ruhája tiszteletet váltott ki és „az órák előtti ima, a nő-

— Uj apáca internátus Nyíregyházán. Az angolkisasszonyok kongregációja Nyíregyházán, Szabolcs megyében leánynevelő internátust nyitott, amelybe egyelőre korlátolt számban felvesz olyan növendékeket is, akik más intézetek olyan iskoláiba járnak, amilyenek a most megnyíló intézetben még nincsenek. Az új intézetben a négyosztályos felső kereskedelmi iskola 1-5-ös éves tanfolyama nyílik meg 1929. szeptember elsején, valamint továbbképző is. Az internátusi díj teljes ellátás, ötszori étkezéssel, futás, világítás, mosás, orvosság, német francia nyelv társalgási tanítása havi 100 pengő.

A tankönyvek, gyógyszerek, zenetanítás külön fizetendő. A felső kereskedelmi iskolába és a továbbképzőbe a tandíj 80—80 pengő. Egyes díj 30 pengő. Az internátusban bentlakó növendékek szülei az ágyneműk ruha stb. felszerelések re nézve tájékoztatás végett forduljon az új intézet főnöknőjéhez prospektusért, Nyíregyházára: Bátorhy-utca 28 sz. alá. Ugyanott a felsőkereskedelmi és továbbképzőbe a beírás f. é. szeptember 3-ig bármikor eszközölhető.

Igazgatóság.

⁶ A Római Katolikus egyházközségi képviselőtestület rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1929. június 8. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. Plébániák, Nyíregyháza 1923–32. évi doboz. 7055/1929. Valamint: 1928. november 17-i közgyűlés jegyzőkönyve. A közgyűlésről Énekes János levele Nyíregyházáról Szmrecsányi Lajos érsekhez Egerbe 1928. december 3-án. Uo. 6521/1928.

⁷ Statisztikai összefoglalás: Az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Sancta Maria Intézete Róm. Kat. Leánygimnáziumának évkönyve az 1943–44. iskoláról az iskola fennállásának 14. évében. Szerk.: M. Szerviczky Margit dr. igazgató. Angolkisasszonyok Intézete, Nyíregyháza, 1944. 36. [Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1943–44.]

vérek kedves hangja, modora szinte az anyai szeretet érzését váltotta ki gyermeki lelkünkéből”.⁸

A szülők foglalkozása is olyan háttérrel adott az iskolai életnek, amelynek meghatározó eleme volt a műveltség, a munkaszeretet és a társadalmi felemelkedés vágya: a legtöbben értelmiségiek, köz- és kereskedelmi tisztviselők, kisiparosok írták lányaikat az új iskolába ekkor és a későbbiekben is. Nem csoda: a tandíj – amikor „havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccel” – 1932-ben évi 100 pengő volt, 1944-ben pedig már 160 pengő (egy elemi iskolai tanító havi fizetése), s ezt indokolt esetben, havi részletekben is lehetett fizetni.⁹ Bekerülni a felnőtt társadalom azon 6 százalékaiba amely érettségivel rendelkezett, egyben az úri középosztályhoz való tartozás biztosítéka is volt. Az iskola összetétele, egységes szellemisége őrzője volt a kor múltat idéző hangulatának, de egyben valamiféle védettséget is adott a nagy háború és a forradalmak után az állandó változással és a változástól való félelemmel szemben is.

Iskolaépületek és kertek

Első otthonuk egy szép polgári ház volt a Madách utcában, majd 1931. május első napjaiban egy Széchenyi utcai épület, az ún. Gecsy-ház.¹⁰

Az 1899-től álló házat Gecsy Albert kislétai birtokostól vették meg az egyházi támogatásnak, Énekes János pápai prelátnak és dr. Komjáthy Kázmér egyházmegyei főügyésznek köszönhetően 1931 februárjában úgy, hogy

A Gecsy-ház, az intézet egyik otthona a Széchenyi utcán

májusban már be is költözhetek. Hét tanterme lett az átalakítással és felépült hozzá egy tornaterem is. 1932 nyarán már további négy nagy tantermet és egy igazgatói szobát emeltettek hozzá. Az építkezéshez a város 100 ezer téglás adománnyal járult hozzá. A későbbiekben is itt maradt az elemi és a felsőkereskedelmi iskola.

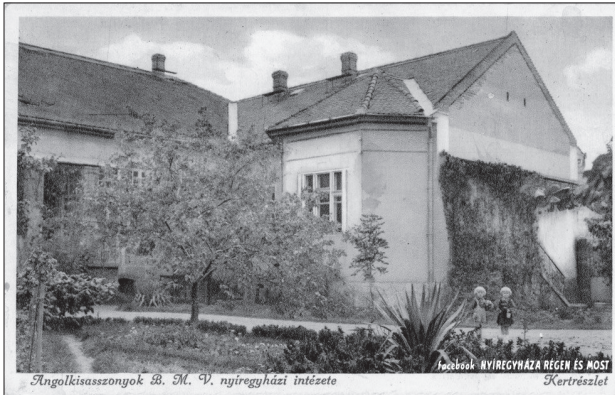
A saját gimnáziumi épület építtetésének kezdeményezése Mater Lengyel Júlia, megvalósítása Mater dr. Szerviczky Margit szerzetesnők nevéhez fűződik. 1938-ban költözhetek át a Báthory u. 30. sz. alatti új épületbe.¹¹ Az Érkert melletti csendes

⁸ SIR LÁSZLÓNÉ, sz. FODOR FILOMÉNA kézirat. Eger, 2018. 2.

⁹ Az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Róm. Kat. Leánylíceumának értesítője az 1931-32. iskolai évről. Nyíregyháza, 1932. 17., 19. Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1943-44. 33. MARGÓCSY JÓZSEF: Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza, 1984.19. MNL SZSZBML, MARGÓCSY JÓZSEF jegyzeti (kézirat). ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 194.

¹⁰ Az épületet 1899-ben Novák Gyula vármegyei jegyző építtette Kéry Gyulával. ILYÉS GÁBOR: Angolkisasszonyok Nyíregyházán. <https://www.nyiregyhaza.hu/angolkisasszonyok-nyiregyhazan-2017-05-14>

¹¹ MNL SZSZBML. Margócsy József cédulái szerint: VB.186. IV. 1935./282.

Az intézet kertje

lenc évvel, 1929-ben az ország kezdett magára találni (majd jött a gazdasági világválság). A korabeli sajtó, mint „új apáca Internátus” címmel mutatta be az intézetet s tette közzé az igazgatóság felhívását – egyébként éppen azon a napon, amikor az első repülőgép is megérkezett a nyíregyházi repülőtérre.¹² Az internátusi díj nem volt kevés: havi 100 pengő. Később 80-90 pengő között változott és a napi ötszöri étkezés mellett a rezsiköltségeket, az orvosi díjat és a német-francia nyelvű társalgást is magában foglalta. A tartásdíját részben természetben, részben

A kollégium („internátus”) a Széchenyi utcán

penzben fizették. A bentlakók száma az alapításkor csak 10 volt.¹³

1933 szeptemberétől a város egyik legszebb házában, a Széchenyi utcán – pont szemben a mai Zrínyi Gimnázium épületével – a Komjáthy-családtól bérelt, kastélyszerű épületben működött. A város egyik ékét 1922–23-ban Komjáthy Kázmér, a nagy háborút és a szibériai fogságot is megjárt később Budapesten irodát nyitó ügyvéd építette Kovács Dezső tervei alapján.

A 2400 négyszögölnyi kert közepén fekvő

A tablóképen a Báthory utcai épület

épület az 1946/47-es évkönyv szerint összesen 56 diák elhelyezését tette lehetővé.¹⁴

¹² Nyírvidék, 1929. 07. 10. 154. sz. 7.

¹³ A későbbiekben orvos díj vagy a zongorahasználat nem tartozott a havi díjba. Magyar Katolikus Lexikon. Nyíregyházi Angolkisasszonyok Internátusa, 1929–1948.

¹⁴ Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1946–47. 7. MARGÓCSY JÓZSEF: Utcák terek emléktáblák. Újabb híradások a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza, 1997. Start Rehabilitációs Vállalat és Intézményei, 64.

Mindegyik épület kertje, udvara egyben pihenést, feltöltődést is szolgált. Szellem-történetileg talán innen is eredeztethető, hogy a mai Zrínyi hivatalosan is kiérdemelte a várostól a „Legvirágosabb intézmény” címet. A ballagási fénykép 1942-ből mutatja ember és természet közelségét.¹⁵

Az oktatás–nevelés keretei

Ballagás az árnyas nyíri fák közt

A leányok az elemitől kezdve a líceumon át egységes keretek között sajátíthatták el az alapvető ismereteket és a művelnőtől elvárható szorgalmat és magatartást.

Egy elemista elsős diák a magaviseletén és szorgalmán kívül jegyet kapott a hités erköcstanra, magyar nyelvre, számtan- és mértanra, éneklésre, testgyakorlatra. A magyar tantárgy nem definíciók bemagolását jelentette, hanem beszéd- és értelemgyakorlatot, olvasás-írást, majd „olvasmánytárgyalást”, fogalmazást, helyesírást és „nyelvi magyarázatot” – mindegyiket külön-külön értékelve. Csatlakozott másodiktól a készségeantárgyakhoz a rajzolás és kézimunka is. Pluszt jelentett akár már 2. osztálytól, de 4-ben mindenképpen egy idegen nyelv (a német).

A magaviselet és szorgalom (korabeli szóhasználattal a rendszeretet) értékelésének bejegyzései önmagukban is beszédesek: példás, jó, szabályszerű, kevésbé szabályszerű. Az írásbeli dolgozatok külső alakját pedig így értékelték: csinos, rendes, hanyag és rendetlen. A visszaemlékező egykori elemista szerint: „Mint gyerekek észre sem vetjük azt a nevelői tendenciát, ami a magaviseletre, illemre, tanítást zavaró cselekedetre, ülés, állás, evés, ivás, köszönés, üdvözlés, öltözködés módja, testtartás, beszéd-modor, még a zsebkendő illdomos használatára is kiterjedt.”¹⁶ A negyedik elemi után folytathatták tanulmányaikat a líceumban.

A tantárgyak az alsó líceumi évfolyamokon: német, a francia nyelv és irodalom, (vagy angol, vagy olasz), természetrajz, kémia és egészséggtan, mennyiséggtan, majd a felsőbb évfolyamokban a latin nyelv és irodalom, a történelem, művészettörténelem, fizika, filozófia (illetve azt felváltva a neveléstan), és a gyorsírás. Az osztályok és a korabeli tantermek küllemének hangulatát érzékelhetjük a fennmaradt fényképeknek köszönhetően!¹⁷

Az 1934-es új középiskolai törvény (1934. évi XXI. tc.) már megszüntette a líceumok és a gimnáziumok közötti különbséget, s az egységes magyar középiskola a gimnázium lett. Ennek megfelelően az iskola elnevezése az 1935–36. tanévtől már nem Angolkisasszonyok Nyíregyházi Róm. Kat. Leánylíceuma, hanem Leánygimnáziuma.

¹⁵ SIR LÁSZLÓNÉ, SZ. FODOR FILOMÉNA jóvoltából a tablókép és a ballagás fényképe.

¹⁶ SIR LÁSZLÓNÉ, SZ. FODOR FILOMÉNA kézirat. Eger, 2018. 2.

¹⁷ Az 1940-es évekbeli két osztálykép és az osztálytermi fénykép forrása: az iskola egykori növendéke, Orosz Ibolya hagyatéka, unokája, Komiszár Dénes helytörténész jóvoltából.

Négy évvel később megjelent országos tanterve csökkentette a görög és latin nyelv, valamint a természettudományi tárgyak óraszámát, viszont nagyobb teret szentelt az ún. nemzeti tárgyaknak (magyar nyelv és irodalom, művészet, magyar történelem).

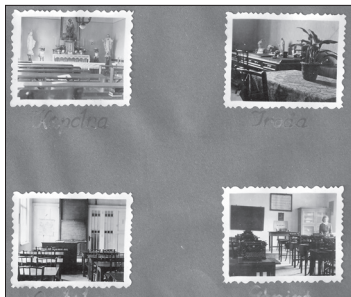
Az 1938. évi XIII. tc. lehetővé tette, hogy az érettségizettek száma tovább nőjön. A törvény a felső kereskedelmi, felső mezőgazdasági és felső ipari szakiskolákat is „gyakorlati irányú középiskola” egységes elnevezéssel középiskolává minősítette. Ezek a négy évfolyamos iskolák ettől kezdve érettségi bizonyítványt adtak. Ez Nyíregyházán az Angolkisasszonyok felső kereskedelmijét is érintette, amely érettségijével a profiljának megfelelő felsőfokú tanulmányokra jogosította tanulóikat.

A második, 1931–32. tanévben 34 elsős és 31 másodikos licista kapott bizonyítványt (tizenheten jelest, huszonhatan jót, tizenheten elégségest, s öten egy-egy tantárgyból elégtelent) a magaviseleten kívül hittanból, magyarból, németből, földrajzból, természetrajzból, mennyiségtanból, rajzból, kézimunkából, énekből, testgyakorlásból és az írásbeli külső alakjából.¹⁸

Tíz évvel később, az 1941. tanévre mind a Kereskedelmi Középiskola mind pedig a Gimnázium tanulói létszáma gyarapodott, miközben a szigorú követelményekből sem engedtek. A kereskedelminek 122 tanulója, gimnáziumának viszont már 216 növendéke volt.¹⁹ Az évkönyvből az utolsó békeév, az 1943–44-es tanév összesen leosztályozott 256 tanulójának vallását, anyanyelvét és nyelvismeretét, a szülők társadalmi összetételét is megtudhatjuk.

Generációk együtt (1940-es évek)

Egy osztályterem (1940-es évek)

A 256 nyilvános tanuló szüleinek többsége értelmiségi, azaz tanár, tanító, pap, orvos, ügyvéd (54 fő), kisiparos (43 fő) és köztisztviselő (33 fő), volt, a kisbirtokosok száma mindössze 16 fő. A többség nyíregyházi (119 fő), de magas a Szabolcs megyeiek (95 fő) aránya is, őket a más megyéből jöttek (29 fő) követik. Általában a szülőknél, de az Angolkisasszonyok internátusában is 57-en, 13-an pedig „kosztadónál” laktak. A lányok idegen nyelv ismerete eleve lehetővé tette a művelt, értelmiségi életet: ahogy a korabeli statisztika fogalmaz: „németül beszéltek”

41-en, két nyelven (németül és franciául) 12-en, de volt példa az olasz vagy a cseh, ruszin nyelvismeretre is!

¹⁸ Az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Róm. Kat. Leányliceumának értesítője az 1931–32. iskolai évről. Szerk. M. SZERVICZKY MARGIT dr. igazgató, Nyíregyháza, Jóna Elek Könyvnyomdája, 1932. 14–17.

¹⁹ Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1941. augusztus 16. (Trianon 22) 187. szám, 7. A 216 tanuló közül 127 fő nyíregyházi, 55 szabolcsi, 33 fő más törvényhatóság területéről, 1 pedig Szlovákiából érkezett.

Többségük római katolikus volt (169 fő), de volt görög katolikus (63 fő), sőt 9 református és 1-1 evangélikus és izraelita tanuló is.²⁰

Az evangélikus (mint városszalapítók) és a zsidó valamint velük szemben a katolikus válású középosztálybeli rétegek közötti pozíciófeltételekből származó érdekellentét esetenként fel-felbukkant Nyíregyházán (ld. az állami „királyi” katolikus

Ahol a szülőket, hozzátartozókat fogadták

főgimnázium alapításának akadályait),²¹ de a város mindig is vallási toleranciájáról és nyitottságáról volt nevezetes. A nevelésügy pedig a felekezeti különbségeket alapvetően meghaladta: a nyíregyházi iskolák között nincs nyoma vetélkedésnek. Az évkönyvek kifejezetten megemlítik, hogy a városi felsőkereskedelmi fiú középiskolával családias, jó kapcsolatban voltak, köszönhetően Margócsy Emil igazgatónak, aki tanácsaival négy évtizeden keresztül segítette a leányiskolák fejlődését.²² Márpedig ő 1918–19-ben az Evangélikus Leánygimnázium tanára, a helyi evangélikus egyház aktív tagja, később (1935-től) a Tiszai

1940-es évek

egyházkerület felügyelője is volt.²³

A tanári kar – az óraadókkal együtt – 1931-ben nyolc főt, 1943–44-ben már 21 főt számlált M. Szerviczky Margit dr. igazgató, magyar-történelem szakos tanár, az Irodalom-Történeti Társulat Tagja szerzetes nővérrel az élen. Ő volt az Ifjúsági Mária kongregáció és Önképzőkor egyik elnöke, a tanári

könyvtár és a történelem szertár őre. Bizony abban az időben a tudás szentélyének számított a könyvtár (tehát nem az internet), ahová bárcsak keveseknek volt kulcsa, mégis mindenki számára nyitva állt. A visszaemlékező Szitha Mária szerint jegyzetei történelemből a tankönyvi követelményeket is felülmúlták és azokat tételként kellett megtanulni érettségire. Minden napra elkészült egy-egy az iskolában kifüggesztett írása a naphoz kapcsolódó aktuális vagy történelmi eseményekről!²⁴ Az általa vezetett

²⁰ Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1943–44. 31–33.

²¹ TAKÁCS TIBOR: Evangélikus-katolikus felekezeti konfliktusok Nyíregyházán a második világháború előtt. http://www.nyf.hu/vpkocsi/letoltheto_dokumentumok/2009_tavasz/058-066.pdf 64.

²² Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1940–41. 14–15.

²³ A nyíregyházi Ág. Hitv. Evang. Leányközépfiskola értesítője az 1917–18, 1918–19. és 1919–20. évekről. Közzéteszi: Adorján Ferenc igazgató. Nyíregyháza, Jóba Elek Könyvnyomdája, 1920. 31.

²⁴ SIR LÁSZLÓNÉ, SZ. FODOR FILOMÉNA kézírata. Eger, 2018. 10. A fogadószoba fényképe: Nyíregyháza régen és most [http](http://www.nyf.hu)

Mária Kongregáció Missziós szakosztályában az idősebb tanulók, mint „őrangyalok” fogadtak „lelki gyermeküknek egyet a fiatalok közül, hogy támogassák, segítsék őket a tanulni valók és az emberi kapcsolatok szövevényében. A korkülönbség az elemi iskolás 6 éves és az érettségiző 18 éves között ezt lehetővé is tette. A többi szakosztályban gyakorolhatták a hitet, az apostolkodást, a beteglátogatást, a szegények támogatásának erényeit és praktikus „fogásait”.

A tanári kar

A tantestület kezdetben nyolc szerzetes nővért és hét férfi tanárt számlált. Itt találjuk a klasszikus műveltségű, latin-történelem szakos tanárt, az ezt követő időszak (1950–1954) szeretett és tisztelt igazgatóját, Horváth Sándort és a legnehezebb 1954–1958 közötti évek igazgatónőjét, dr. Margitics Gyuláné Balicza Valériát term. rajz, földrajz szakos középiskolai és főiskolai tanárt is. A generációk sorát a Zrínyiben tanító Szitha Mária az iskola növendéke volt (1930-tól), s az 1943–44. tanévben lett az iskola magyar-francia szakos tanára (az évkönyv szerint történelmet és németet is tanított).²⁵

A névsor is bizonyítja: létezett egy személyekben, meghatározó tanáregyeniségekben megtestesülő folytonosság az egyházi iskola tantestülete, (tantestületei) és az államosított gimnázium között.

A tudományos, irodalmi élet ápolása és az alkotó értelmiségi lét nem valamiféle tudósi, úri luxus volt. Mutatja ezt a 24 fős tantestületben négy doktori cím, az, hogy az egészségtan órákat egy orvos tartotta (dr. Mandula Sándor). A tanárok iskolán kívüli irodalmi és társadalmi munkássága is mindig külön fejezetet kapott az évkönyvekben (ahogy történt ez az Evangélikus Leánygimnáziumban is).²⁶ Az indíttatás adott volt: az iskolaalapító szerzetesnő, M. Lengyel Júlia első egri főnöknője Toldy Izabella, Toldy Ferencnek „a magyar irodalom-történet írás atyjának” lánya volt, ahogyan M. Szerviczky Margit anyai ágon Bessenyei György oldalági rokona.²⁷

A praktikus női foglalatosságokat is magas színvonalon képviselték: M. Mohácsy Margit *Női kézimunka* címen könyvet írt a gimnáziumok I–IV. osztálya számára, amelyet a Közoktatásminisztérium a Katolikus Tanítóképző Főiskolák számára előírt.²⁸ Az éneket M. Werner Mária tanította, a családjában felhalmozott tudást és vallásos szellemiséget tovább adva – Werner Alajos, a nemzetközileg is elismert zeneszerző, karnagy, pap húga volt. Ő tanította a gyorsírást is, amely kötelező tantárgy volt a liceumban, s az egyetemen továbbtanulók a jegyzetelésben óriási hasznát láthatták. Az elemiben tanított éneket Magyar László, aki baritonistaként az Operaház színpadáig jutott.²⁹

A tanári karban az országosan is ismert nevek között kell megemlíteni Méreiné Juhász Margitot (Kemece, 1902. december 17–Budapest 1965. április 1.), aki a nyíregyházi evangélikus és a katolikus leánygimnázium közötti kapcsolatot személyében

²⁵ A tantestület névsora: Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1943–44. 11–13.

²⁶ Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1942–43. 24–26.

²⁷ Szerviczky Margit édesanyja, Bessenyei Margit a testőr-író oldalági rokona volt, lévén, hogy Bessenyeinek nem volt családja, ill. leszármazottja. A család az „i” és az „y” betűket felváltva használta, ill. használja.

²⁸ Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1943–44. 14.

²⁹ SZITHA MÁRIA: Adomák. Nyíregyháza, 2003. Örökségünk Kiadó Bt., 18. [SZITHA, 2003.], SZITHA, 2004. 64–65.

is képviselte. Az evangélikus leánygimnáziumban tanult, egyik tanára Fehér Gábor volt, majd budapesti egyetemi tanulmányait követően Nyíregyházán 1933-tól az Angolkisasszonyoknál kezdett tanítani. 1923-tól jelentek meg verseskötetei. Katona Béla irodalomtörténész összegzése szerint: mint nyíregyházi tanár kezdettől fogva igen aktívan vett részt a Bessenyei Kör munkájában, a Kör folyóiratának, a Szabolcsi Szemlének egyik leggyakrabban publikáló szerzője volt, s Szentmihályi Péter halála után, 1938-tól ő lett a lap egyik szerkesztője is. Sokat tett a város irodalmi és kulturális életének szervezése terén, s fontos szerepe volt abban, hogy Bessenyei hamvait 1940-ben Bakonszegről Nyíregyházára hozták.

Eredmények, színvonal

A nyíregyházi Angolkisasszonyok 1942–43. iskolai évkönyvében Öveges József írta a katolikus iskolák eredményeiről szóló statisztikai összefoglalót.³⁰ Mindenki számára ismert lehet neve, hiszen a természettudományok népszerűsítésének egyik legkiemelkedőbb alakja lett hazánkban: a Magyar Televízióban és a Rádióban az 1960-as, 70-es években nagy sikerű műsorokat vezetett, generációkkal megszeretve a fizikát. Azt azonban kevesen tudják, hogy piarista szerzetes és paptanár volt.

Tőle tudhatjuk, hogy a Nyíregyházi Angolkisasszonyoké volt akkor az ország egyik legjobb, legerősebb gimnáziuma! Az országban a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság hatáskörébe tartozó összesen 60 gimnázium (39 fiú és 21 leánygimnázium) közül az 1941–42-es tanévben a nyíregyházi Angolkisasszonyok vezettek az érettségi eredményekkel. 19 érettségiző közül 9 végzett kitüntetéssel (azaz kitűnővel) és jelessel – ez 47 százalékot jelentett. A jeles és kitűnő tanulók aránya (25%) tekintetében szintén az elsők a vidéki iskolák között, és országosan – egy budapesti intézet után – a második helyen álltak.

Feltűnő lehet az érettségizettek alacsony száma. Egyik okát a háborús években lehet megtalálni. Korábban többen folytatták tanulmányaikat a felsőbb osztályokban, a háború hatására – igényelve a lányok otthoni segítségét – többen abbahagyták tanulmányaikat. Az előző tanévben az alsó osztályokban 141 tanuló volt, a felső osztályokban már csak 61!

Az érettségizőnek olyan feladatokat kellett megoldania, amely a klasszikus műveltséget és a történelmi-politikai aktualitást szolgálta: 1943-ban magyar nyelv és irodalomból így a „katona egyéniségét” kellett bemutatnia a magyar költészetben, vagy történelemből a magyar történelmi sorstragédiák triászát: Muhi–Mohács–Trianon. Német nyelvből *Nikolaus Lenau és a magyar dal* című tanulmányt kellett lefordítani, latinból egy Livius szöveget (Ab urbe condita; A rómaiak lemondatták a decemvireket és megválasztják az első néptribunokat.) A korábbi tanévben „fizikai” tétel is volt választható: a modern háziasszony és a fizika, s ekkor latin helyett franciából érettségiztek: A vagyon jó felhasználása (fordítás). Természetesen szóban is számot kellett adniuk tudásukról.

³⁰ Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1942–43. 6–9.

Jó érzés olvasni a szép eredményeket, s azt különösen, hogy az 1942. június 8–10-én tartott érettségien a „jelesen érett” bejegyzést kapta gimnáziumunk későbbi szerető, művelt és finom lelkű magyar tanára, Katona Béláné, Soltészky Anna is.

A lányok többsége egyébként az értelmiségi pályát választotta: pl. az említett évben 2 tanítói pályára ment, 6-an főiskolára, 1 gazdasági pályára és 9 otthon maradt, 1 pedig férjhez ment, míg az 1940–41. tanévben voltak ketten, akik szerzetesnők lettek.³¹ A rendbe belépőket nagy tisztelet vette körül osztálytársaik részéről, a menyasszonyokat irigyelték, de hallották és egy életre megjegyezték az osztályfőnök intő szavait is, amikor a kiválasztott büszkén mutatta meg az osztály előtt a jegygyűrűt: „Minden jó, ha a vége jó!” (Egyébként tényleg szép házassága és családja lett a boldog arának).

A tanítványok közül a művészeti pályán Tolnay Klári neve feledhetetlen. A Halhatatlanok Társulatának örökös tagja két évet töltött Nyíregyházán, az alapítás pillanatától (1929) az Angolkisasszonyok Intézetének Felsőkereskedelmi Leányiskolájának 1.-2. osztályos tanulójaként, akkor még Rozália (Rózsi) néven. Róla szólva egyben az iskola is, életének fontos mellékszereplői jelennek meg előttünk..., ahogyan azt barátja, lelki társa Müller Péter megörökítette a *Halhatatlan szerelem* – a művésznőről szóló – könyvében.

Mater Matyasovszky Ilona, a zárda főnökkasszonya a Vesta-szüzek legendájával és csak néhány szavával tulajdonképpen első mestere volt: „A fogadalom pecsét a szíven. Nem lehet megtörni.” Mater Mohács Margit a kézimunkát tanította, ő volt „a Mama köztünk”. Tőle, a parasztlányból lett vidám tanító apácától értette meg, hogy a hit nem csak komor, hanem boldog is. Évekkel később is fel tudta idézni, amikor a Mama – a lányokat kísérve – a nyíregyházi utcán táncrea perdült, valcerokat énekelve: „amikor jött a főnöknő, a keringő mozdulatában megmeredve meghajolt: laudetur Jézus Krisztus, majd halkán tovább perdült, tararam... tatatam...”.

Mater Mohács mondta ki, amikor a kislány arról beszélt neki, hogy apáca lesz, leprásokot fog ápolni, haldoklókat, szegényeket vigasztalni: „Nem[...] benned mororog valami[...]valami bizonyosságot láttam Máter Mohács szemében. – Ha valami művészet mororog benned, közöttünk kibontakoztatható.”³²

Az intézmény első nyilvános városi szereplésén, az 1931. március 15-i ünnepségen ő ül a zongoránál, ő köszönti franciául a zárdaalapító M. Lengyel Júliát névnapján, ő adja elő Chopin Ecossaise-jét az első évváró ünnepségen, s megkapja az első elismerő mondatokat is a sajtóban. „Viharos elismerést váltott ki Tolnay Rózsi felsőkereskedelmi növendék pompás klasszikus szóló tánca...” – írja a Nyírvidék.³³ Sőt, ekkor a három órás, színvonalas – részben német és francia nyelvű – farsangi műsor befejezéséként adták elő Az udvari fényképész című, egyfelvonásos angol vígjátékot, amely-

³¹ Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1942–43. 38. Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1941–42. 47.

³² PÁRKÁNY LÁSZLÓ: Tolnay Klári egyes szám első személyben. Budapest, 1988, Minerva, 16. MÜLLER PÉTER: Halhatatlan szerelem. Budapest, 2014. Rivaldafény Kiadó, 41., 43–46. [MÜLLER PÉTER, 2014.]

³³ A Júlia-névnapról: Nyírvidék, 1930. május 28. 4., Évváró ünnep: 1930. június 25. 7. Fényesen sikerült az Angolkisasszonyok növendékeinek ritmikus tornavizsgája és farsangi előadása. 1931.február 18. Március 15-i ünnepség: 1931. március 18. 5.

ben a tót parasztlány szerepét ő játszotta. Ez volt 1931. február 15-én a művésznő debütálása. Később, 1936-ban a *Tisztelet a kivételnek* című film premiere kapcsán is megemlékeznek minderről: „Nyíregyházán végezte iskoláit... Olyan jó tanuló volt, mint amilyen kitűnő színésznő lett.”³⁴

Szitha Mária tanárnő rajongással köszönti a Kelet-Magyarországon a művésznő 75. születésnapján, s visszaemlékezik: első licistaként egy előadáson kis hópehelyként szállhatott a tizenhat éves hókirálynő körül.³⁵

Tévednek, akik úgy gondolják, hogy az iskolában eltöltött két éve „csak két év”. Vannak emberek és vannak évek legbelül - kitörölhetetlenül, életre meghatározóan. Élete végén, hetven évesen eljátszotta az apácát, az általa fordított *Maude és Harold* című vígjátékban és utolsó vágyott szerepért is az apácáé volt – lezárta volna ezzel élete körét – Szabó Magda *Régimódi történet* című darabjában. Müller Péter írónak mondta el egyetlen egyszer: „apáca” lett akkor is, amikor 1956-ban Darvas Ivánnak vitte a börtönbe a mosott inget, gatyát, a szennyesét, a benne rejtett cédulákat, a kenyérbe sült ceruzát, a könyveket és amikor – maga választotta módon – sorsa a szamáriai asszony Kútjába vezette és férfi nélkül, egyedül élte le életét, mégis őrizve a Szerelmet.³⁶ Az író pedig legutóbbi (2018. áprilisi) nyíregyházi előadása alkalmával e sorok írójától örömmel értesülhetett arról, hogy az elődiskola nem felejtette el a színésznőt.

Az iskola szellemisége

I. B. M. V. – Institutum Beatae Mairae Virginis, vagy ahogyan egyszerűen nevezték őket: Angolkisasszonyok. Ward Mária (1585-1645) alapította a katolikusok angliai üldözésének idején – a hit megtartásáért – alapított női szerzetesrend. Magyar földre még az alapító életében, 1627-ben Pázmány Péter hívására érkeztek. A pozsonyi intézetről egyik levelében így ír az érsek: „A jó Anyák a legnagyobb épületességgel tanítják a leánykákat jámborságra, jó erkölcsre és nőies foglalkozásokra...” A szentignáci lelkiség és Ward Mária karizmája alapján három alappillére épül értékközvetítő pedagógiájuk a rend mai iskolai küldetésnyilatkozata szerint: TUDÁS, LELKISÉG, SZOLGÁLAT. „Célunk, hogy a nevelés által keresztény értékekre épülő társadalmat szolgáljunk.”³⁷

Az iskola tehát nem csak tanítani, hanem nevelni is akart, és jellegénél fogva a vallási élet ápolására és az erkölcsi nevelésre nagy hangsúlyt fektetett. A két fogalom tulajdonképpen összefonódott, mint „valláserkölcsi nevelés”, annak minden értékével és a mindig nagyobb szabadságra vágyó fiatalság korlátozásának kellemetlenségével együtt. Példát éppen azok az apácák adtak a fiatal lányoknak, akik a szegénység,

³⁴ Jegyeit megtaláljuk: Az Angolkisasszonyok Nyíregyházi Római Kat. Négyévfolyamú Női Felső Kereskedelmi Iskolájának I. értesítője 1930–31. 16. Nyíregyháza, 1931. A filmről: Nyírvidék, 1936. december 22. 5. A film másik főszereplője is Nyíregyházáról indult el: Juhász József, akinek testvére Juhász Margit költőnő, a gimnázium tanára volt.

³⁵ SZITHA, 2004. 59–61. Kelet-Magyarország, 1989. július 31.

³⁶ MÜLLER PÉTER, 2014. 323-324.

³⁷ <http://uj.katolikus.hu/rendek.php?h=5> Letöltés: 2017.07.17.

tisztaság, engedelmesség hármasságában éltek, s akik a világtól elvonuló imádságos életüket tudták egygyé formálni egy nagyon is e világban létrejött és működő intézmény követelményeivel.

Ilyen volt az alapító igazgatónő M. Lengyel Júlia; számára ebben a világban a gimnázium és tanulói váltak a legfontosabbá. Fennmaradt az intézet kis kápolnájának képe.³⁸ A képeplapot Nyíregyházáról 1935. március 18-án küldte főtisztelendő Leskó József hittanárnak Egerbe, s egyetlen mondatával is érzékelteti feladatuk nagyságát, nehézségét és szépségét: „Imáit kérem szegény kis intézetünk részére, melynek küzdelme mérhetetlen” – írja.

Pedig a kor, amelyben éltek nem kedveztek a lelki életnek. A nevelés ügye egyben oktatáspolitikai ügy is volt, ahogyan a 40-es évek évkönyvei fogalmaznak az iskoláról: „Célja, hogy oly leányokat adjon a társadalomnak, akik mind egyéni értéküknél, mind önzetlen hazaszeretetüknél fogva hivatva vannak arra, hogy az újonnan épülő Magyarország támaszai legyenek.”³⁹

A haza fogalma azonban – sajnos akkor és azóta is – aktuálpolitikával volt terhelt. Az alapítás korában Trianon okozta a legnagyobb fájdalmat, s a történelmi-politikai cél transzcendens érvet kapott: „Az elcsatolt részek visszakerülhetnek s hisszük, hogy az Istenalkotta határok közt fog ismét felvirágozni Pannónia.” Egy másik érv akaratlanul is a magyarellenességnek kedvezett: „Az utódállamok, amelyek most a mi örökségünkben büszkélkednek, inferioritásukban meg sem közelítik a magyar tudását, műveltségét és kultúráját, sem a magyar psyché becsületességét.”⁴⁰ A tanulók – a többi iskolához hasonlóan – nemcsak a nemzeti ünnepek, hanem Horthy kormányzó névnapján és születése napján is kivonultak a plébániatemplomba.

A világ egyre hangosabban dörömbölt az iskola kapuján: a máterek tanítványaikkal beszélgettek az olasz és német fasizmusról, menekült osztálytársnak köszönhetően a Szovjetunió félelmes kommunizmusáról. Az Anschlusst, mint vészterhes pillanatot kommentálták tanítványaiknak, – a hangulat 1943-ban Hitler- és fasizmusellenes volt. Így történhetett, hogy 1944-ben a rendház főnöknője a rendelettel szembe helyez-

Képeslap az intézet kápolnijáról

³⁸ A kép forrása: <https://gallery.hungaricana.hu> Angolkisasszonyok B.M.V. nyíregyházi intézete; 1935.03.13. Kápolna 78957. leltári szám. A képen talán József talán Simeon látható. Utóbbi, amikor még halála előtt végre kezében tarthatja a Megváltót, Lukács 2:28-30 szerint: *Akkor ő karjaiba revé őt, és áldá az Istent, és monda: Mostan bocsátod el, Uram, a te szolgádat, a te beszéded szerint, békeességben: Mert látták az én szemeim a te üdvösségedet,...*

³⁹ Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma évkönyve, 1941–42. 23.

⁴⁰ M. SZERVICZY, 1932. 6.

kedve a pesti szolgálattételre jelentkező világi tanárokkal nem tétetett esküt Szálasi Ferencre.⁴¹

A külső igazodási pontot a 40-es években az „idegőrlő, veszélyeket magában rejtő háborús világ” adta, ahol mindig „energia, lelkierő, önmegtartózkodás szükséges”. A lelki egyensúly megtalálása, az „akaratedzés” lett a nevelés központi célja: mert „ma csak az állja meg a helyét, [...] aki áldozatos lélekkel megfogja a munkát, nem válogat, nem kényeskedik, ott segít, ahol erre szükség van.”⁴²

A leányok gyakorlatias, vallásos lelkületüknek számtalan tanújelét adták: 200 sír gondozását vállalták az I. világháborús hősök temetőjében Nyíregyházán, kis fillérekkel támogatták a szegényeket és a missziókat, Karácsonykor kisgyermekeknek adtak ruhát, vacsorát az iskolában, szeretetsomagokat állítottak össze, vagy tűzifát vittek a városháza elé, gyarapítva ott a város szegényei javára összerakott farakásokat, látogatták a katonakórházakat, a nyomorgó tanyákat. A természetvédelem jegyében az iskola kis kertjében „vitamin” kertet is létesítettek, madáretetőket állítottak fel, a madarak és fák napját a sóstói erdőben ünnepelték.⁴³ Az évkönyvek leírása szerint mindezt nem kényszerből, hanem lelkesen. A dolgos, idősebb generációk mentalitásában még ma is megfigyelhetjük ennek a nevelésnek a hatását és eredményeit. Az értékelés igazságtartalmát az önkéntesség lelki hasznosságáról pedig tudományos kutatások és a tanulói saját élmények is bizonyítják.

A kongregációnak volt saját folyóirata, amelynek főszerkesztője egy nyolcadik osztályos diák volt. A *Napsugár* folyóirat 1940-ben indult el (számait eddig nem sikerült megtalálni). Különböző ifjúsági és katolikus egyesületek is működtek az iskolán belül: Mária kongregáció, Szívőárda, Szent Rita Önképzőkör, Ifjúsági Vöröskereszt, Ifjúsági Sportkör, Diákkaptár.

Ez utóbbi a ma hiányzó – illetve a pénzügyi tudatosságra nevelés formájában éppen most újjáéledő – vállalkozói ismereteket és képességeket, a takarékoskodást volt hivatott fejleszteni az Országos Diákkaptár mozgalmán belül. A Kaptár tagjainak ott-hon állata is volt (kacsákat, 6 sertést nevelt az iskola, 200 pengőjéért adva el azokat), vagy szorgalmasan árulták a háborús idők olcsó kéztisztítószerét, a Drohorkát.⁴⁴

Tévedés lenne azonban csupán sötét színekkel megrajzolni a kor iskolai életét! Elegendő egy példa is, amelynek kezelésében ma is nagy különbség van tanár és tanár között! Lehet-e órán enni? Mater Kollethnél a sikeres francia felelet után lehetett, de csak akkor, ha franciául hangzott a kérdés: „Permettez moi, que je mange!”

A zárdaíhoz hasonló követelmények ugyanakkor az iskolán kívül is éltek. Vasárnapi mise után korzózni fiúkkal? No nem! Mégis: a Materék vártak a büntetéssel, hogy a magatartásjegyet ez mégse rontsa le. A zsúrozás, bálozás csak hatodiktól felfelé volt megengedett, az is csak osztályfőnöki engedéllyel. A diák önfeledt pillanatai éppen ezért még emlékezetesebbek lehettek (a dömpingszerű maiakkal szemben). A zárda májusban ünnepséget adott a lampionokkal feldíszített Széchenyi utcai kertben palotással,

⁴¹ SZITHA, 2004. 85.

⁴² Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma évkönyve, 1942–43. 21.

⁴³ Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma évkönyve, 1941–42. 25.

⁴⁴ Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1942–43. 27–28.

tánccal, klasszikus zenével, bazár-
ral az egész város számára.⁴⁵ Té-
len korcsolyázni is lehetett a befa-
gyott Ér-patak mellett, és nyáron
megmártózva a Sóstó vizében
valóban a sót kellett lesöpörni a
karokról! A Bob herceg operett
dallamára még indulót is írtak a
leányok: Nyíregyházán van szá-
mos utca/ És minden utcán isko-
la./ Ezek közül a leghíresebb/ Az
Angolok líceuma./ Van benne
kislány, szőke, barna,/ Ábrándos
szemű, hű és csalfa. / Aki házasodni akar,/ Beszéljen Mater Hováth-tal.⁴⁶

Az Angolkisasszonyok kereskedelmi iskolájának növendékei játszának (1943-ban)

Szitha Mária, a jogutód Zrínyi Ilona Gimnázium tanára, itt tanult majd tanított. „Amit tudok, azt tőlük tanultam, tanítványként, tanárként egyaránt” – vallotta a Pedagógiai Szemlében 1990-ben megjelent, az iskola történetét bemutató írásában (4. sz.).

A szemlélődő életet a tevékeny szeretettel és cselekvő hazafisággal kívánták összekötni. A lányokat nem a zárdának, a világnak nevelték. Fakadt ez a rendnek adott pápai bullából is, melynek köszönhetően maguk a máterek is klauzura, szoroson vett kolostori szabályzat nélkül, egy püspök felügyelete alatt élhettek.⁴⁷ A lelkigyakorlatok, a misék, a tanárok (Szerviczky Margit, Méreiné Juhász Margit) által írt vallásos és történelmi témájú, a Városi Színházban – a tanulók által az egész város közönsége előtt – bemutatott darabok és melodramák több célt is szolgáltak. A tanárok személységén s tanítványaik, „gyermekük” egész megjelenésén, minden munkáján átsütött egyfajta művészi érzékenység, a lelki és testi egészségre való törekvés.

Igy szerveztek tánctanfolyamokat a lányoknak (nem csak mozogtak a zenére, mint manapság): palotás, csárdás, francia négyes, keringő, foxtrott stb. A fiúk szerepét ilyenkor szintén a lányok alakították. Az internátus teniszpályái is rendelkezésükre álltak, volt kiváló kosárlabdacsapatuk, röplabdacsapatuk és sokan megtanultak úszni is a Sóstón, Bujtoson, Ökörítón – „horribile dictu!” baráti társaságban a fiúkkal együtt, bár ez elméletben tilos volt, de gyakorlatilag szemet hunytak felette a Mátterek.⁴⁸

Már az első ritmikus tornavizsga (1930. május 4-én) is nyilvános volt: a magyar Hísekegy eléneklése után – Schubert és Brahms dallamokra – klasszikus táncokat, polkát és palotást mutattak be. Az iskolaalapító Énekes János prelátus is felismerte, hogy a meglévő iskolák repertoárja mellett egy új iskola leginkább a nyelvek oktatásával és művészetekkel (a zenével) tűnhet ki és tölthet be hiánypótló szerepet, már csak azért is, mert 1929–30-

⁴⁵ SZITHA MÁRIA: Egy család története III. Nyíregyháza, 2000. Örökségünk Kiadó, 87–88. A fénykép forrása: Orosz Ibolya hagyatéka, Komiszár Dénes jóvoltából.

⁴⁶ SZITHA, 2003. 7. Mater Horváth, azaz M. Horváth Klotild helyettes rendfőnöknő, alapító tag, Szitha Mária osztályfőnöke volt nyolc éven át.

⁴⁷ SIR LÁSZLÓNÉ, SZ. FODOR FILOMÉNA kézirat. Eger, 2018. 5.

⁴⁸ SZITHA, 2004. 39., 41.

ban még jelentősebb zeneiskola nem volt a megyeszékhelyen.⁴⁹

A produkciókhoz hely is kell. Az 1945 utáni iskolaépítésekben általában sajnálatos módon maradt ki – hiányát még a mai zrínyisek, a Széchenyi utcai épületben is érzékelik – a díszterem. Akkoriban a tornaterem átalakításával színvonalasan oldották meg a problémát, függönnyel, színpaddal, az előadásokhoz tartozó kellékekkel együtt.

Nem mindig hordták szívesen, mégis ízlésformáló és vagyoni különbségeket elfedő szerepe volt az egyenruhának (ismeretes, hogy az angolszász országokban ma is alapkövetelmény). A lányok sötétkék egyenruhát viseltek (volt belőle kettő) rakott szoknyával és hosszított blúzzal. A matrózgallért és magas, legombolható plasztron (ingmell) fekete lapos zsinórral kellett díszíteni. Volt két pár félcipő és a harisnya – csakis feketék. Ékszereket az internátusban a Mária érmen és a karórán kívül nem is viselhetek.⁵⁰ Volt viszont fehér galléros munkakötényük. A kabát is egyforma volt: a téli Nemuann-kabátot kis bársonygallér díszítette, egyensapkájukon ott volt az intézeti jelvény. Nyáron 2 db. fehér-kék csíkos blúzuk volt, legombolható gallérral, plasztronnal és kézelővel, fehér zsinórozással és felvették a csinos szalmakalapot fehér, illetve sötétkék szalaggal.⁵¹

A nyári szalmakalap, a sötétkék szalaggal

A kulturális élet és nem csupán a szórakozás újdonságát jelentették a mozi, a vetített képek és az iskolarádió. A filmek történelmi és heroikus témáikkal a 40-es években a háborús kor hangulatának feleltek meg. A diákok játékosabb „apró színdarabokat” is rendeztek és Szemere Kata tanuló szülei egy igazi tokaji szüretre is meghívták a két legfelső osztályt 1942 októberében!⁵²

Utazásaik elsősorban a közeli történelmi nevezetességeket célozták. Kiemelkedett a Velencébe és a Rómába vezetett út. Fővárosi szálláshelyük az Angolkisasszonyok ottani intézetében volt és a Vatikán nagy tróntermében az akkor még trónuson behozott pápát, XI. Piust is láthatták.⁵³ Az útról természetesen naplót vezettek.

Személyes megjegyzés: akikkel még találkozhattam az egykori Angolkisasszonyok növendékei közül, olyan melegség, természetesség és intelligencia sugárzott belőlük, amelyet ma – az inkább inger- mint tudásalapú médiumok világában és az információcunamiban – már csak kevesekben lehet fellelni. A pedagógia organikus és civilizációs felfogása közötti különbség ez: az előbbi a természet lassú változásából és sokszínűségéből indul ki, a második a gyors tempóban, a gyakori változásokban, újításokban keresi az értéket. *(Folytatjuk)*

⁴⁹ Nyírvidék, 1930. május 9. 5. Az egyik párosban Tolnay Rózsi szerepelt. Énekes János 1928. november 18-i levele Nyíregyházáról Szmracsányi Lajos érsekhez. Egeri Főegyházmezei Levéltár, Archivum Novum. Plébániák, Nyíregyháza 1923–32. évi doboz. 6002/1928.

⁵⁰ Angolkisasszonyok Leányliceuma, 1931–32. 20.

⁵¹ SIR LÁSZLÓNÉ, SZ. FODOR FILOMÉNA kézirat és fényképei. Eger, 2018. A tornaterem átalakításáról: 3., 8.

⁵² Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának évkönyve, 1942–43. 19.

⁵³ SIR LÁSZLÓNÉ, SZ. FODOR FILOMÉNA kézirat. Eger, 2018. 10.

MARIK SÁNDOR

Az író „fausti alkuja”

Beszélgetés Petrikovics Edittel, norvég szépirodalmi művek magyar fordítójával

Petrikovics Edit több mint negyven skandináv, javarészt norvég szépirodalmi mű magyar fordítója. Szakmai körökben elismert, a könyvkritikusok szerint a szavakkal jól bánt, jól adja vissza a hangulatot, a stílust. Az idei, XXV. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál után beszélgettünk a Nyíregyházáról indult műfordítóval.

– *Egy-két évtizede még alig lehetett hallani a norvég irodalomról, az utóbbi években pedig szinte nincs jelentős európai könyves esemény díjnyertes norvég szerző nélkül. Mi lehet a népszerűség titka, ha van ilyen?*

– Először is a norvég irodalom egy-két évtizede is létezett, csak lényegesen kevesebb mű jelent meg magyarul, mint manapság. Egy bő évtizede kezdődött e téren is egy jelentősebb nyitás, ahogy idővel egyre többet tud-

tunk meg a skandináv jólétről, életérzésről. Kétségtelen az is, hogy a norvég írók ma Európában a korábbiaknál sokkal ismertebbek, és nem csupán egy-két alkotó révén. Elképesztő példányszámokat produkálnak, nem ritka a százezres, és előfordul milliós is. Rangos díjakat visznek haza. Például az idén tavasszal a legnagyobb német könyves fesztivál fődíját, a „Lipcsei Könyvdíj az Európai Megértésért” nevű elismerést norvég szerző kapta. Az Európai Unió Irodalmi Díja – amelyet a legjobb új vagy feltörekvő írók számára hirdetnek minden évben – 2012-ben és 2015-ben is fiatal norvég író lett. A frankfurti könyvvásárt idén Karl Ove Knausgård hatrészes életrajzi regényének újabb kötetei uralták. Az is sokatmondó, hogy jövőre Norvégia lesz Frankfurt díszvendége.

– *Ha hazánkra és a könyves szakmára szűkítjük az érdeklődés körét, a norvég irodalom milyen rangot tudott kívívni?*

– A népszerű norvég alkotások időben megjelennek magyar nyelven is, a norvég irodalmi élet szereplői rendszeres vendégek Magyarországon. Norvég író, Jostein Gaarder – a *Sofie világa*, *A kártya titka*, a *Vita Brevis* és a *Tükör által homályosan* című könyvek szerzője – volt 2016-ban a budapesti könyvfesztivál díszvendége és övé lett a Budapest Nagydíj is. Az egyik legolvasottabb norvég író, Jo Nesbø többször is eljött könyvének bemutatójára. Tehát jó helyen állunk, Magyarország nem marad ki a könyves szakma elitjéből. A bevezető kérdésben megfogalmazott titok egyik nyitja – ha valóban van ilyen –, hogy sok könyv, azon belül pedig sok jó könyv születik manapság Norvégiában. A másik jelenség, amire érdemes figyelni, az újszerű, nyitott hangvétel. A nálunk akár a mai napig tabunak számító témákról is abszolút természetességgel írnak például a gyerekkönyvekben. Hozzá kell tennem, hogy ha könyvekről, szerzőkről beszélünk, nem lehet figyelmen kívül hagyni a háttérrel sem, azt, hogy a Norvég Királyság mára a világ egyik leggazdagabb országa lett – ami nem volt mindig így. A halászat, a sok vízierőmű, továbbá a gáz- és kőolaj-kitermelés az országot hatalmas összegekhez juttatja, amit bölcsen használnak föl. Magas az életszínvonal, az infrastruktúra és a szociális háló fejlesztése mellett sokat költenek az oktatásra, a kultúrára, tehát a jövőre. Ezen belül jut pénz a könyvkiadásra és – jó pályázatok révén – a norvég kultúra, irodalom külföldi megismertetésére is. És nem feledkezhetünk meg az utóbbi évtized skandináv krimijeinek zajos sikeréről sem, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a norvég szépirodalom, gyermek- és ifjúsági irodalom felé is jelentősen megnőjön az érdeklődés.

– *Az idei Budapesti Könyvfesztiválnak is voltak norvég vendégei. Milyen fogadtatásra leltek?*

– A pódiumbeszélgetéseket, író-olvasó-találkozókat, dedikálásokat számottevő érdeklődés kísérte, viszonylag sok fogyott a könyveikből. Az egyik vendég, Maja Lunde korábban gyermek- és ifjúsági könyvek szerzőjeként volt ismert. *A méhek története* az első felnőtteknek szóló regénye, amely bel- és külföldön azonnal hihetetlen sikert aratott. Nyilván hamarosan követi egy újabb hasonló kötetet, mert ez – mint egy pódiumbeszélgetésen kiderült – egy úgynevezett *Klíma*kvartett első darabja, a második kötet a vízekről szól majd. *A méhek története* Magyarországon a Cser Kiadó gondozásában jelent meg ez év elején. A könyvet eddig harminckét nyelvre fordították le, Németországban több mint 350 ezer eladott példánnyal 2017-ben a legkelendőbb könyv lett. Maja Lunde szerint minden mindennel összefügg. A méhek és az emberek közötti láthatatlan kapcsolatról mesél, amelyen akár fajunk fennmaradása is múlhat. A regény a mai kor néhány kiemelkedően fontos kérdését boncolgatja: hogyan bánunk a Földdel és annak teremtményeivel? Milyen világot és jövőt hagyunk gyermekeinkre?

– *Ida Hegazi Høyer még kevésbé ismert, de „oroszlánkörmeit” mutatja, hogy 2015-ben övé lett az Európai Unió Irodalmi Díja Bocsáss meg című könyvéért. Róla mit lebetett megtudni?*

– Ida Hegazi Høyer könyvét magyar nyelven az *Európa női szemmel* sorozatában a Noran Libro jelentette meg az idei Budapesti Könyvfesztiválra, ahová eljött a szerző is. Egzotikus személyiség, egyiptomi és dán felmenőkkel. Szociológus, főfoglalkozású író, eddig öt könyve jelent meg. A magyarul most boltokba került kötete egészen más

jelleget, mint Lunde műve, ám ő is lényeges társadalmi kérdést, problémát boncol, egy bántalmazó kapcsolatot. Egy interjúban arról beszélt, hogy ha a szerelemről van szó, képesek vagyunk nagyon messzire elmenni, hogy megvédjük a kapcsolatunkat. Még saját magunkat is hajlamosak vagyunk becsapni, csak hogy fenntartsuk a normális viszony látszatát. Könyvének főszereplőjét, egy fiatal nőt elvakítja a szerelem, képtelen helyesen értelmezni az egyre sorakozó jeleket, hamarabb hibáztatja saját magát, minthogy gyanú ébredne benne a férfi iránt.

– *Ha jobban szemügyre vesszük a norvég írók témaválasztását, a megszokottnál bátrabban kötődnek az aktualitásokhoz, a társadalmat megosztó témákhoz, jobban „belenyúlnak” azonosítható szereplőik magánéletébe. A fordító is így látja?*

– Az általam fordított könyvek rendkívül sokszínűek. Inkább azt emelném ki, hogy legyen bármilyen témájú is a könyv – családregény, bűnügyi történet, gyermekek számára írott mű – rendre valós élethelyzetekből indulnak ki és megoldásokat keresnek. Természetesen nem direkt módon, hanem avatott kézzel, irodalmi eszközökkel. Ezért lehet az olvasónak olyan érzése, hogy a norvég szerzők könyveiben az átlagosnál több a környezetvédelemhez, éghajlatváltozáshoz, egészséges életmódhoz, szociális problémákhoz kapcsolódó téma. Amit a konkrét kérdés sugall, az is jelen van napjaink norvég irodalmában. A már említett Knausgård regényfolyamának címe *Min Kamp*, ami Adolf Hitler *Mein Kampf*jának norvég megfelelője, tehát ma is elég provokatív. A sorozat első két kötetét fordítottam, a *Halál* 2016-ban, a *Szerelem* pedig 2017-ben jelent meg a Magvető Kiadó gondozásában. A szerző helyenként már-már kellemetlen részletességgel taglalja a saját és családja életét, mindennapjait, nevével nevezve barátait, családtagjait – amit ex-felesége és nagybátyja nyilvánosan kifogásolt, perrel fenyegetőztek. Az író erre egy tévéinterjúban így reagált: „fausti alkut” kötött, családtagjait és barátait is feláldozta az irodalmi siker oltárán. Knausgård módszere érdekes: helyenként túlságosan terjengős, túlírtnak érzi az ember, talán lapoznia kellene, de mégis elolvassa az utolsó sorig, mert egyszerűen lebilincseli. Olvasóként is kíváncsian várom, vajon volt-e mondanivaló hat kötetre, le tudja-e kötni végig az olvasót. A lipcsei könyvdíjat kiérdemlő dokumentumregényt, Åsne Seierstad művét még nem olvastam, csak a médiából vannak információim. A cím mindenesetre elgondolkodtató. *Egy közölkés – Egy tömeggyilkos története*. Anders Behring Breivikről és 2011-ben elkövetett szélsőjobboldali merényleteiről szól – még nagyon friss sebeket szaggat föl. Emlékeztetőül: ez már a második könyv Breivikről, az első 2014-ben jelent meg édesapja tollából: *Az én hibám? Egy apa története* címmel. Lényegében kiírta magából a fájalmát, amit fia okozott neki is.

– *Azt olvastam a konyvkritikak.blog.hu című portálon, hogy Jo Nesbø *Vér a havon* című regényét alig egy hónappal a norvég megjelenés után az ön fordításában adta ki a 2015. évi Könyvfesztiválra a skandináv krimik hazai képviselője, az Animus Kiadó. Hogyan lehet létrehozni ilyen rövid idő alatt egy kötetet, még ha karcsú is, mindössze 192 oldalas?*

– Azt is mondhatnám, hogy ez egyfajta szakmai műhelytitok, de nincs benne semmi olyan, amit ne tudhatna a nyilvánosság. Egy könyv megjelentetése rengeteg hát-

térmunkával jár. A fő teher a kiadóé, mert meg kell szerezni a kiadói jogokat, le kell fordíttatni a könyvet, aztán ott van a szerkesztő és a korrektor munkája, nyomdai kapacitást kell szerezni, s mindezekre pénzt. A korszerű technikai háttér ma már szinte hihetetlen gyorsaságot tesz lehetővé, a legtöbb időt talán a fordítás igényli. A kiadók az új könyvekről általában nem akkor szereznek tudomást, amikor azok a külföldi könyvesboltok polcaira kerülnek. Az első, eredeti megjelenést finanszírozó kiadó és a szerző ügynöksége sokat tesz azért, hogy a megjelenés előtt álló könyvről ne csak a hazai olvasóközönség értesüljön, hanem a nemzetközi kiadói szakma is. Már megjelenés előtt szétküldik „beharangozóikat”, a fűlszövegeket, szinopszisokat, rövid ismertetőket, esetleg könyvrészleteket. Sorozatok esetében a korábbi kiadókat soron kívül értesítik, ugyanez vonatkozik a szerzők megelőző műveit kiadókra is. Ha valami slágergyanús, együttműködés jegyében a nyomdába adott kéziratot is elküldhetik, és akár egyeztetett nemzetközi premiért is szervezhetnek. Valami hasonló történt a *Vér a havon* című kisregénnyel is, amely a szerző tizenharmadik kötete volt már. Persze volt egy különleges oka is gyorsaságnak: az Animus elérte, hogy 2015 májusában az író eljöjjön Budapestre, és itt dedikálja a kötetét. Ezt megelőzően 2012-ben, a *Denevérember* magyar kiadásának alkalmából járt nálunk.

– *A neves norvég szerzőnél maradván azt írják önről a kritikusok, hogy „Harry Hole (a norvég Piszkos Fred, vagy éppen Nesbø) magyar hangja”. Ez bizonyos mértékig kézenfekvő, hiszen ön fordította az író krimisorozatát, mind a tizenegy kötetet. Azért mégsem minden fordítóról írnak ilyen barátságos véleményt. Nagyon „elkapta a fonalat”?*

– Nesbø egy igazán eredeti személyiség, a skandináv krimi koronázatlan királyaként tartják számon. 58 éves, író, rockzenész, aki eredetileg profi labdarúgónak készült, ám egy sérülés véget vetett sportpályafutásának. Thaiföld a „szíve csücske”, sokat tartózkodik ott, ír, vagy ha nem, akkor – sziklát mászik. Színes figura, érdekes nézőpontokkal és meglátásokkal, széles érdeklődési körrel, amit az összes regénye tükröz, a gyerekeknek szólók és a krimik egyaránt. Igazából élmény fordítani őt, könnyű ráhangolódni, imádom a humorát, a stílusát. Valószínűleg ennyi a titok.

– *Mikor találkozott először fordítóként Nesbø-könyvvel?*

– Éppen tíz éve. A *Vörösbe*g volt az első önálló regényfordításom. Lehet, hogy jókor voltam jó helyen, mert utána még hat krimi következett a szerzőtől, sorozatban – valójában ekkorra érték utol a magyar kiadások az addig norvégul megjelent Nesbø-köteteket, a sorozat további tagjai pedig már a norvégiai megjelenést szorosan követve láttak napvilágot itthon is. A krimik Harry Hole-sorozatként is ismertek, mert állandó szereplőjük H. H., a renitens, alkoholproblémákkal és az aktuális bűnügyek mellett a saját démonaival is rendre megküzdő, szabályokkal nem törődő, ugyanakkor igen eredményes gyilkossági nyomozó. Az oslói rendőrség fenegyereke, aki szereti a maga útját járni. Alakját egyesek szerint a szerző magáról mintázta. Persze ezek a kötetek sosem csupán önmagért való szórakoztató bűnügyi regények, Nesbø rendszerint komoly társadalmi problémákra hívja fel a figyelmet és kritikát fogalmaz meg a visszásságokkal szemben, ezenkívül mély lélektani elemzéseket és uyanacsak össze-

tett karaktereket sorakoztat fel bennük. Magyarországon nem az eredeti sorrendben jelent meg a H. H.-sorozat, a *Vörösbegy* ugyanis eredetileg a sorozat harmadik kötete. Természetesen később az első két kötet is megjelent magyarul.

– *Miről szól ez a történet?*

– A *Vörösbegy* egy két szálon – pontosabban két idősíkon – futó történet. Harryt, aki addig gyilkossági nyomozóként dolgozott, felettesei egy baklövése után „felfelé buktatják”, és a Nemzetbiztonsági Szolgálatához kerül, ahol jobbára unalmas papírmunkát végez. Itt akad rá egy különös jelentésre, mely szerint egy férfi egy nagyon ritka és veszélyes, Märklin típusú puskát rendelt, és Harry úgy véli, merényletre kívánja felhasználni. Nyomozása során egy igen szövevényes ügy kezd kibontakozni előtte, melynek előzményei egészen a második világháború keleti frontjának lövészárkaihoz nyúlnak vissza. Amikor a kötetet fordítottam, a *Vörösbegy* a szerző hazájában már túl volt a csúcson, csak Norvégiában több mint százezer példányban kelt el. A Harry Hole-sorozat mára tizenegy kötetre rúg, legutolsó darabja, a *Szomjútság* tavaly ősszel jelent meg magyarul.

– *A következő éveket egy, a krimiktől gyökeresen eltérő gyermekkönyv-sorozat írásával töltötte a szerző – és részben a fordító is. A Doktor Proktor-könyveket a Kolibri adja ki. A fordító számára okozott nehézséget az új profil? Mit érdemes tudni e könyvekről? Ki ez a Doktor?*

– Valójában egyáltalán nem okozott nehézséget, inkább egyfajta felüldülést hozott. Nagyon hálás feladat, jobban belegendolva szinte lubickolni szoktam a fordításban. Nesbø gyerekkönyvei rendkívül szerethetőek, ötletesek, szellemesek, gyakran kifejezetten érzékenyítő témákat is beemelnek – ennek egyébként nagy hagyománya van a skandináv gyerekirodalomban –, mindemellett mindegyik darabja tulajdonképpen egy-egy kisebb krimi. Doktor Proktor, a hóbortos feltaláló és két jóbarátja, a nagydumás, vagány, pöttöm kisfiú és az okos, kedves, mindig segítőkész kislány minden kötetben egy-egy különös rejtélyt próbál felderíteni. A főszereplők izgalmas kalandjait hihetetlen fordulatok tarkítják, és szerencsére Nesbø az abszurd humortól sem riad vissza.

– *Menyiben jelent más feladatot a fordítónak egy felhítt krimi és egy gyerekeknek szóló könyv átültetése?*

– Ha lecsupasítom a dolgot: akkor szöveg ez is, az is. Általánosságban úgy vélem, hogy egy szöveghez mindig ugyanazzal a szakmai alázattal és alaposággal kell fordulni, legyen az szépirodalom, gyerekkönyv vagy akár szórakoztatóirodalom. Anélkül megette a fene az egészet. Nyilván egy gyerekkönyv esetében vannak sajátosságok, de ugyanúgy az eredeti szöveg stíláriskoztárához kell illeszkednie a fordításnak. A krimik és a gyerekkönyvek többsége alapvetően funkcionális, jobbára akciódús próza, viszont nyilván figyelek arra, hogy egy gyerekeknek szóló műben, ha lehet, kerüljem az idegen szavak használatát. Illetve nyilván nem mindegy, hogy milyen korú gyerekeknek szól az adott könyv. Például már egy kiskamaszoknak szánt könyv esetében is érdemes képbén lenni az adott korosztály szlengjével, nehogy *cikivé* váljon az ember...

– *Nesbø az európai irodalom történetébe csupán e két befejezetlen sorozattal írja be magát – ami, természetesen, tiszteletre méltó –, vagy írt önálló könyveket is?*

– 2011–2015 között az Animus a szerző négy önálló kötetét is megjelentette, illetve a korábbi időkből, az ezredforduló tájáról ismert még a Balkánról szóló dokumentumregénye és egy novelláskötete, de ezek nem jelentek meg magyarul.

– *Alkalom nyílik itt arra, hogy megkérdezzem: hogyan történik a fordításra szánt könyv kiválasztása? Ki tesz javaslatot: a fordító, a kiadó vagy más?*

– Mivel a pénz a kiadó kezében van, a döntés joga is ott van. Persze előfordul, hogy külső ember javasol – én is ajánlottam már könyvet –, de ez ritkább. A könyves szakma jól informált, bestsellerek ritkán kerülnek meglepetésként a körforgásba. A Kolibri főszerkesztőjének, Balázs Eszter Annának két könyvvel mentem az agyára egy kis ideig. Az egyik Arne Svingen kötete volt, amelybe azonnal beleszerettem, és rendszeresen küldözgettem Eszternek a cikkeket, hogy éppen milyen díjjal tüntették ki a könyvet. Végül „hittek” nekem, és 2014-ben Magyarországon is megjelent Bart története *Magas Cé és jobbhorog* címmel. A tizenhárom éves Bart egy lepukkadt szociális bérlakásban lakik túlsúlyos, alkoholista és depressziós édesanyjával, akinek a kedvéért boksizolni tanul, de valójában sokkal jobban szeret énekelni, igaz, inkább csak a mosdóban, egyedül meri kiengedni a hangját. Bart azonban a mostoha körülmények ellenére is igyekszik pozitív maradni, megtalálja a szép dolgokat az életben és van ereje változtatni, hiszen az edzőteremben megtanulja: „A boksiz nem arról szól, hogy hányszor küldenek a padlóra, hanem hogy hányszor állsz fel onnan.” Arne Svingen egyébként nagyon termékeny író, gyermek- és ifjúsági irodalom kategóriában Norvégia egyik legolvasottabb szerzője, egy sor irodalmi elismerés birtokosa. Országszerte rendhagyó irodalomórákat tart, ahol saját művei mellett a világirodalmat is népszerűsíti. Nem titkolt célja, hogy a fiúkkal is megszerettesse az olvasást. A másik kedvencem, amiért emlékeim szerint lobbiznom kellett egy kicsit, bár a kiadóban alapvetően megvolt a hajlandóság a megjelentetésre, egy neves dán képregényrajzoló, Jakob Martin Strid gyermekkönyve, a *Hibetetlen történet az óriás körtéről*. Egy nagyon helyes, izgalmas könyvről van szó, hosszasan böngészhető illusztrációi pedig egyenesen szenzációszak, tényleg egészen kicsi kortól ajánlott olvasmány. A könyv három hőse egy hatalmas körtéből vájt hajón indul útnak, hogy megtalálja Napváros eltűnt polgármesterét. Átkelnek az Éjfékete-tengeren, ahol különféle fura szerzettel és találmánnyal találkoznak. Nagyon szerethető könyv, a barátaim, ismerőseim gyerekei imádják, a szülők pedig gyakorlatilag kívülről fűjják, annyiszor kellett felolvasniuk. Egyébként a szerzőtől a tavaly ősssel szintén a Kolibri gondozásában megjelent a *Mimbo Jimbo és a bosszú tél* ugyancsak egy nagyon jól sikerült darab.

– *Alakult már személyes ismeretség, kapcsolat szerző és fordító között, vagy „csak” a mű a lényeges?*

– Ha valakinek a könyveit sok nyelvre fordították le, mint Nesbøét például ötvenre, nyilván nem feltétlenül törekszik személyes kapcsolatra. Én is csak egy-két alkalommal találkoztam írókkal, akiknek könyveit fordítottam. Többnyire ünnepek, könyvfesztiválok idején nyílik lehetőség ilyesmire. Ez általában jellemző az írókra, nem csupán a nagy sztárookra. Ha kérdés merül fel a könyvek fordítása során, jellemzően akkor is inkább a kinti kiadóval vesszük fel elsősorban a kapcsolatot.

– *Hogyan olvassa a norvég könyveket a fordító? Úgy, mint a magyar nyelvűeket kedvtelésből vagy érdeklődésből, netán eleve eljátszik a gondolattal, hogy a könyvet érdemes lefordítani?*

– Mivel jó ideje – szerencsére – elég sok munkám van, jobbára csak azokat a norvég könyveket olvasom, amelyeket azután le is fordítok. Sem időm, sem energiám nem jut egyébre, ami nagyon sajnálatos, hiszen egy fordítónak, érthető módon, a saját anyanyelvén is rengeteget kellene olvasnia. Ráadásul egy körhintához hasonló az egész. Én évek óta kizárólag fordításból élek, több kiadónak dolgozom, olykor kemény logisztikát igényel a határidők beosztása, ezen még van mit csiszolnom. Az év nagy részében jellemzően kora reggeltől éjszakáig dolgozom – többnyire hétvégén is. Bár ez nem panasz helye, előfordult már, hogy délben leadtam egy kéziratot és délután már kezdtem a másikkal. Ez így nyilván nem valami egészséges életmód. Mivel ezen nem könnyű változtatni, kényszerpályára helyeztem a dolgot. A párommal egy állatvédő egyesületől örökbe fogadtunk egy kutyust; így „kénytelen vagyok” naponta többször is sétálni indulni, ami nekem természetesen legalább annyira felüdülés, mint az ebnek. Időhiány ide, vagy oda. Ezeknek az egymásba érő munkáknak tagadhatatlanul anyagi oka is van, hiszen a műfordítók – bár ez aligha közismert – alapvetően nincsenek agyonfizetve. Az a tapasztalatom, hogy ha valaki nem csak évi egy-két könyvet fordít az egyéb főállása mellett, hanem kizárólag ebből él, az nem nagyon lógathatja a lábát.

– *Technikai szempontból nyomtatott könyvet szeret olvasni, vagy inkább kéziratot, netán előnyben részesíti a képernyőt?*

– Ha csak olvasom a könyvet, az eredeti nyomtatott változatot preferálom, nem szeretek képernyőn olvasni, mert nagyon fárasztó.

– *És ha fordítja is? Megfelezi a képernyőt, fölül fut az eredeti szöveg, alul gyarapodik a magyar?*

– Akkor is szeretem, ha kezem ügyében van a nyomtatott mű. Ha csak elektronikus úton kaptam meg a könyvet, akkor is kinyomtatom, hogy jobban tudjam követni. Magát a fordítást valóban megfeleztet képernyőm készítem, csak éppen függőlegesen: jobboldalon fut az eredeti norvég szöveg, baloldalon pedig a magyar fordítás készül.

– *Mi a jellemző: gyorsan kell elkészülni szoros határidőre, vagy van idő nyugodt munkára?*

– Sajnos legtöbbször gyorsan, és a határidőt tartani kell – a sok előnye mellett ez a hátulütője annak, ha sok munkája van az embernek – ráadásul több kiadótól, akiknek a megbízásait nekem kell összehangolnom. Sokszor előre meghirdetik a bemutatót, vagy éppen valamilyen alkalomra jelenik meg a kötet, mint például könyvfesztiválra, évfordulóra, ahonnan nem lehet késni. Ettől függetlenül törekszem arra, hogy egy „egészséges” ritmust alakítsak ki, hosszabb határidőkkel.

– *Hány munkafázis a jellemző? Először egy „laza” fordítás készül, amelyet aztán több menetben finomít, vagy egyből készre írja?*

– Általában nincs idő többfázisú cizellálásra, de idővel meg lehet tanulni viszonylag gyorsan is jól dolgozni. Először természetesen elolvasom a teljes könyvet, majd amikor ténylegesen hozzákezek a fordításhoz, elolvasok egy bekezdést, felfejtem a szöveget,

értelmezem, majd nekiállok, és mondatról mondatra megírom a fordítást. Az ideális persze valóban az lenne, hogy ha elkészültünk egy könyvvel, néhány napig, esetleg hétig pihentessük, majd újraolvasva javítsunk rajta. Volt már rá példa, de jellemzően azonnal a fordítás befejeztével szoktam újra végigolvasni a teljes szöveget, ahol kell, csiszolgotom, majd küldöm a szerkesztőnek. A szerkesztés után visszakapom a szöveget, végignézem a szerkesztő által javasolt módosításokat, ha kell, megvitatjuk őket, azután a megszerkesztett szöveget tördelik, majd a korrektorhoz jut, és csak mindezek után küldik a nyomdába. És persze valahol útközben a grafikusnak is továbbítok egy tartalmi ismertetőt, amely alapján hozzákezdhet a borítótérvezéshez. Ez így összességében egy hosszú, aprólékos, de szükséges folyamat.

– *Mi történik, ha abszolút ismeretlen kifejezéssel, szóval találkozunk?*

– Legtöbbször segít a szövegkörnyezet. Ha nem, akkor az interneten is fellelhető folyamatosan frissülő kétnyelvű, vagy egynyelvű szótárakban, értelmező szótárban nagy valószínűséggel találok eligazítást. Illetve eleve az interneten kereshetek egyéb szövegösszefüggést, képet stb. De végszükségben hívtam már fel fegyverboltost, kutyakiképzőt, bűnügyi technikust – s ki tudja még, ki mindenkit –, hogy segítsen megtalálni a megfelelő magyar kifejezést.

– *Hogyan közelít az esetleg előforduló szóviccekhez, humorhoz, iróniához?*

– A szóviccek esetében valóban elkél a kreativitás. Az az alapvetés, hogy a szerzői szándékot figyelembe véve a magyar olvasó számára kell működnie a poénnak, így ha a szó szerinti fordítás nem működik, igyekszem egy hasonló szóviccet fabrikálni. Ha ez végképp nem megoldható, nehéz szívvel, de elengedem a szóvicc kínálta pluszt.

– *Ha a két nyelv szókincsét hasonlítja össze, mit tapasztal? Például. Arany János 60 ezer szót használt, a legválasztékosabban fogalmazó norvég írók vajon mennyit használnak?*

– Nem találkoztam ilyen konkrét számmal. Az mindenesetre biztos, hogy a magyar nyelvű fordítás mindig hosszabb lesz, mint az eredeti norvég mű. Számomra ez azt jelenti, hogy több jelzőt, szinonimát használunk, a magyar fogalmazás oldottabb, mint a norvég. Az egyébként is közismert, hogy északról délre haladva milyen mértékben változik a nyelvhasználat, a szófukar északiaktól a bőbeszédű déliekig.

– *Erről jut eszembe, igaz-e az a felszínesen általánosító vélemény, hogy a norvég emberek kímérettek, zárkózzottak, nehezen barátkozók?*

– Mindenütt vannak mogorva emberek, Norvégiában is, de nem ez az általános. A gondot az okozhatja, hogy valóban nem borulnak idegenek nyakába, de ha megtaláljuk velük a közös hangot, értékes barátságokra lehet szert tenni. Adódhat ez abból is, hogy Norvégia ritkán lakott ország, lakói szívesen mennek a természetbe egyedül is, nem az a locsi-fecsi nép – ha mondanak valamit, annak oka van. Emellett tartózkodásukból fakadóan meglehetősen konfliktuskerülők, nem ütik az orrukat feleslegesen mások dolgába, ami alapvetően elég pozitív tulajdonság.

– *Visszatérve eredeti témánkhoz: mennyire engedheti szabadjára a fantáziáját fordítás közben?*

– Az alapvető, hogy a fordító a szöveget nyelvileg helyesen, műfajához illően, tartalmilag, művészileg és stílusához hűen ültesse át egy másik nyelvre. Mégpedig úgy, hogy hiteles legyen. Mi szükséges ehhez? Mindenek előtt bőséges szakmai, művészeti, nyelvészeti történelmi ismeretek, tájékozottság mindkét ország kulturális és irodalmi iránzatainak terén, kreativitás... És sok-sok olvasás.

– *Mennyi kiegészítés, magyarázat engedhető meg egy szövegben annak érdekében, hogy a magyar olvasó megértse azt, ami a norvég olvasó számára magától értetődő?*

– Ezt patikamérleglen kell mérni. Alapvetően azt kell lefordítani, amit a szerző leírt. Szakmai szövegben lehet lábjegyzetet használni, de irodalmiban nem ajánlott. Ha valami annyira speciális kulturális utalás, hogy mindenképpen magyarázatra szorul, akkor egy félmondatban belecsempészem a szövegbe a magyarázatot. Ha erre sincs lehetőség, nos, akkor bízom benne, hogy van az olvasó keze ügyében egy okostelefon, amelyen villámgyorsan utána tud nézni annak, ami megakasztotta olvasás közben.

– *Igaz lehet, hogy a legjobb fordítást az tudja elérni, aki ugyanabban az irodalmi ágazatban szerzőként is aktív? Például, egy vers hangulatát csak egy költő tudja igazán jól visszaadni a másik nyelven.*

– Van ebben igazság, a költemények esetében mindenképpen. Én például, ha lehet, kerülöm a versfordítást, nem vagyok hozzá elég bátor. Általános érvényűen azonban nem merném ugyanezt kijelenteni. A fordítás hivatás, szakma, beszűkíteni nem szerencsés. Az természetesen nem lenne jó, ha valaki válogatás nélkül fordítana mindent ókortörténeti írásoktól úrkutatási tanulmányokig. Ezt meg kell hagyni a szakfordítóknak.

– *Kívánatos, hogy egy szerző újabb műveit ugyanaz a fordító ültesse át, aki először?*

– Sorozatok, többkötetes munkák esetében mindenképpen kívánatos lenne, hiszen fontos, hogy egységesek legyenek a kötetek. Nagyon sok olyan apróság van például a jelzőktől, a bevett kifejezéseken át a becenevekgig, amelyek a fordítói munka lenyomatát képezik.

– *Foglalkoztatja-e az, hogy nő vagy férfi az eredeti szerző? Jobban tud azonosulni egy női szerző gondolkodásmódjával, kifejezésmódjával, mint egy férfiéval, vagy túl „akadémikus” egy ilyen kérdés?*

– Személy szerint nem érzem úgy, hogy túlságosan nagy jelentősége lenne a szerző vagy a fordító nemének, én például eddig is lényegesen több férfi szerzőt fordítottam, mint nőit, de még senki sem panaszkodott amiatt, hogy „nőiesnek” érezné a fordításom, és ez bármilyen hatással van egy ellenkező nemű író szövegére. Mindössze egy alkalommal fordult elő, hogy a (férfi) kontrollszerkesztőm jelezte: ezt egy férfi soha nem mondja így. Abban a helyzetben nyilván igazat kellett adnom neki.

– *Hányan fordítanak Magyarországon eredetileg norvég nyelven írott könyveket? Hogyan osztják meg egymás közt a fordítók a munkát? Egy fordító, egy kiadó...?*

– Csak néhányan fordítunk norvégból. És még kevesebben vagyunk, akik fő munkájként teszik ezt. A fordítás mellett legtöbbször tanítanak, szerkesztenek, esetleg tolmácsolnak vagy idegenvezetőként dolgoznak. Kis létszámú szakma, általában tudunk egymásról, bár személyesen ritkán találkozunk. A legtöbb fordításom az Animus

gondozásában jelent meg, de dolgoztam, illetve folyamatosan dolgozom a Magvető, a Kossuth, a Kolibri, a Scolar, a Typotex kiadónak is – remélem, nem hagyok ki senkit. A munka úgy osztódik, hogy általában a kiadó kéri fel a fordítót, a saját szempontjai szerint. Természetesen, ha sorozatról van szó, akkor törekszenek arra, hogy ugyanaz a fordító dolgozzon a köteteken. Szempont az is, hogy ki tudja határidőre elvállalni, és – gondolom – az is közrejátszik, hogy ki fordított már hasonló témájú könyvet. Nagyon eltérő munkák vannak

– *A könyvek sokfélék, van érdekesítő, lebilincselő, és van unalmas, szürke. Ez mit jelent a fordító számára? Vagy mindegy: munka – munka...?*

– Egy érdekesítő, lebilincselő könyvet természetesen sokkal jobb fordítani, mint egy unalmasat. Szerencsémre olyan könyvet, amit rettenetesen untam volna, alig kellett fordítanom.

– *Ha ugyanannak a szerzőnek fordít újra hosszabb idő után, észreveszi a stílusbeli változást, fejlődést?*

– Természetesen. Tizenöt–húsz év a legismertebb írók esetében sem múlik el nyomtalanul, hiszen aki az első könyveinél még fiatalember volt, húsz esztendővel később már legalább középkorú, más tapasztalatokkal, más gondolkodásmóddal. Közben a nyelv is változik, a környezetről nem is beszélve. Ez egyébként érdekes tapasztalat, jó így megfigyelni írókat.

– *Mennyire bensőséges munka a fordítás? És mennyire magányos?*

– Megfordítanám a sorrendet. Azt gondolom, nagyon magányos munka a fordítóé. Persze egyéne válogatja, én mindenesetre azt szeretem, ha egyedül dolgozhatok a megszokott környezetben, magam oszthatom be az időmet, ha nincs zavaró körülmény. Az az ideális, ha az ember el tud mélyülni a fordításban, tud figyelni a részletekre, ugyanakkor a munka egészére. A bensőséges is jó jelző, de az intim talán még jobb, mert a fordító beleéli magát a szerző helyzetébe, gondolatvilágába, érzi, miért helyezi figuráit éppen abba a szituációba, amit a történet diktál.

– *Létezik tökéletes fordítás?*

– Vannak jó fordítások, és vannak még jobbak. Tökéletes, úgy vélem, nincs. Őszintén szólva, ha lenne időm és lehetőségem ötször átolvasni egy-egy elkészült fordításomat, minden alkalommal találnék egy-egy odaillőbb kifejezést, érzékletesebb jelzőt, jobb megoldást valamire. Ez egy soha véget nem érő folyamat.

– *Hogyan kötött barátságot a norvég nyelvvel, és miért éppen az?*

– Fokozatosan alakult ki. Jól hangzana, ha azt mondhatnám, hogy középiskolás koromban egy norvég diákcsoport magyarországi látogatása ösztönzött arra, hogy norvég fordító legyek – de nem teljesen így történt. A látogatás érdekes volt, mert nyugati ország fiataljaival korábban nem nagyon találkoztunk, a norvégok pedig a nyugatiakon belül is különlegesnek számítottak. Megmozgatta az én fantáziámat is. Az élet azonban ment tovább, előbb még leérettségiztem, majd ruhaipari technikus

minősítést szereztem. Ezeket az éveket ki kell egészítenem azzal, hogy egész nyíregyházi életemet a „vasúton túl” éltem meg: a konzervgyárban dolgozó szüleimmel és négy évvel idősebb nővéremmel egy kertvárosi – korábban Ságvári lakótelepi – családi házban éltünk, a szüleim a mai napig ott laknak. Így a 7. számú általános iskolába, majd a 107-es számú szakközépiskolába jártam, amely ma a Wesselényi Miklós Szakgimnázium nevet viseli. Világéletemben rengeteget olvastam, már hétévesen beiratkoztam tagja voltam a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárnak. Ez természetes volt, ugyanezt láttam a szüleimtől, a testvéremtől. Ezenkívül mindig is vonzódtam az idegen nyelvekhez. Még középiskolás éveim végén kijutottam Norvégiába egy ifjúsági fesztiválra. Amit ott láttam, lenyűgözött: az ország természeti szépsége, az emberek kiegyensúlyozottsága, a skandináv életstílus, a letisztult formák és a letisztult gondolkodásmód... Hazatérve már célzatosan kezdtem keresni a továbbtanulási lehetőségeket. Jelentkeztem az ELTE skandinavisztika szakára, ahová első próbálkozásra nem vettek fel.

– *Gondolom, újra próbálkoztott...*

– Igen, bár ugyanakkor felvettek a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola németnyelvtanári szakára, így azt az évet Szegeden töltöttem. A következő évben aztán felvettek az ELTE-re, ahol norvég alapnyelvre specializálódtam, és ahol első alkalommal nyílt lehetőségem belekóstolni a műfordításba Szöllősi Adrienne szemináriumain, akit a mai napig mentoromnak tekintek, nagyon sokat köszönhetek neki. Remek időszak volt, csak ötödév elején kapott el az idegesség, hogy norvég szakos bölcsészként vajon miből is fogok megélni. Végül beiratkoztam egy másoddiplomás képzésre a Külkereskedelmi Főiskolára, amivel párhuzamosan PR-asszisztensként kezdtem dolgozni egy nemzetközi cégnél. Időközben fotózással is foglalkoztam, amihez a szakmai alapokat Csoszó Gabriellánál és csapatánál szereztem a Kontakt Fotóművészeti Kurzusok keretein belül.

– *Mégiscsak norvég fordítóként dolgozik. Hogyan ért rébbe?*

– Eleinte úgy tűnt, legfeljebb alkalmyszerűen fogok fordítani. A legelső munkám Szöllősi Adrienne jóvoltából talált rám, aki 2004-ben időhiányba került, és megkért, hogy segítsék neki Roger Kurland *Játszóter* című regényének fordításában. Természetesen örömmel vállaltam. 2007-ben több novella-, illetve regényrészlet-fordításom is megjelent, többek között a *Huszadik századi skandináv novellák* című kötetben. Az első fordítói munkák jó referenciának bizonyultak, idővel önálló megbízásokat kaptam, az első a már említett *Vörösbegy* című krimi volt, amely 2008-ban jelent meg. Eleinte a fotózás mellett fordítottam, de 2012 óta gyakorlatilag csak műfordításból élek.

– *Befejezésül megkérem, válasszon három könyvet, amelyek a legnagyobb hatást tették önre fordítóként, amelyek legemlékezetesebbek...*

– Nehéz a választás, ennél több „szerelemgyerekem” van. ... Első helyre egy vékony kötetecskét tennék, amelyet 2015-ben fordítottam a Kolibrinek. A szerző Brynjulf Jung Tjønn, a kötet címe: *A világ legszebb mosolya*. A szerzőről annyit tudok,

hogy 1980-ban született Szöulban, Dél-Koreában, kétéves korában fogadta örökbe egy norvég család. Íróként 2002-ben debütált, eddig szinte minden könyvével elnyert valamilyen irodalmi díjat. *A világ legszebb mosolya* eredetileg 2013-ban jelent meg, és a megjelenés évében megkapta a norvég kortárs irodalom legjelentősebb elismerését, a Brage-díjat gyermekirodalom kategóriában. Egy igen vékonyka kötetről van szó, nagyon szellős sorokkal; minden egyes mondat új sorban kezdődik. A kötetnek van egy olyan szépsége – amellet, hogy tematikája is nagyon különleges –, hogy nynorsk nyelven íródott. Ehhez érdemes annyit tudni, hogy a norvég írott nyelvnek az 1800-as évek folyamán két változata jött létre: a riksmål („a birodalom nyelve”), mely a társadalom felső rétegeinek dán írásbeliségén alapul, a dán nyelv egyfajta „elnorvégosítása”; illetőleg a landsmål („a vidék/ország nyelve”), amely a norvég dialektusokból összegyűrt, mesterségesen megalkotott nyelvi rendszer. 1929 óta a riksmål hivatalos megnevezése bokmål („könyvnyelv”), míg a landsmålé a nynorsk („újnorvég”). Az egyetemen alapvetően a bokmált tanultuk és használtuk, így a fordítóként külön kihívást jelentett a nynorsk szöveg, bár azóta volt alkalmam újra nynorskból fordítani.

– *Miről, kiről szól a történet?*

– Egy kamasz fiúról, akire nyáron rátalál az első szerelem, miközben a közvetlen környezetében él a nagybátyja, aki rákbetegséggel viaskodik. Két hihetetlenül erős életesemény találkozik a fiú életében, aki lassan fiatalemberré érik, nekivág az életnek, miközben egy másik fiatalember, a nagybáty, lassan elsorvad, elkészön az élettől. Letisztult, szikár mondatokból áll az egész szöveg, ugyanakkor a téma iszonyatosan erős, mellbevágó, két kézzel szorongatja az ember szívét-lelkét. Utólag is úgy vélem, megérte sokat dolgozni a fordítással, a kötet igazi intellektuális élményt jelenthet az olvasóknak. Annak külön örülök, hogy *A világ legszebb mosolya* a kritikák, szakmai értékelések alapján személyes sikert jelent számomra is.

– *És a másik különösen emlékezetes könyv? Esetleg vidámabb témát dolgoz föl?*

– Nem vagyok biztos benne. Karl Ove Knausgård *Min Kamp*-jának már megjelent két kötete, a *Halál* és a *Szerelem*, bármelyiket ajánlom. Ellentétben az előző kis kötettel Knausgård könyvei egytől egyig vaskos darabok. Ez szintén kihívás volt, terjedelmi, nyelvi és érzelmi szempontból egyaránt. A nyelvi nehézséget a többoldalas bekezdések, olykor fél-egyoldalas mondatok okozták. A szerző szinte az egész háttértudását, érdeklődési körét beleadta ebbe a könyvbe. Így végül nagyon szerteágazó és borzasztóan személyes, sőt, intim történet lett. Az első kötet Knausgård apjához való viszonyáról, annak haláláról szól, valamint az útról, mely során a megbecsült középkorú tanárból lecsúszott alkoholistává züllik, saját anyja életét is tönkretéve. A hatkötetes regényfolyam második darabja, a *Szerelem* arról mesélt, hogyan ismerkedett meg a szerző második feleségével, a költő és író Linda Boströmmel, hogyan élte meg gyermekei születését, a hozzájuk fűződő viszonyát, a saját apaságát. Mindkét kötetben hihetetlen intenzitással és intimitással mesél.

– *És mi lenne a harmadik „szerelemgyerek”?*

– Carsten Jensen: *Mi, vízbe fúltak*. A Kossuth Kiadó jelentette meg 2014-ben. Egy igen vaskos, több mint hétszáz oldalas kötetről van szó. Nagyon jól megírt, rendkívül élvezetes olvasmány, iszonyatosan nagy munkát fektetett bele a szerző. Levéltárakat, könyvtárakat bújít, rengeteg régi iratot nézett át. Kierződik belőle, hogy mindezt nagy szeretettel tette. Érdekes a szerkezet, a szerző folyamatosan váltogatja a narrátorokat az egész szövegben. A nagyszabású regény történetét egy dán kikötővároska, az Æro szigetén található Marstal 1848-tól 1945-ig tartó története ihlette. A közel száz évet átfogó család-, város-, nemzettörténet több generációról mesél, akik mellé szegődve az olvasó végül a fél világot behajózza. Nem túlzok, ha azt mondom, ez a könyv komoly vizsgafeladat volt. Mivel a magyar nem tengeri hajós nemzet, a hajózás szókinccse is finoman szólva szűkebb, mint a skandinávoké, a különféle hajók és alkatrészeik elnevezéseivel, tengerészeti kifejezésekkel sokszor óránként meg kellett küzdenem.

– Könnyen fel tudja idézni régebbi fordításait, vagy ha befejezte, egy bizonyos idő után legfeljebb dereng, hogy ilyen is volt?

– Nyilván a szívemhez közelálló munkák mindig emlékezetesek, azokat fel tudom idézni, sőt sokáig kísértenek is. De bevallom, előfordult már olyan könyv, melynek lefordítása után néhány hónappal bele kellett pillantanom a jegyzeteimbe, hogy felidézzem a kevésbé fő csapásokat, szereplőket.

– Mit fordít most?

– Jelenleg Lars Joachim Grimstad „Fahr miniszterelnök és Fiai” címet viselő sorozatának második kötetét fordítom, amelynek címe *A Napkirály*. A sorozat első darabja, az *Eltűnt gyerekek* tavaly jelent meg a Kolibri gondozásában. A második kötet ott folytatódik, ahol az előző véget ér: a Fahr-család Bora Borán tölti téli vakációját, amikor az apa, Teddy Fahr, aki mellesleg Norvégia nemrégiben megválasztott, rendkívül népszerű miniszterelnöke, rettenetes hírt kap. eltűnt az olaj az Északi-tengerből, Norvégia pedig a világ egyik leggazdagabb országából a világ egyik legszegényebb országa lett. Ráadásul újdonsült ismerősükről is kiderül, hogy nem csak miniszterelnöki babérokra tör a szomszédos Svédországban, hanem ennél sokkal nagyra törőbb terveket dédelget Norvégia rovására. A miniszterelnök fia, Finn és barátai mindent elkövetnek, hogy a végére járjanak a csalárdásznak.

PETRIKOVICS EDIT

Született: Nyíregyházán, 1976-ban.

Érettségi: nyíregyházi Wesselényi Miklós Szakgimnázium (1994).

Felsőfokú tanulmányok: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged, német nyelvtanári szak (1996–97), ELTE BTK Skandináv Nyelvek és Irodalmak Tanszék, norvég specializáció (1997–2002), ELTE BTK kulturális antropológia (1998–2001), BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, PR-szakirány (2003–2004).

Nyelvtudás: norvég, német, spanyol, illetve olvasási és fordítási szinten: dán, svéd.

Munkahely: 2007-től szabadfoglalkozású műfordító.

JÁNOSI ZOLTÁN

Kölcsey Ferenc és az új ezredelő magyar irodalma*

Ünnepi beszéd a Magyar Kultúra Napján *A századelő irodalma (A századelő költészete, A századelő novellái, A századelő gondolkodói)* című antológiacsalád bemutatóján a Petőfi Irodalmi Múzeumban

Séra Gáspár emlékének

Tisztelt ünneplő Közösség!

Először is engedjék meg, hogy Szatmárcseke üzenetét hozzam. Azét, a Trianon után az ország periferiájára került magyar faluét, amelyet a Tisza áradásai miatt Kölcsey korában hónapokon át olyan víztenger vett körül, hogy csak csónakokkal lehetett közlekedni, amíg föl nem száradtak vagy be nem fagytak a vizek. A posta akadozva járt, és még jobb időkben is hetekig tartott az út Pozsonyba vagy Budára, s napokig Váradra vagy Debrecenbe. 195 esztendeje, 1823. január 22-én (pontosan ezen a napon) mégis itt, a karácsonyból az újév dermedt telének arcába néző, küszködő jobbágyok között, a téli álmot alvó Magyarország mélyén, hétszilvafás birtokok, a saját portájuktól a hazájukig ellátni képtelen, goromba nemesek s tanulatlan parasztok között született meg a *Hymnus*. Majd a *Zrínyi dala*, a *Zrínyi második éneke* és a *Parainézis* is.

Az 1989-ben az ország egyik első bejegyzett civil társaságaként létrejött Kölcsey Társaság 1994-től, a Magyar Kultúra Napja országos eseményeinek elindítójaként, ebben a faluban, Kölcsey templomában adja át évről évre, a *Hymnus* születésnapja előtti vasárnapon, a költő sírjának megkoszorúzása előtt, a Melocco Miklós által készített Kölcsey-plakettet, a társaság kitüntetését, egy olyan művésznek, egyben az ünnepség felkért szónokának, aki életművével nemzeti és nemzetközi minőségben is Kölcsey szellemiségével összhangban szolgálta és szolgálja kultúránkat. Most csupán egy névsorolvasással emlékezve rájuk, 1994-től a következő alkotóművészek vehették át ezt a díjat: Szokolay Sándor, Melocco Miklós, Kányádi Sándor, a filmrendező Szabó István, Csoóri Sándor, Vásárhelyi László, Kő Pál, Kallós Zoltán, Jókai Anna,

* Elhangzott Budapesten, 2018. január 22-én, a Magyar Írószövetség, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Napló Kiadó ünnepi rendezvényén.

Kocsár Miklós, Pérely Zsuzsa, Nagy Gáspár, az író Szilágyi István, Szabó Dénes karnagy, Jankovics Marcell, Makovecz Imre, Görömbei András, Sebestyén Márta, Vári Fábián László, Korniss Péter fotóművész, Törőcsik Mari, Ágh István és Kósa Ferenc. A névsor önmagában is tükrözi a Kölcsey Társaság értékrendszerét, a Kölcseyhez kötődés és a kivételes minőség szempontjait. A tegnapi napon, Kölcsey templomában Szörényi Levente, Kossuth-díjas zeneszerző és énekművész vehette át a díjat, Kölcsey örökségéhez kötődően a magyar népdalt műveibe építő munkásságáért s a történelemértelmező műveiért, amelyekkel a diktatúra korszakában – és azóta is – segített és segít megtartani a nemzeti tudatot, erősíteni a magyar kultúra erejét. Szörényi Levente tegnap a szatmárcsekei templomban elmondott beszédéből – de a mai nap emblémájaként is – most csupán egyetlen mondatot idézek: „Hálás vagyok a sorsnak, hogy olyan útra terelt, amelyen végighaladni különös büszkeséggel tölti el az embert, mert egy nemzet generációkon átívelő szórakoztatását nyújtotta feladatul, de úgy, hogy a lélekemelő pillanatok mellett önbecsülését is elősegítse, erősítse.”

Tisztelt Ünneplők! A magyar kultúra elkötelezettjei és teremtői!

A felsorolt művészekén kívül nevesek és névtelen sora vehette volna még át megérdemelten a Kölcsey Társaság díját. Közülük most az egyik legfontosabb arcra szeretnék a Petőfi Irodalmi Múzeum nyilvánossága előtt is emlékezni. Ez a legemlékezetesebb arc, számomra is láthatóan, a 70-es évek elejének az egyik nyarán emelkedett fel a lesarlózott füvek közeléből, és emelte tekintetét a szatmárcsekei temetőben a Kölcsey síremlékéhez látogató, és ott a költő csekei életére, munkáira, kapcsolataira, magányára, könyveire emlékező csoportra. „Már engedelmet kérek – mondta, egy bokor alá helyezve a sarlót, és felegyenesedve kopott, de tiszta ingében – „de nem teljesen úgy volt az.” És elmesélte a kerekre nyitott szemű látogatóknak a helyi legendákat, történeteket Kölcseyről, beszélt többek között az állítólag halálát okozó mérgezett levélről, a kihantolásáról, majd kalapját levéve, vigyázzba állt a síremlék előtt, és Séra Gáspár, a csekei temető csőze, a hat elemít végzett napszámos hibátlanul elmondta a *Hymnust*. A teljes szövegét, és tökéletesen. Aztán visszatért a fübe, és sarlózott tovább, majd sepregetett, bokrokat metszett, mert Kölcsey temetőjében, a csónakos fejfák között a múltból való tudás és az annak szóló tisztelet mellett tisztaságnak, rendnek kellett lenni. Nem úgy, mint kint az országban. Mert őrizni kellett az akár temetőnyi szigeteket, ahol a hazát meg lehetett még óvni, és ahonnan majd újra lehetett teremteni. Az alig iskolázott szatmárcsekei földműves tehát mélyebb igazságot tudott a nemzetről és a hazáról, mint a korabeli ideológia kreatúrái, a politika nagyhangú diktálói, sőt tudományos iskolák, érdekük szerint hol keletre, hol nyugatra hajlongó képviselői. S többet, mint ma a *Hymnus* első versszakába is belebotló, azt elmakogni is alig képes magyarok. A Kölcsey-plakettet ezért lélekben évről évre, mindig átadom a hivatalos ünnepelt mellett a kilencvenes évek elején már az „égi lakba”, minden bizonnyal Kölcsey közelébe távozott Séra Gáspárnak, s vele a szatmári parasztemberek Kölcsey sírja körül most is ott lélegző nagyszerű szellemiségének.

Kedves Ünneplők! Tisztelt művészet- és irodalombarátok! Alkotók és Olvasók!

A ma itt bemutatandó antológiával a Magyar Napló Kiadó sem akart mást, mint a csekei temető egykori csőszje: értékőrzést és -tudatosítást a folyton előregördülő időben, amely, ha nem vigyázunk, elfedi, elborítja, s maga alá temeti a múltat, a közelmúltat is, és abban a tanulságokat, az értékfényeket, az irodalomnak a nemzeti és az emberi sorsra, a hazára és a világra vonatkozó analíziseit. Mert az irodalom világ-, ember- és történelemértelmezése a későbbi korok számára is – túl a történettudományon, a szociológián s egyéb diszciplínákon – mind antropológiai, mind nemzeti értelemben pótolhatatlanul fontos. Az irodalom ábrázolásának teljességét semmi más nem képes pótolni. „Az a politika, amely előtt nem jár az irodalom – írta a kisebbségi lét kíméletlen szorításában, már évtizedekkel ezelőtt a kitűnő kárpátaljai író, Kovács Vilmos – előbb-utóbb, óhatatlanul aknára fut.” A ma is nagyon hiányzó, kivételes felkészültségű kritikus, irodalomkutató és szerkesztő, Domokos Mátyás pedig többször is világosan fogalmazta meg, hogy a diktatúra-kori szellemi prés különösen a magyar regényirodalmat hogyan korlátozta, csonkította a teljes körűlvevő világ és folyamatai írói értelmezésében, hatalmas hiányokat hagyva, és sebeket is ejtve a nemzeti önismerteten. A külső kényszerek és a belső félelmek miatt tükör helyett csak tükröcserepeket hagyva az utókorra. A tisztán vagy tisztábban látás esélye helyett üres helyekkel, homályos foltokkal borítva a nemzeti tudat, az önértékelés, a történelemi útkeresés retináját.

A Magyar Napló Kiadó is az irodalom által tisztábban látás akaratát kívánta közvetíteni és elősegíteni a most kiadott három antológiával: a versek, a rövid próza és az esszék műfaji tartományában. Amelyeknek közös, átfogó fogalma: az „antológiák antológiája” kifejezés nem a filozófia tudományának fennkölt analógiájára (lásd: tudományok tudománya) született, hanem egyszerűen azt a válogatási elvet tükrözi, hogy a 2002 és a 2017 között évente megjelent három sorozat: *Az év versei*, *Az év novellái* és *Az év esszéi* kötetéből merítette anyagát. A három irodalmi terület és a bennük szereplő összesen csaknem négyszáz szerző (akiknek 85 %-a jelenleg is élő alkotó, s akiknek mintegy húsz százaléka határon túl élő vagy onnan származó író) tekintetén keresztül adva itt összegző képet arról a gauguini kérdéssorról, hogy: „Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Hová megyünk?”, azaz mi történt, s történik ma is velünk, a rendszerváltozás után, a harmadik évezred eleji Magyarországon és a határokon túli magyarok lakta területeken, s Közép-Európában s Európában is. Míképp látja és elemzi, fogalmazza szóképekbe, alakzatokba, ritmusformákba, történetekbe, figurákba, szimbólumokba és elvont fogalmak hálózatába ez a 385 gondolkodó ember és irodalmat alkotó szempár: 244 költő, 85 novellaíró és 76 esszéíró (az egyes műfaji átfedések miatt ez valójában 385 fizikai személyiség) a személyes és a nemzeti sorsot, a történelmet és az adott korszak s részben a múlt vagy a közelmúlt eseményeit. Ez a komplex szerkezetű látás vélhetően összetettebb spektrumú és alaposabb képet ad a jelenről és a múltról, mintha egye-egy kiemelt és ekként privilegizált szerző munkáját adtuk volna ki csupán az ezredelő irodalmi elemzésének reprezentációjaként.

Ám e teljességre törekvés mellett sem állíthatjuk, hogy a legtisztább és a leginkább átfogó képet tudtunk adni a korról, hiszen ezt értelmező vagy ebben született drámaantológia vagy regénysorozat kiadására már nem volt módunk. Mégis, úgy véljük, hogy ez a három kötetes kísérlet meggyőzően képes felmutatni az ezredelő magyar irodalmának számos fontos irányát, összetett társadalomképét, főbb alkotási módszereit. S ha nem is tökéletes vagy hiánytalan ez a három kötet, az olvasók és a kritikusok ezért majd ne azt az öt-hat elszánt embert kárhóztassák, akiknek szorgalmából e könyvek kiadásra kerültek. Erős szakmai és ezt szolgáló apparátussal rendelkező felsőoktatási tanszékek, akadémiai és egyéb tudományos műhelyek, intézetek kompetenciáit egyetlen kis könyvkiadó nem vállalhatja fel. Csak jelzéseket és irányfényeket képes adni az huszonegyedik századelő magyar irodalma teljesség-igényű felmérésének és feldolgozásának fontosságáról, sürgető feladatairól.

Amire törekedtünk, és amit tehattünk, nem más tehát, mint amit egykor a szatmár-csekei temető füvet sarlózó napszámosa tett. A műveket egybegyűjtve és rendszerezve, az antológiák szerzőivel együtt, megpróbáltuk elmondani a himnuszt, kalaplevéve és szándékaink szerint hibátlanul. Innen is köszönjük valamennyi szerzőnknek a magyar világot és benne önmagunkat értelmező művét vagy műveit, amelyek külön-külön és együttesen Kölcsey ekként hangzó egykori kérdéseire is válaszolnak: „Mit akartok? Isten a milliomokat nem azért szorítá vizek és bérczek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként széledezve mindennapi, nyomorúlt gondok emészték fel. Amit apáitok nem tettek, nektek kell tenni. (...) Emlékeitek nem maradtak? Mi tilt, hogy emeljetek nékiek? (...) Minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi hősről énekelve, minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelen korban magasabbra emelkedhetni. (...) mely nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok, mint parányi vízcsepp az Océánban tolongani. (...) Őseitek parányi fészkeket raktanak? Szedjétek össze a romokat, s tegyetek belőle mély alapot jövődő nagyságnak. Apró harcokat vívtanak? Csináljátok a békesség műveit temérdekké.”

Építsük tehát tovább, valóban „temérdekké” a békesség – irodalomba és más művészetekbe foglalt – s Kölcsey Ferencről kívánt műveit, a magyar kultúra és a temetőből is kivirágzó halhatatlan *Hymnus* nevében.

KULCSÁR ATTILA

Az emlékmű

Részlet *A Felmérnök* című készülő regényből

A Doktor úr aznap be volt jelentve a nagy Borosshoz, Munkácsy-díjas szobrász volt az öreg. De azt már régen kapta, amikor még évente öntött egy Lenin-szobrot. A kis-méretű mellszobrai a nagy forradalmáról, minden első titkár asztali dísze volt. Ekkor már évek óta nyugdíjba vonult, amikor is megkapta a Munka Vöröszászló Érdemrendjét. Azóta csak érmekeket mintázott, mert 75 évesen nem tudott már agyaggal dolgozni, köszvényes lett a keze.

Az Ügyvéd úr, aki az Építőipar Hósi Halottainak akart emlékművet állítani őt, a város díszpolgárát kérte fel a mű létrehozására. Az idős mester szülővárosába tért vissza, amikor kapott a Tanácstól egy elhagyott tanyai iskolát. Ott rendezte be műtermét. Évek óta egyedül élt már, ide csak Terike, hajdani munkáslány modellje kísérte el, ide – a „világ végére” –, amikor megözvegyült.

Boros megkeseredett ember lett, miután ünnepelt szobrait elvitték a múzeumok raktáraiba, meg eléfalztak, Volt már ilyen a történelemben – hátha szükség lesz még rájuk. De ez a szerencsésebb szobor-sors, mert rosszabbul is járhattak volna. Tisza István miniszterelnök szobrát a háború után beolvasztották, és Sztálin-szobor lett belőle. Igaz, csak a lábára volt elég, de volt más „nyersanyag” is. Vannak híres középkori templomtornyok, városházi órák, ahol kerek órákban szobrocskák masíroznak be az ablakokba, mint turisztikai látványosság. Egy nagy korongra vannak felszerelve ezek az alakok, és a királytengelyen körbeforgatja őket egy mechanikai gépezet. Ilyen köztéri szobrok kellenének a városokba. Egy-egy politikai változás, egy-egy átértelmezett történelem nem jelentene gondot, csak átállítanák a forgószínpadot az aktuális szoborra. – Ilyenről ábrándozott az idős mester, amikor a főtereken egy-egy újabb politikus szobrát megpillantotta, vagy feltűnt egy régen elfeledett. Mintázott is egyszer egy olyan Szamuely szobrot, amelyiknek zászlóerdő volt a háttere, Milyen jó lett volna, ha azt választja a lektorátus, mögé be lehetne fordítani most a szobrát. Azt se tudja hova tüntették el, Azért jó az Anya gyermekével téma, mert az mindig aktuális lesz. Vagy az oroszlanok a díszlépcsők korlátján.

Csak egy közös orvos ismerősön keresztül jutott el az Ügyvéd úr a szobrászhoz, aki mindkettőjüket kezelte memória gondokkal. A nyilvánosságtól visszavonultan élt. Az első találkozásuk alkalmával, leszögezte Boross mester, hogy ő már csak fémmel dolgozik, és csakis kedvtelésből. Helyesebben már sehogy, de van egy tanítványa Pesten.

Nagysokára nyitott ajtót, mire átszálalozott a különböző állványok között, a négy osztályos általános iskolából kialakított műterem távoli sarkából. Már a járása se volt a régi. A sok pódiumról, létráról való leugrás, felmászás elkoptatja a szobrász ízületeit. A szeme is rossz volt már, mert egyszer valami nehéz gipsz negatív emelésekor bevérzett, és azóta több dioptriát romlott. Az eset óta szemüveget is hordott. A kollégák néha viccesen kérdezték tőle, hogy ugye három D-s? Mert egy szobrásznak nélkülözhetetlen eszköze a térlátás. Műterme olyan volt, mint amilyen az Isten dolgozószobája lehetett, Ádám-fej kopaszon viaszból, kígyó – egy fogásra felakasztva, hogy ne foglaljon sok helyet. – Félig kész alkotások, büsztök, faragványok, abbahagyott reliefek mindenütt. Delfin egy szökőkúthoz, lófej – talán előtanulmány valamilyen lovas szoborhoz. Pedig nem adatott meg neki olyan megbízás, hogy paripát kelljen megmintázni. A munkásmozgalom harcosai nem jártak lovon.

Az egyik falon több figurából álló, viaszból formált dombormű állt egy fakeretben, mint egy felvonulási menet, több alakja teljesen összeszáradva. Munkás, kalapáccsal üllő mellett, paraszt kaszával, egy másik traktoron, egy értelmiséginek szánt szemüveges hölgy, egy könyvvel a kezében, katona, orvos sztetoszkóppal, kőműves, kanállal. Valamennyien feszülten figyelnek egy irányba, a pódiumon álló szónokra. Akinek a feje hiányzott. Annak majd portrénak kellett lenni.

A szobrász elkapta a Felmérnök tekintetét – megőriztem ezt a munkát, mert sokfelé fel lehetett használni pártházakban, középületekben. A lépcsőfordulóknak és pulpitusok hátfalán szabadon variálhattam ezekkel. Ha kevesebb alak fért el, elhagytam egyiket-másikat, vagy megkettőztem, ha több volt a hely. Abban az időben erkélykorlátokon, homlokzatokon, mindenütt igény volt ilyen agitatív szobrokra. Ez volt a szocreál korszaka, később az orosz réal.

– Na, mit álmodott Mester? – kérdezte az Ügyvéd úr, amikor átsétáltak egy másik terembe. Ez a fémműhely lehetett, mert itt már másféle, inkább drótemberek, és mindenféle szárnyas, sárkányszerűen, összehegesztett lények torzói álltak művészi összevisszaságban – ez a teremtés zigóta állapota. Az ügyvéd szemével gyorsan átfutotta a félig kész műveket, hátha megtalálja az általa elképzelt szoborcsoportot. Egy habarcskeverőre gondolt, meg egy asszonyra, valamilyen tűz közelében. Arra a jelenetre, amikor 12 markos legény állja körül: „Mefogják szép gyöngén, betevék a tűzbe. Az ő gyöngé hamvát keverék a mészbe, Avval állíták meg magos Déva várát.” – *Kőműves Kelemenné* című, gyönyörű székely népballadáját szerette volna megjelenítve látni. Amelyik olyan gyönyörűen állít emléket annak, hogy a nagy alkotások áldozatok árán születnek. Milyen nagyszerű emlékműve lehetne ez ma is az építések közben meghalt építőknak. Így adta a szobrásznak a megbízást két hónapja, ezzel a koncepcióval, hogy készítsen látványos szobortervet egy efféle mementóhoz.

– A mester sokat tapasztalt öreg róka volt, és hamar visszarántotta a földre megrendelőjét.

– Mondja, Ügyvéd úr, mennyi pénz gyűlt eddig össze erre az emlékműre, mert sokba fog kerülni.

A zugiogász szomorúan közölte, hogy eddig mindössze 140 000 forint, de a nagy építőipari vállalatok mélyen a zsebükbe fognak nyúlni.

– Ne gondolja Ügyvéd úr. Nincs ma ilyesmire pénz. És ne is álmodozzon 13 alakos szoborról. Utoljára az Aradi tizenhármakról készülhetett volna ilyen nagyszabású kompozíció, de azok is csak reliefeken lettek megörökítve a Szabadság szobron, Aradon. Már a Kossuth-kormány szobrának is csak 9 tagja volt. Nem mondom, az utolsó vacsorához nélkülözhetetlen volna a tizenkét apostol, de itt szabadon szárnyalhatunk, – jó, ha maguknak egy alakra való pénzük összegyűlik. A többit majd felírja az emlékmű talapzatára.

– Szóval én erre gondoltam, egyelőre egy a tízes léptékben. – Odavezette Boross mester az ügyvédet a műterem sarkába. Ott egy kis pódiumon acélcsővekből összehegesztett traverz magasodott. Mint egy torony. Középtájon fejjel lefelé lógott benne egy ólomkatonaszerű kis alak.

– Ez az állványzat egy magasra törő épületet mintáz, a kis figura pedig az alázuhanó ember, akinek az élete kellett ennek az építménynek a megvalósulásához. Az egeket ostromló emberi akarat Bábel tornya óta áldozatokat kíván. A magasból a mélybe zuhanás, így jeleníthető meg szoborban. Ha én a maga koncepcióját megcsinálom, mindenki arra gondol, hogy 12 fickó meg akarja erőszakolni azt a magányos nőt. Ez az építőipar uram. A modell most egy méter magas. A valóságban 10 méteres nagyságú építmény lesz. Az alsó harmadában csak oszlopok állnak, hogy valamelyik hülye gyerek fel ne mászhasson, mert úgy jár, mint a főalak. Magasabban besűrűsödik az állványzat.

A Doktor úr alig tudta palástolni csalódását, de próbált megbarátkozni a gondolat-
tal, megérteni a logikáját. – És akkor csak ez az egy alak lesz rajta?

– Lehet több is, de darabja 6–7 millió egy ilyen 5/4-es figurának rozsdamentes acélból. Még így is alig jön ki belőle az anyagdíj, meg az összehegesztés, és akkor hol van még a honorárium.. A márványtáblára viszont akárhány nevet fel tudunk vésni.

– És akit a föld összenyomott, azt hogyan jelképezi ez zuhanás? Vagy akire ráesett a panel? – vetette közbe a Doktor úr.

– Nem formálhatok meg minden balesettípust, uram. Mi szimbólumokkal dolgozunk. Ilyen volt a Lenin elvtárs is. Gondoljon a Majakovszkij-versre. Ő volt az eszmefonálon a bog. Emlékszik biztosan: Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog...

– Értem én, de nem lehetne akkor annak az alaknak szárnya is? Egy törött szárnya, utalva a balesetre... Vagy nem, – egy Angyal repülhetne mellette, aki fel akarja fogni a zuhanását, – ötletelt az ügyvéd, de egy idő után a szobrász megsokallta:

– Nekem mindegy, de az angyalt hagyjuk ki, mert ha az fel akarja fogni, az felkarolja. Tiltakozni fog az egyház, hogy ne keltsük rossz hírért a mentő angyaloknak. Azok olyanok, mint a rendőrök, szolgálnak és védenek. Ha az angyalokra lenne bízva a balesetvédelem, nem volnának áldozatok. De szálljon már le a földre a doktor úr! Lehet akárhány alak felőlem, minden csak pénz-kérdés. Ha tőlem függne, én egy szép nőalakot mintáznék, legszívesebben egy Vénuszt, Vénusz halálát. Ez az ami kimaradt az életemből, Meztelen traktorista lányt nem mintázhattam. Vagy mit szólna egy olyan kompozícióhoz, hogy ha két sódert szítáló malteros lányra ráesne egy gerenda.

Az Ügyvéd úr lassan betekintést nyert a művészi önkifejezés és a köztéri szobrok korlátjaiba. Felfogta, hogy ez milyen költséges vállalkozás lehet. Drága egy emberélet,

de a halála se olcsó. Pedig még nem is sejtette, hogy a neveket se adják ingyen. Ez az emlékü nem olyan, mint egy háborús mementó, ahová „Dicsőség a felszabadító hősöknek” – felirat alatt a nevek sokasága áll, katonai nyilvántartásokból, sírfeltárásokból, és hadi jelentésekből összegyűjtve. Hogy aztán megkülönböztetett tisztelettel, arany betűkkel sorakozzanak a márványlapokon. Itt az is lehet, hogy részegen zuhant le a „hős” a fedélszékről.

– Megértettem, Mester. Akkor dolgozzon tovább, és megyek, összekoldulom a pénzt, keresek szponzorokat, megszerzem az áldozatok névsorát. Csak az elmúlt ötven évre gondoltam, addig még ellát az emlékezet, és a részvét is. Talán élnek a szemtanuk is.

A szobrász, amikor kikísérte, hamiskásan mosolygott a szája szögletén, és tudta, hogy nem kell összetörni magát a nagy igyekezetben. Az Ügyvéd úr meg arra gondolt, hogy kinéz egy üres tűzfalat városban, például azt, amelyiken most Coca Cola reklám van. Egy ilyen képhez kéne komponálni a zuhanó figurát, hogy senki ne gondoljon alkoholra. A traverz áráról a szobrász még nem is beszélt, pedig az is pénzbe kerül. A zuhanó munkásnak meg hátha használható lesz annak a régen megmintázott kőművesnek a negatívja, – mert az nem nagyon tetszett neki, hogy a Mester – vagy a tanítványa – most már csak koracélból dolgozik. Neki régóta megvan az embere, aki a város Lenin szobrát őrzi a kertjében, az a szalonnasütő őre. Egy éve alkudozik rá, és előbb utóbb megegyeznek – annak a bronza sok hősi halottra elég lenne.

LAJTOS NÓRA

A létezés poétikája (Prózaszilánkok)

1

Minduntalan arra gondolt, hogyan szólíthatná meg úgy az olvasót, hogy ne legyen tapintatlan, se tolakodó, de érdeklődés-felkeltő. Írhatna itt az elején magáról, de úgy hiszi, az író személyisége az erre-arra kanyargó narratíván keresztül legyen leképezhető az olvasó számára. Annyi bizonyos: nem biztos semmi sem. Csak a születés és a halál misztériuma. Van életindulás, és van halálba vonulás. Élni annyi, mint érezni a pirítósz ropogós illatát. Meghalni annyi, mint nem érezni ugyanezt. Nem érezni a zuhanyzó gégecsövének barázdáit az ujjainkon. Nem érezni a félig szénsavas üdítő pezsdítő ízét. Nem érezni a halálfélelmet. Csak LENNI valahol, ahogy mondani szokás: ODAÁT. Sok halottja van, és akármelyikükre gondol, mindig az jut az eszébe, hogy meg merték tenni. Meg merték tenni a meghalást. Ez a meghalás poétikája.

2

Valójában minden a helytelen ujjrenddel kezdődött. Chopin cisz-moll keringőjének ismétlődő dallamfutamának igen sajátos ujjrendsorozata van, azt jól be kellett gyakorolnia. Amikor már ötödjére szaladt neki, szorongás fogta el. Mi van, ha nem tudja megcsinálni. Abba egy kicsit bele fog halni. A gyakorlási fázisban mindez megtehető. Egy kicsit belehalni a kudarcunkba. Előadás közben viszont mindennek sikerülnie kell. Még annak a fránya ujjrendnek is, amely nélkül nincs dallamfutam, csak dallamrángatózás. És sikerült. Nagy taps fogadta, de ő nem hallotta a tapsot, mert tudta, hogy a melléktéma második ütemében félreütött egy hangot. A G helyett F-et ütött le. Ez teljesen elszomorította. A közönség nagy elégedettséggel konstataulta, hogy a fődallam milyen csodálatosan hömpölygött az ujjai alatt, de azt a félreütött hangot nem tudta feledni. Nem tudta megbocsátani magának. Ez a tévesztés poétikája.

3

A kócos játék babák sokáig ültek a szekrény tetején. Körülbelül hét évig. Akkor született meg a húga, aki viszont imádott babázni. Orvososdit játszott velük. Szegény babák hol hörögtek, hol hasfájósak voltak, hol meg befulladtak az asztmájuktól. Az egyiket mandulával meg is kellett operálni, míg a másikat vakbéllel. Aztán a plüssállatokra került a sor. Azokkal meg kórusosdit játszott. Három kupacba ültette őket:

alt, mezzo és szoprán szólamba. És vezényelt nekik, rajtuk keresztül próbálta ki a szólambeléptetéseket. Volt egy nagy kedvence, Árgus, a kisoroszlán. Ő kapta mindig a szóló szerepét. Egyszer Árgus leszédült az ágyról. Ezt rossz ómennek vélte. Visszaállította a szólózó helyére, pontosabban lecserélte egy rókára. Árgust pedig az alt róka helyére tette. A róka – hiába volt megszelídítve – nem tudott olyan selymesen belesimulni a kórus hangszínébe, mint a kisoroszlán. De féltette Árgust. Ez a féltés poétikája.

4

A neves pesti pszichiáter az Üllői úton sietett keresztül a Corvin Plázába. A mozgólépcsőn együtt utaztak: az egyikük felfelé, a másikójuk lefelé. Mikor észrevette a kezelőorvosát, nagy fekete kötött sáljába burkolta magát és minden zsigerével lefelé nézett. Nem vehették észre, mert ő valójában szó nélkül csak úgy kilógott a Klinikáról. Szombat délután volt, esőszagú fázós falevelű november délután. Beleszippanzott a szabad világba: a hatsávos úton keresztül cikázott, élvezte a veszély szelét is, a dudálások hangját, majd az emberi milió fogta meg lelkét, amint betévedt a Plázába. Egyik üzletből a másikba vándorolt: vett szuveníreket a családtagjainak: Budapest feliratú zsebtükröt, matyó motívumos pólót. Visszamenet még egyszer beleszagolt a nagyvilágba, aztán besurrant a hátsó üvegajtón keresztül. Észrevette az egyik nővér, meg is szólította, de mondta, hogy csak a kórházkertben volt sétálni. Maga lepődött meg legjobban a hazugságán. Mint egy rajtakapott csintalan kisgyermek, aki cselesen bemászik a gardrób szekrény aljába, és magára húzza a tolóajtót, majd sírva fakad a sötétből; neki is sírhatnékja volt a hazugságba zárt délutántól. Ez az őszintetlenség poétikája.

5

Apró, finom, hurkapálcikára tekert vattadarabbal portalanította a bal oldali szárny 20 méteres állványzatán Szent Ignác fejét. Tudta, nagyon óvatosan kell bánni a felülettel. Négyzetcentiméterenként haladt, nehogy bajt okozzon. A portalanítás után vegyszeres tisztításba kezdett. Előbb gyenge elegyet készített, amit rögtön semlegesített, nehogy túldolgozzon, aztán fokozatosan egyre erősebb tisztítószerezrel próbálkozott, állandóan figyelve a vegyszeres vattát, nem oldódik-e a festék, hiszen a tisztítás a restaurálás legkockázatosabb része. Három réteget kell eltávolítani: a felületi piszok, a lakkréteg, valamint a korábbi retusálások nyomait. A kiegészítés fázisáig hosszú út vezet. Előre meg kell tervezni a restaurálás folyamatát: dokumentálva minden lépést, fotózni a munkafázisokat, súrolófényben bemutatni a felület egyenetlenségeit, az UV-fényben gerjesztett lumineszcens fény mutatja meg a sérült lakkréteg hibáit és az átfestéseket is. Majd jön az enyves-hegyikrétás tömítés, lecsiszolás, akkor a festmény kap egy védőlakkozást, majd végre előkerülnek az ecsetek is, és következhet a kemény restauratori munka jutalma, a retusálás: az esztétikai helyreállítás, ami a kiegészítésen túl visszaadja a festmény műalkotás-jellegét, s a végső lakkozás. Közben Andrej Rubljov ikonosztázaira gondolt. Csak azok a színek kellettek neki. Festés köz-

ben teljesen elnémult; az ihlet bizonyos hőfokot idéz elő a művészből, vérelemzői összetapadnak, kipirul a 20 méter magasban. És a fenti üvegcsillár fényében mérette meg lelkét. Némasági fogadalmat tett, akárcsak Rubljov mester, aki csak a harangöntés miatt mondott le a hallgatásról. Ez a képjavítás poétikája.

6

Mendelssohn Dal szöveg nélkül című albumának egyik darabját gyakorolta éppen, mikor meghozták a butikba az árut az édesanyjáék. A zongoraszoba ilyenkor hirtelen ruharaktárrá változott. Még a rendszerváltozáskor nyitotta egy pesti nő a butikot, a kisváros legelső üzletét. Majd családi vállalkozás lett a butikból. A nagy és az édesanyja árultak benne, akik olykor elutaztak beszerzői körútra. Lecsukta a zongora tetejét, és elkezdett belebújni az egyik ruhából a másikba. Kiszaladt a folyosón lévő tükörhöz, ott biggyeszkedett. Aprócska melleire két melltartót is felvett, úgy próbálta fel a farsangi báli ruhákat. Majd jöhetett az áruk beárazása. Volt egy nagy lepedős szállítólevél, már csak egy számológép kellett hozzá, úgy szorozták ki az új árat.

Aztán bekerültek a szobából az ebédlőből kialakított üzlethelyiségbe az áruk, és ismét nekiülhetett gyakorolni. Felhajtotta a zongora fedelét, az elefántcsont-borítású billentyűzet mindig lenyűgözte. Elkezdte játszani a darabot, még a felsőtestével is ringatózott, amint játszott, hajlongott, mint a nagy zongoristák. Teljesen bele tudott merülni a zene varázslatos atmoszférájába. Ez volt az egyik vizsgadarabja. Nagyon szerette játszani, de csakis önnönmagának. Azt se szerette, ha a családja hallgatózott a szobaajtó mögött. Olyankor a szordínó pedállal tompította a hangot, hogy azok ne guruljanak szét a kulcslyukon keresztül a „kinti” világba. A testvére is zongorázott, olykor négykezeszt osztottak rájuk. A testvérét teljesen hidegen hagyta a gyakorlás, az óra előtt gyakorolt egy kicsit, azzal állított be a zongoraórákra. Izgult. El tudja játszani a zongoratanárnőjének a darabot úgy, mint amikor kettesben volt a hangszerével. A nagy fekete Bösendorfernek, ami a zeneiskolában volt, hiperérzékenyek voltak a billentyűi: alig érintette meg az ember, máris hangot csalt ki belőle. Ott aztán tényleg minden hangnak a helyén kellett lennie. És persze a pedálhasználatnak is megvan a maga metodikája, hogy ne zúgasson össze olyan akkordokat, amelyek csak diszsonanciát eredményeznek, és pláne elveszítik ezáltal a jelentőségüket.

Amikor nem játszott, bakelitlemezjátszón hallgatta Horovitz mester játékát, illetve a kedvence volt még Schubert Pisztráng-ötöse is. Jandó Jenő Bartók-darabjait is szívesen hallgatta, s elképzelt, hogy zongorista lesz. Kimegy a színpadra, egészséges izgalommal ül le a bársonyborítású zongoraszékre, beállítja azt. (Ezt sokan pizsmogásnak tartják, pedig olyan fontos ez, mint más hangszereknél a hangolás.) Szóval beállítja a megfelelő magasságba a széket, és felemeli a karjait a billentyűzet felé. Fejében pontosan ott sorjáznak egymás után a hangok, dinamikai és hangnembváltások, a ritmus, a darab lendületes lüktetése és a fődallam sodródása. Az elszabadult gondola egyszer csak elindult az ujjai alatt, a víz hullámok erősebb fortissimóba fakadtak ki, míg a nyugvópontra nem ért az a gondolat, hogy talán mégis érdemes minden, ami. Ez a mindenség poétikája.

Máskor meg orvosnak készült. Először állatorvosnak, de mondta neki a család, hogy a fejős tehénhez is ki kell mennie, ha hívják. Ettől elment a kedve. Így már csak az emberek gyógyítására gondolt, mint életcélra. Egymás után mentek el a nagyszülei, fájlalta, hogy nem tudott rajtuk segíteni. Az orvos nem mindenható, ezt tudta, mégis fájtak neki ezek a végleges elutazások. A pulmonológia szakiránya tetszett neki a legjobban. A Klinikán lett rezidensből szakorvossá. Éveket dolgozott ott, és ügyelt szentestén és húsvét hétfőn, pünkösdkor és szilveszterkor. Majdnem minden nap lábcédulát kellett írnia, rajta a halál beálltának pontos idejének megadásával. Ha úgy kérték a hozzátartozók, hogy értesítést kérnek azonnal a rokonuk állapota felől, akkor éjjel háromkor is fel kellett csörgetni az elhunyt hozzátartozóját, s közölni vele a tragikus hírt. A legszörnyűbb az volt, amikor két kórteremben feküdt egy fiatal lány és egy srác. Az orvosok tudták csak, hogy egy szobányira vannak egymástól, s mindketten haldoklanak, holott egy pár is lehetek volna. A lánynak primer méhnyakrákjából lett áttét a tüdőre, a fiúnak tüdődaganata volt. Egyikőjük sem dohányzott, és egyikőjük sem töltötte be még a 25. életévet. Az orvosok tudták, hogy a lány nem éli meg a karácsonyt, mégis a srác ment el hamarabb egy nappal. Akkor majdnem összeomlott, és merész gondolataiban úgy vélte, otthagya az orvoslást, mert ezeket a sorstragédiákat az ő pszichéje nem fogja bírni. Aztán mégis bírta. Edzésben tartották a mindennapok tragédiái, amelyekhez persze nem lehet hozzászokni, de tovább lehet és kell lépni. Hinni kell a gyógyulásban, ugyanakkor beletörődni az elmúlásba. Amikor a hit hónapokat hosszabbít a beteg életén, azt csodaszámként tartják számon az orvosok, pedig csak lélekerősítő gondolatinjekciókat kap az égiektől a beteg, legalábbis így hiszi. Ha nem hisz, rég elveszett. Egy férfi beteggel történt mindez: tudták vele egy délután, hogy gyógyíthatatlan beteg; kiment a mosdóba, de 2 perc múlva már nem jutott vissza a kórterembe. A mosdóban összeesett és meghalt. A sokkot kapott páciensnek ideje sem volt felkészülni a nagy utazásra. Tűnődünk rajta, melyik a szebb halál: a lassú, fájdalmas, párnák közt halni meg vagy az élet harcmezején elmenni hirtelen? Nem igazán van jó válasz a fentiekre. Ez valahol habitus kérdése is. A nagypapa egy örök izgó-mozgó, fáradhatatlan ember volt. Legkedvesebb ünnepén, a huszárfelvonulások március 15-én érte utol a kokárdaszirmú végzet, nagyjja pedig mégis a kórház kizsoltgáltatott körülményei között halt meg. Egy február közepi hóvirágnylásos reggelen történt, Egyszer csak nem sóhajtott. Ő pedig látta, hogy a paplan még mozog a hasán: emelkedik és süllyed, de mindenki leintette, hogy fejezze be a hallucinációját. Megszorította a kezét is, persze ezt sem hitték el. Aztán becsomagolták a hófehér lepedőjébe, rákerült a nagy lábujjra a cédula is. Még ekkor sem hitte el, hogy nagyjja egész életrevaló tudását, tapasztalatát magával vitte, s hogy nem nyitja ki világoskék szemét. Ezt kívánta volna még utoljára. De nem történt meg a csoda. Muszáj volt azokban a megrázó, fullasztó pillanatokban is elhinni, hogy „kell ott fenn egy ország”. Ez a hit poétikája.

8

Sokat gondol az egykori pszichiáter doktornőjére. Szinte minden sms-ét megőrizte: 96 beérkezett és 89 elküldött sms-t tárol ma is a telefonján. Gyakran előveszi, és olvasgatja őket, mert sok bennük az erőt adó üzenet. Minden utazáskor a rendszámok betűjelét figyeli, hogy van-e bennük olyan betű, mint a kedvenc főorvosnőjének nevében, esetleg annak kisfiáéban. Ez már mániává torzult fajtája a patológikus kötődésnek, tudja ezt ő is jól, de még nem tudja a leválás útját. Már nem napi ötvenszer, csak hússzor gondol rá. A szaglási (olfaktorális) hallucináció legutóbb egy hentesüzlet mellett érte utol. Természetesen megint utána fordult az illetőnek, mert olyan erős a hasonlóság a doktornő illata és az elillanó illetők között, hogy az a megtévesztésig azonos. Pedig nyilván nincs így, ez is egy hamis torzítása lehet az agynak, hogy bizonyos ingereket asszociáltat a doktornő illatával.

Az erős karakterű ember mögött egy hiperérzékeny lélek szíve virágozik. Ő is el tud fáradni egy keményebb nap után, egyedül neveli gyermekét, hivatásának tartja a munkáját, szereti a meggybontott, és kedvence a Túró Rudi. Azt hiszem, így teljesebb az ő alakja.

Amikor az első izomlazító infúziót bekötötte neki, még nem sejtették egyikük sem, hogy a végesetben bevetendő sokkolás sem fog célhoz vezetni. A gumis fejpántra erősített elektródák jól simultak a fejére, jöhetett is az aneszteziológus a gázmaszkkal... Filmszakadás. Ébredés a kórteremben. A keddi és csütörtöki napokon 8 órától végzett ETC-kezelés gyakran azonban sikerrel is járt. A szobatársa például mimika nélküli arccal toltta az ágyát a sokkolószoba felé, ahol már felállva ott a stáb a monitorral, infúzióállvánnyal stb. És mosolyogva ébredt az ágyában. Az ilyen sikertörténetek mindig bejárták a részleget, csak az ő kudarca felől volt nagy hallgatás, bár szakmai téren nagy fejtörést okozott az orvosainak. Egymás után próbálták ki a legkülönbözőbb gyógyszer-kombinációkat, de nem tudták a mániából lehozni. Alig aludt valamit, pedig annyi altatót kapott, hogy más annyitól három napig nem kelne föl, legalábbis ezt mondták neki.

A lélek lepkeszárnyai nagyokat nyújtóztak olyankor, mikor rákerült a viziten a sor. Az inszomnia mellett a hipomán fázis is jól kimutatható volt nála. Olyankor kissé agresszíven viselkedett. De ez csakis önmaga ellen irányult. Például amikor lilára ütlegelte a kisujját, úgy verte öklével a falat, vagy amikor fél literes ásványvizet palackkal verte a fejét. Vénás injekciókba torkollott minden lélekkifakadása, de nem tudott sírni, csak valamit érzett a torkában. A borderline falat bontott benne. A kisfia hiánya teljesen kihozta a sodrából. Egyszer kb. 10 másodpercre megölelhette a csapóajtónál, azt is minimum három orvos figyelte. Érezte, hogy szétcsúszott a pszichéje valamikor tavasszal. De most tél dereka van. Ez a hiány poétikája.

9

Az időt röptében kellene elkapnunk ahhoz, hogy egy kicsit megpihenhessünk – gondolta. Az új karóráját figyelte hosszasan. A másodpercmutató halálszabályos vándorlását az óralapon. De nincs vége a mutatók körberohanásának. Így folyik el az élet. Másodpercek milliójai között tengődünk. Soha nem álmodja az ember kétszer ugyanazt. Ez a gondolat megrendítette. Utakat keresünk magunknak. Aztán van, hogy vakvágányra érkezünk. Van, hogy nem találja értelmét végigmenni az úton. Aztán mégis föláll, megrázza magát, és továbblép. Most értékeli talán a legjobban a járás készségét. Egy január végi napon történt, hogy munkába menet kicsúszott lába alól a talaj. Szilánkos bokatörést szenvedett. Aztán eltelt egy év, és még mindig nem indult meg a csontképződés. A második műtétnél spongiosa plasticát is végeztek. Ennek megtanulta a nevét, olyan dallamosnak tartotta. Valójában a csípőcsontból faragtak le egy kis darabot, és azt ültették át a bokacsontba. Aztán a húga álmodta meg a megoldást. Épp ügyelet után volt, hazament pihenni egy kicsit, aztán egyszer csak felhívta a nővérét, hogy ortézist kell csináltatni a lábára, mert abban terhelődik úgy a láb, hogy közben nem tud kimozdulni az ortézis alatt. Így a mikromozgások kiiktathatók, és elindulhat a callus-képződés. Egy évig, télen-nyáron hordta a fekete gumipánttal ellátott műanyag „kiscsizmát”, amit bármikor lecsatolhatott magáról. Például a strandon, vagy a mindennapos zuhanyzás alkalmával. A baleset utáni harmadik évben eltávolították a 12 csavart és a két tűződrótot. Háromszor tanult meg újra járni. Azóta értékeli a járás szabadságát. Ez a szabadság poétikája.

10

Gyors születe volt. Délután kezdődhetek a jóslófájszai, de azokat nem vette komolyan, hanem a frissen-melegében evett lángos miatti bélgázképződésnek vélte. Úgy este 10 óra tájban viszont óraműpontossággal elkezdődtek a 10 perces fájások. Kb. fél percig tartanak, de akkor az ember azt hiszi, itt a vég, aztán hirtelen megszűnik a fájdalom kilenc és fél percre. Ezt már komolyan vette, és elindultak autóval a férjével a kórházba. A szülőszobán már ott várta a fogadott szülésznője, közben egy császármetszés miatt épp bent volt az orvosa. Hogy micsoda szakmák vannak – gondolta magában, mikor a szülési előkészületek között a borotváláshoz érkezett. A méhszáj tágulását is épp a fájdalom pillanataiban kell ellenőrizni, ezt nem akarta elfogadni. Nincs az embernek elég baja, kínlódik a már 5 perces görcseivel, és akkor még beléje nyúlnak. Aztán megtörtént a burokrepesztés is: úgy érezte, mintha bepisilt volna. És a harmadik tolófájásra kibuggyant belőle az aprócska kislány. Nem sírt fel, de ez nem ijesztette meg, mert hallotta a terhesgondozáson, hogy a köldökzsinórban még legalább egy percnyi oxigén áramlik az újszülött felé. Négyeszer volt a nyakára tekeredve a köldökzsinór, és volt egy valódi csomó is a köldökzsinóron. Aztán nem tették a mellére, nem kérdezték meg a nevét sem. A neonatológustól tudta meg, hogy fel kellett ébreszteni az életre a kisembert. Közben a placentát is megszülte, majd legalább negyed óráig kellett elviselnie a szinte elviselhetlent: a gátvarrást. Az eleven húsdarabba szűrődő tüvonások talán még a szülésnél is fájdalmasabbak voltak. Nem volt egy ordító zós fajta, de a gátvarrásnál jajgatott, s közben záporoztak az öröm- és fájdalomkönnyei. Nem lehetett megkülönböztetni egymástól őket, talán a sósabb könnyei voltak az örömkönnyei. Próbálta felfogni, hogy anya lett. Ez az anyaság poétikája.

11

A naptárjára nézett: március 12. szerda. Gergely napja. Gergely: éberem örködő. Majd felköszönti barátnője kisleányát tanítás után. Most indulni kell. Először az óvodába viszi a kisleányát, két nyakszorítás között puszkával búcsúzik tőle. Nem tudhatta, hogy egy időre nem láthatja őt viszont. A macskaköves sétányon már szárnyait bontogatta a tavasz, csak a szél zavarta, a cipője sarka, amely mindig belebotlott a macskakő réseibe és az álma. Csak arra emlékszik belőle, hogy egy ezüstműgyémében van, mélyen egy hegy gyomrában, és nem találja a kiutat. Most a suliba igyekszik. A tanárba belépvén a hirdetőtáblára néz: lesz egy helyettesítése, amúgy laza napja van a négy órájával. Az énekóra izgatta most legjobban. Muszorgszkij Egy kiállítás képeit fogják meghallgatni s elemezni. Izgatottan igyekezett az órára. Néhány szóban elmondta a darab keletkezési körülményeit, hogy a híres orosz zeneszerző egy évvel korábban elhunyt barátja posztumusz kiállításának hatása alatt írta zongoraciklusát, amelyből többen készítették zenekari átiratot, de a leghíresebb a Ravelé, ezt hallgatják most meg. A táblára kanyarítja a fekete filccel az egymást követő képeket. Csibék tánca a tojásban. Holtakkal a holtak nyelvén. A kijevi nagykapu. Közben a betűi úgy tűnik, életre kelnek, s el-elvándorolnak a tábla egyik sarkából a másikra. Megdörzsöli a szemét, de nem lát jobban. A következő jelenetnél a tanári székét kutatja féláljult tekintetével. Aztán meglát egy ásványvizes palackot az egyik diákja padján. Inni kér. Felállna, hogy érte nyúljon. Filmszakadás...A kemény iskolapadon találja magát, amint a kollégái próbálják vizes zsebkendővel visszahozni belé a lelket. A szülei és az orvos húga mennek érte. Beszállítják a sürgősségre, onnan a neurológiára. Ott is összeesik, ekkor kerül fel az osztályra. Diagnózis: neurasthenia. Ezzel kezdődött minden. És ennek ma négy éve. Ezüstműgyémét látni: eszméletvesztés. Ez az éberem örködők poétikája.

12

Túl vastagon pucolta a krumplit. A tojásfehérjét nem tudta kemény habbá verni. A rántást több alkalommal is odaégette. Ha megfeddték, nem szólt, csak próbált valami szépre gondolni. Mondjuk egy karfiolrózsára. Ami nem szúr. De felpuffad tőle. A sok elhallgatástól is, a lelke. Üvegbúra alatt tartották. Nem mert kimenni az utcára félkoszos zokniban. A haját szépen befönték, vasalt masnit is kötöttek rá ünnepekkor. Az édesanyja vasalta. Kivasalta a jelenét is a szalagokkal együtt. Be volt kötözve. Nemcsak a haja. Negyven éve él búra alatt. Már megszokta. Ha lázadna, búraszilánkok sebeznek össze a lelkét. A múlt törmelékeit a szőnyeg alá söpörné. Vagy talán sírna is. Öröm- és fájdalomkönyveit inná. De egyelőre nem tud sírni. Már egy éve nem. Hallgatni tud. Gyerekkori csacsogásait elvitte a csőrében egy kuvik. Halálmádrallal álmodni: veszteséget jelent. Már vannak saját halottjai. Hisz a mennyben és a pokolban. Minden apró rezdülésében ügyel gyarlóságára. Úgy képzelet, az odaátiak előtt már nincsenek titkok. A halottak nem álmodnak, mert hiszen ők már mindent tudnak – írja Krúdy. Mindentudásukat irigyli. Talán ezért is vágyik odaátra. Ez a túlvilág poétikája.

Szómagokat hintett egy szótárfüzet vonalsoraiba, majd gyakran ügyelte felül ezeket a versültetvényeket: kihúzgálta a nem oda illő szógyomokat, örült, amikor kicsírázott benne egy-egy gondolat, és azt papírra vethette. Az ihletett percek sokkal sűrűbbek, mint a normális percek: akár másfélszer kevesebbnek tűnnek, mint hatvan másodperc. Összezsugorodik az idő és a tér: a semmi és a lét között egyensúlyoz a költői szubjektum, mire kiverejtékezi a legmegfelelőbb verssorokat, amit persze, lehet, hogy egy óra múlva kihúz. A versírás alkati kérdés. Vannak versöntők és versszüzek. A versszüzek félnek a saját gondolatuk felvállalásától is, hogy azokba majd a kritika asztalán hogyan hatolnak bele. A versöntők nem sokat alszanak, leginkább éjjel kapja el őket a homlokcsókoló Múza, és akár reggelig is megállás nélkül írnak és írnak. Ők kevesebbet korrigálnak, gondolathullámaira veszi őket az ihlet hullámsodra, hullámlovagoltatják a szóképeket, a rímeket, míg megérkezvén egy mozgalmas költemény szakad ki a költői énből. Egy csónakos vers, vagy egy gondoláé, amely útjára engedve bejár sok zezugos vízi utcát, a Canal Grandét, mígnem hazatalál a szótárfüzetbe. De ez még nem a teljes megérkezés. A révbe ért versek kötetekben vagy folyóiratokban, esetlegesen virtuális felületen tűnnek fel, kiéhezve várva az olvasóközönség visszajelzésére. Aztán amikor elapadni látszódnak a költői verskutak, a költő akkor is ír, amikor éppen nem ír: visszahúzódik és lassú, néha bizonytalan mozdulattal hozza felszínre kút-émlékeit, és a megfigyelő pozíciójában fókuszál a világ rezdüléseire. Önnönmagát is el kell helyezni minden versvilágban, és kivirágoztatni az elhintett versmagokat, hogy azok rímekben vagy rímtelenül illatozhassanak a gazdag verskertek virágaiként. Ez a versírás poétikája.

E számunk szerzői:

- CSORNIJ DÁVID – PhD-hallgató, Beregszász
 HAMAR PÉTER – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat
 HOLMÁR ZOLTÁN – történész, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
 JÁNOSI ZOLTÁN – irodalomtörténész, egyetemi tanár, főszerkesztő, Budapest–
 Nyírtelek
 KIRÁLY ZOLTÁN – középiskolai tanár, PhD-hallgató, Debrecen
 KISS LAJOS – filozófus, habilitált főiskolai tanár, Nyíregyháza
 KULCSÁR ATTILA – építész, író, Nyíregyháza
 LAJTOS NÓRA – irodalomtörténész, költő, Debrecen
 MARIK SÁNDOR – újságíró, Budapest
 NAGY BALÁZS – főiskolai adjunktus, Nyíregyháza
 NAGY ZSUKA – költő, középiskolai tanár, Nyíregyháza
 OLAJOS GÁBOR – színháztörténész, Nyíregyháza
 PÁL ISTVÁN – történész, egyetemi adjunktus, Budapest
 PETHŐ JÓZSEF – nyelvész, habilitált főiskolai tanár, Nyíregyháza
 SZILÁGYI LÁSZLÓ – történész, középiskolai tanár, Nyíregyháza

NAGY ZSUKA

Krúdy-mesék, mesés Krúdyk, mesélő Kerekes

– emóciók és mozgóképek egy kiállításához –*

És ímé, egy tárlat ős, mert nem is évszak az ős, hanem egy tárlat a télben, itt és most. –

A festő varázsolja eléd mindazt, ami kint van és bent egyszerre, a szívből, a képzeletben és itt, a teremben, és így lehet valami egyszerre több helyen. Mert van a földrajzi való, a térbeli, időbeli, van a biológiai, a számbeli, a művészi és így tovább...

... és még olyan sokféleképpen látunk, mert ez is a lényegünk, hogy nem vagyunk egyformák, és most ez a festői sokszínűség a varázstanított világot hátrahagyja postakocsiján, és belép egy Krúdy-mesébe...

Ahol glazvékesztyűk hevernek az ágyalján, mint kardvirágok, liliomok, vagy kicsi hóvirágok, attól függ, ki hordja őket. És nyakkendőket tekernek a hófehér és meztelen nyakakra, testekre, és csak táncolnak bele az örök mesébe, abba a páros mesébe, abba a 'nőférfi' kettősbe, ahol egy nagy fekete szivarzseb az ég, benne a hold kicsi kendő, és mikor levetik ezt, az eget és holdat, akkor lesz minden a legvalóbb meztelenség. Se kalap, se kabát, se alsó, se felső, a fehéreműk kicsi hullócsillagok... (És mondá egy úr – valami hálóban –, hogy ez jó.) –

És valahonnan fentről, egy síkatorban, lesétál egy asszony, hűtlen az egyszer biztos, és az ég küldte, ahogy lenni szokott - a csónakszerű lépcsőfok alján várják, egyszerű öltönyben (mert tudjuk, egy úriember nem ad a divatra) és minden bujaságát takarja, szürke szövetével. Szóval, vasalt udvariassággal, kalapban, nézik egymást az örök pillanatban. Mert hány örök pillanat van az ember életében, mondd, hány? Mikor csak úgy küld valakit az ég, akit várni kell, várni lehet, mert jön, jönni akar, hozzád, szűk síkatorban magad elé enged, és aztán beléd karol, és mint billentyűkön lépked a kíváncsiság, aztán a kéz indul el felfedezni a húst és a kicsi ereket, a vért, a bolyhokat, a nyálat, a fogakat, beleharap alma arcokba, szeder szemekben veszlik el minden realitás, és így tovább, így tovább...

Szóval, hány örök pillanat van, hányféle gyönyör? Díszes, dekadens, elmosódott, kicsi foltos, kicsontozott, túllőtözött, túl lenge...

Mellbimbók néznek farkasszemet a vággyal, a forma felfalja a lelket, minden regulát, morált széttep, és beléd hatol, elalél minden égi-földi szín, és a festő csak fest, megindít sokféle zenét, rozsdás bakelitek gurulnak szét a színek akkordjaiban, és aktot fest, fiatal,

* Elhangzott Kerekes Elek Győző *Krúdy-mesék* című kiállításának megnyitójaként Tarcalon 2018. január 22-én.

kismellű nőt, és ő megjelenik, úgy hívják, Késő Fáni, vagy valaki más, mert ugye, nem emlékezhet minden örök pillanatának tulajdonnévére az ember. –

Szóval, honnan jönnek ezek az asszonyok, honnan vetítik a festő műszerei a vászonra őket? Az Andrassy úti boltos asszony lehet, az ügyvéd felesége, aki egy idegen férfira emelte szilveszterkor a pezsgőspoharát, aki majd a szeretője lesz, kellő és illő komolysággal gondolt erre, és semmiféle más dolgot nem ad majd fel eddigi életéből, ezt fogadja meg - csak végre neki is lesz szeretője, ahogy a többinek Pesten, Budán. . .

Hol látták egymást először meg, hol változtak meg a világ molekulái? Honnan kerültek, szállodák izzadt és gyönyörrel batikolt tapétái közé, ahol hófehér vállakon át néznek ilyentájt a csillagos égbe a férfiak. És a nők zsíros kalapokat néznek meghatódva a fogasokon, és boldogok, olyan boldogok, mint még soha, vagyis a múlt héten, mikor ugyanitt. . . –

És sok este csak egy szó hallik ki a különtermekből, mikor a cigány húzza, *szerelem, szerelem*, csak ennyi. Van-e értelme még ennek a szónak, én azt nem tudom megállapítani, de ide most illik, jaj, de kell, ez a szó, mert, ha ritkán halljuk, az a baj, ha gyakran akkor meg az, ha soha az meg az élethalál vagy a tökéletes nyugalom, én ezt sem tudom megítélni, és nem is akarom, de most kell a szó, szerelem, test, vágy, erotika. Lassú, avítt, semmilyen szavak lennének, ha nem töltené fel képeivel a festő őket, itt és most ebben az őszben és ebben a fehér januárban, ahol korcsolyapálya az ég, rajta egymást öleli férfi és a nő – ahogy várjuk is, és ahogy kell, ebben a Kerekes-világban, Kerekes Elek Győző sorozatában.

Kandalló képek, megmelengetnek, odadörgölődhetünk hozzájuk, emlékezhetünk, valami idillire, valami érzelmesre, mert hát, csak volt nekünk olyan, ha nem is jutott eszünkbe már régen, most jusson, csak azért is, vagy legalább próbáljuk meg, legyen ez egy alkalom, így kerüljenek beljebb, belénk ezek a festménydiák, hogy teremtsük meg, kotorjuk elő az emlékeinkből a sajátunkat. A szerelemképeinket. Mert ezek az asszonyok és férfiak nagyon jönnek. És élnek, nagyon is élnek. A Váci úton, a Nagykörúton, Terézvárosban, Erzsébeten, Sóstón, a Nyírségben, Tarcalon, vagy az álmainkban, a képzeleteinkben, bánom én, hol, de jó, hogy vannak, hogy tudnak élni, ahogy lehet, mert én már kicsit elfeledtem.

És akkor felveszi elejtett monokliját az idő, és ide fordul. Hátránézek, és férfiak állnak sorban, zsakettben, és várják, hogy kilépjek magamból és, hogy kilépjenek ezek az asszonyok is a képekből, mert nem maradhat magára az ember, csak zokog a nyíri táj, de megöleli egy festő, ezüstködös hajával megtörli könnyeid, kezébe veszi spakliját, és minden régi-jót restaurál, minden rosszat kijavít, mindenki mellé fest egy párt.

És az ember csak néz, mint fauna közt, zöld erdőben az a lány, és csak úgy jól van, vagy sétál a sárgafoltos sötét Sóstón éjszaka, kéket vedlik a tó, feketét az ég, mindennek párja van, ma még azt a borospoharat is felveszi valaki arról a képről, és koccint valaki valakivel, mindenki, mindenkivel.

Ezzel a kiállítással dekantál az idő, kiszellőzteti a régmúlt boldog időt, húzzuk ki mi is szíveinkből a dugót, és öntsük ki szíveinket, mert ezek a képek erre kérnek, készítetnek minket, de persze, semmi nem kötelező. Kerekes Elek Győző festményeivel újra visszakapcsoljuk a villanyt Krúdy Gyula világában, ha már élete végén kikapcsolták párszor neki. Kerekes képsorozataiban mindig világ van, ég a fény, az égi fény, ami nagyon is földi is. . .

Ezennel a kiállítást megnyitom.

Könyvek között

Futaky László új könyve

Futaky László legújabb kötetének címe, a *Könyvek között* rendkívül találó, ugyanis tömörsége ellenére több olyan lényeges jelentést „nyit meg”, több olyan jelentést hordoz magában, amely lényegi információkat ad mind a szerzőről, mind magáról a gyűjteményről. Először is arra kell gondolnunk, hogy a szerző hivatása okán szó szerint a könyvek között töltötte el aktív pályafutása több évtizedét. Egy korábbi, általa szerkesztett kötet recenzense joggal írta, hogy Futaky László „immáron a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei könyvtárügy nagy öregje”. A „nagy öregje” az én értelmezésemben – és bizonyára az idézett recenzens és még sok más mindenki értelmezésében is így van ez – persze csak mellékesen vonatkozik az életkorra, hiszen elsődlegesen tiszteletadás, elismerés azért a hosszú időszakot átfogó, példászerűen lelkiismeretes és színvonalas munkáért, amelyet Futaky László az 1960-as évek végétől végzett és végez a magyar könyvtárügyért és tágabban a magyar kultúráért. A *Könyvek között* cím egy másik jelentésében arra utal, hogy az ebben a válogatásban közölt írások jelentős része könyvismertetés vagy más módon „könyves” téma: például a könyvtárügy meghatározó alakját, Kovács Tibort vagy a könyvtárosok valamelyik szervezetét idézi meg. Harmadsorban pedig van egy, ha úgy tetszik, emelkedettebb,

általánosabb jelentése is a címnek: ebben az értelmezésben a könyvek közötti létnek a szépségére, mélyen humánus, a szellemet és a lelket gazdagító voltára irányítja figyelmünket, így utalás a szerző életszemléletére, hitvallására is. Ez az életszemlélet, felelősségtudat és -vállalás áthatja az egész bemutatandó kötetet, ezt bizonyítandó most – kissé rendhagyó módon – mégsem innen idézek, hanem Futaky Lászlónak abból a beszédéből, amely a *Fejezetek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtártörténetéből*,

1952–2002 című kiadvány bemutatóján, még 2005-ben hangzott el: „Mondják, végre Európában vagyunk. Ami a szellemi értékek iránti tájékozódást illeti, e helyen nem kell különösképpen bizonygatni, hogy miután a magyar könyvtári kultúra európai gyökerű, s könyvtáros és könyvtár a human műveltség köldökzsinórján kötődött ebbe a szellemi áramkörbe, régtől Európa része voltunk és vagyunk. Ami jelentette a nemesebb műveltségsményhez való fordulást, annak vállalását, jelentett stílust, morált, szemléletet.” Mindezt azért is idéztem itt, mert a jelen kötet summázataként is el lehet mondani, hogy a szerző célja nem más, mint egy „nemesebb műveltségsmény” képviselése és terjesztése, egy magasabb rendű szellemi és erkölcsi vállalás teljesítése, ami egyben természetesen stílus és szemléletmód is.

Az általános bevezető után rátérek a gyűjtemény írásainak rövid bemutatására. Az *Előszó* után három nagy fejezetben olvashatjuk a kötet írásait: Szellemi-szakmai kötődések (Két megyebeli alkotóról); Művelődési társaságok, kulturális egyesületek, szakmai szervezetek műhelyéből; Visszatekintés (Kötetek az 1970-es, 1980-as évekből).

Az első fejezet két hosszabb, tanulmányigényű, -jellegű dolgozatot foglal magában. Az elsőben a szerző bátyjának, Futaky István professzornak a munkásságát mutatja be. A címben szereplő „dokumentumok tükrében” szerkezet arra utal, hogy eredetileg egy kiállítás megnyitójaként hangzott el a személyes emlékeket a pontos filológiai adatokkal szerencsésen ötvöző, és így a jeles göttingeni nyelvész-professzor személyéről és munkásságáról igazán hiteles képet adó szöveg. A *Ratkó József kétsorosáról és annak forrásvidékéről* című érdekes visszaemlékezés közvetlenül

a *Diplomata-vigyor* című kétsoros, epigrammaszerű vers keletkezéstörténetét idézi fel, ezzel együtt, „közvetve” pedig Ratkó igazságkereső, impulzív személyiségét.

A második fejezet nagyjából kétféle ismertetéseket tartalmaz. Ezek közül az első a Kölcsey Társaság 2001 és 2008 között megjelent füzeteit mutatja be. Ezt a Kovács Tiborné által szerkesztett, *A Bessenyei Társaság 20 éves története (1987–2007)* és a Bánszki István szerkesztette *Iskolám, bölcs inspirátorom! (Válogatás az 1806-ban alapított Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium tanárainak és diákjainak tudományos szépirodalmi és közéleti műveiből)* című kötetek ismertetése követi. Az ezutáni két írás emlékezés az egykori kollégára és barátára, Kovács Tiborra. Az *Utam „Bessenyeihez”* című visszatekintésben a Bessenyei Társasággal való személyes kapcsolatának történetét összegzi röviden a szerző. Szintén a Bessenyei Társaság működéséhez kötődik a következő (mondhatni, szó szerint „sajátos”) könyvismertetés, ti. ez először a Társaságban hangzott el, itt mutatta be ugyanis saját *Kapocs* című kötetét Futaky László. Majd egy könyvajánlót olvashatunk: *A Magyar Könyvtárosok Egyesületének története (1935–2009)* című jubileumi kiadványét. Az *„Egyfelé kell húzni a szekeret”* című szöveg azon a 2012-es ünnepi taggyűlésen hangzott el, amelyet az MKE Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete rendezett megalakulásának negyvenéves évfordulója tiszteletére. A címben szereplő mottóról ezt írja a szerző: „Veres Péter írótól kölcsönöztem. Általánosabb érvényű igazságtartalma van: »Egyfelé kell húzni a szekeret«. Ez a lakonikus kijelentés, nyomatékosított felhívás jól példázza a megyei szervezet négy évtizedes tevékenységét, a kezdeti szándékot és az évek során kialakult közösségi szellemet.” Azért

is emeltem ki ezt a beszédrészt, mert fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy Futaky László itt bemutatott kötetével is ezt a szellemet képviseli: minden írás azt bizonyítja, hogy nem lankadó erővel és kötelességtudattal dolgozik a „szekér” előbbre mozdításán. *Az ünnepi könyvbetekerről* című, *Múlt századi forgácsok* alcímű írás a megyei könyvünnepek sok évtizedes folyamából emel ki „egy-két sarkosabb kronológiai pontot, tételt”, nevet, eseményt, érdekességet. Aztán újabb könyvismertetések következnek, a bemutatott munkák sorrendben: Egyén és világegész. János István válogatott tanulmányai; Péntes Ottó három, Oláh András két kötete; *Az egyetemi könyvtár egy évszázada (1874–1980)* című tanulmánygyűjtemény; Bényei Miklós: *Művelődési törekvések az erdélyi reformországgyűléseken (1834–1848)*; a tatabányai József Attila Megyei Könyvtár évkönyve; Bényei Miklós: *Széchenyi István és a Bihar vármegye*. A pedagógusportré műfajához tartozik az egykori nyíregyházi tanító, Mátis Béla pályáját összegző írás. Újabb könyvismertetések zárják a fejezetet: Miklós Elemér: *Megszállottaink. Beregi arcképcsarnok; Nyíregyházi Dugó története* (Leitner Dávid, azaz Dugó életútja, lánya, Kor Leitner Zehava lejegyzésében); Szűcs Imre: *Sorsok és emlékek*; Budaházi István: *Az utolsó évszak hangjai*.

Mint azt az alcím is jelzi, az 1970-es, 1980-as évekbe vezeti vissza az olvasót az utolsó, Visszatekintés című fejezet – és tegyük hozzá: jól teszi, mert ahogyan a szerző is írja, bizony „vannak könyvek, melyeket jövőkémlelő aktualitásuk miatt érdemes évtizedek múlva újra leporolni, elolvasni”. Nos, az újból elővett, „leporolt” könyvek ezek: Varga Domokos: *Vízsek könyve*; Rákossy Gergely: *A daru*; Siklós László: *Picasso a gyárban*; Pap Károly: *A nyolcadik stáció* és *A fölbukkanó ember*;

Holdosi József: *Kányák; az Írószemmel '78* című válogatás; Tímár György: *Nem én írtam*; Örkény István: *Egy négykezes regény tanulságos története*; Mándy Iván: *A bútorok*; Rákossy Gergely: *Latiatuc feleym...*; Reményi József Tamás – Tarján Tamás: *Írtok ti így?*; Sulyok Katalin: *Egy ország gyese*; Baranyi Ferenc: *A szerelem harmadik éve*; Bacsó Péter: *A tanú*; Jókai Anna: *A panaszkéírása*; Sebeők János: *Sárkányviadal*.

Ahogyan az a fentiekből is kitűnik – illetve ahogyan erre korábban magam is utaltam –, az itt ismertetett kötet nagyobb részét könyvismertetések teszik ki. Ezért érdemes röviden arról is szólni, hogy miképpen jellemezhetőek általánosságban ezek az írások. Hadd idézzem itt újból magát a szerzőt, akinél találébban nem fogalmazhatnék magam sem. Egyik korábbi, *Kapocs* című kötetéről szólva írja a következő, ám jelen kötetére is tökéletesen igaz megállapításokat: „könyvbírálataimmal, kritikusként nem a szigorú ítésem, a vádló pozíciójából szemlélődtem, hanem elsősorban műbarát és szerzőbarát voltam. Arra törekedtem, hogy az irodalomelméleti, műfajelméleti ismérvekhez igazodva tárgyilagos, elfogulatlan véleményt alkossak, a támogatás szándékával.”

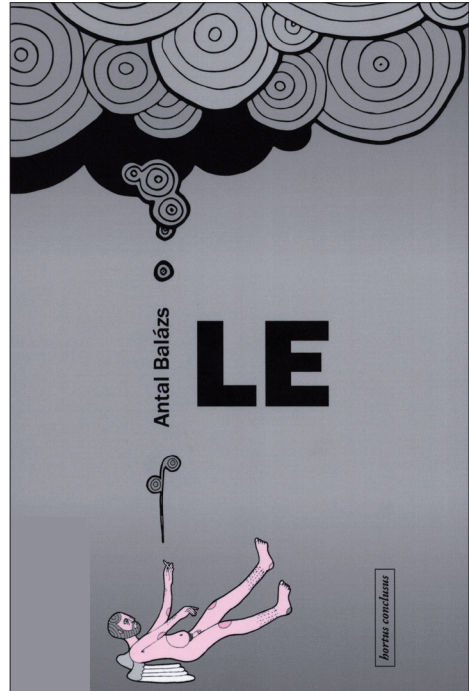
Az Előszóban Futaky László így összegzi céljait: „ez az irodalmi aspektusú, ismeretterjesztő kötet napjaink parttalanul sokszínű tömegkultúrájában fellelhető vadhajtások ellenében valós nemzeti értékekre kívánja irányítani az érdeklődést, a figyelmet”. – Nyugodt szívvel állítható: ezt a szándékot sikerült maradéktalanul megvalósítania.

FUTAKY LÁSZLÓ: Könyvek között. Nyíregyháza, 2017. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. 158 p.

PETHÓ JÓZSEF

Lehúzós történetek

Le címmel jelent meg 2017-ben Antal Balázs novelláskötete a Fiatalkor Szöveg-sorozatában, a *Hortus Conclusus*-ban. A harmadik kötetéről írva már négykötetesként kell bemutatni a szerzőt, hiszen nemrég verseskötete is napvilágot látott a *Műút-könyvek* sorozatában. Néhány éve tanulmánykötetét vehették kézbe az olvasók, most pedig monográfiát tervez, azaz számos műfajban alkotó fiatalemberről van szó, aki a Nyíregyházi Egyetem oktatójaként nemcsak írja, hanem tanítja is a szépirodalmat. Az elmúlt években több figyelemre méltó lírai és prózai művet is publikált különböző nyomtatott és online folyóiratokban. Az *Öreg* című első novelláskötete megjelenése óta ugyan eltelt tizenöt év, mégsem mondhatjuk, hogy másfél évtized munkásságát tartalmazza az új novellagyűjtemény, hiszen a kötetet záró beszélgetésben Antal Balázs a szövegek nagy részét a 2014 és 2016 közötti időszakra datálja. Az említett interjú azért sem mellékes, mert több fogódzót ad az írások értelmezéséhez. A *Műút* folyóirat szerkesztője, Kabai Lóránt interjújában nem első sorban bemutatja a szerzőt, inkább egy olyan fesztelen társalgást folytat vele, amelyből többek között megérthetjük, miért olyan lényeges a helyszín szerepe az Antal-novellákban. A „*Helységeket gyűjtők*” című írás magyarázatot ad a Borsodi-dombság zárt világához és az alföldi bokortanyák miliójéhez való vonzódásra, ami persze nem a nyomasztó körülményekhez, a hanyatló világhoz, vagy az ebből fakadó szorongáshoz való vonzódást jelenti, hanem a perifériális helyszíneknek a személyes

érintettség és a gyerekkori emlékek révén való átlagosnál sokkal jobb ismeretét, az ezen helyszínek unakalitásának meglátását és atmoszférájának közvetítését.

Antal Balázs testközelből ismerhette meg a hevesei-borsodi kistelepülések világát, majd gazdagíthatta „helyszíngyűjteményét” az eldugott bokortanyák képeivel, sőt a sajátos erdélyi tájakkal, melyek némelyike szintén ott lüktet írásaiban. A kötet elbeszéléseinek címében is többször szerepel valóságos (*Bányavidék, A kőfejtőben*) vagy inkább szimbolikus (*A fal mögött*) helyszín, s maguk a szövegek is gyakran tartalmaznak általános (falu, telep, város) vagy esetenként konkrét (Eger, Tisza, Szenne, Kisamerika) helyszínekre való utalást. A kötetben találha-

tó tizennégy írás közül tizenkettő a műfaji követelményeknek egzakt módon megfelelő novella, két szöveg pedig egyfajta szociografikus próza. *Az ember, a telep, a szomorúság* címet viselő, a kötet közepén elhelyezkedő írás hű képet nyújt arról az „anyátlan-apátlan árva vidék”-ről, mely színhelyét adja az elbeszélések nagy részének. A novellák háromnegyedének helyszíne az a hegy- vagy dombvidéki észak-magyarországi, de névvel konkrétan nem jelölt falu vagy annak részeként meghatározható, ám abba integrálódni képtelen telep, mely leginkább a múlt és a jelen szembeállításával jellemezhető. De paradox módon a jelen az értékvesztett, a múlt pedig az értéktelített, ami a jövőképet is predestinálja: „Minden, ami még van, egyszer csak el fog fogyni.” A szöveg grammatikailag is hangsúlyozza az idősíkoknak ezt az éles szembenállását („valamikor, akkortájt, hajdani – ma már”).

Azt, hogy „Az emberek különben nem csinálnak semmit” és „az otthonosságérzést az átmenetiségé váltotta fel” a borsodi és ózdvidéki szénbányászat ezredforduló előtti megszűnése okozta. Ennek eredménye, hogy egy távolról ide utazó a múlt „vidám zsvivaj”-a helyett a helyiek „farkasüvöltés”-sé váló siralmát hallhatja. A hóban újra és újra elakadó autó képe a ciklikus létszemléletnek megfelelően elzárja a kitörés lehetőségét, és a privát szférába való bezárkózás („Ám nem szólnak bele a más dolgába.”) is gátja mindenféle felemelkedésnek. A történelmi, társadalmi helyzet ismeretében részben érthetjük, hogy az emberek „teszik, ami nekik jutott: tűrnek” és „nem tudnak sehogy se megnyugodni”, ugyanakkor már ebben a novellák tematikáját és hangulatát egyaránt magya-

ráló helyzetjelentésben megnyilvánul a kritika: „ember hogy tarthatja magát ennyire kevésre”. Szemlélődésből nem lesz változás, bezárkózásból nem lesz fejlődés. Ez a magatartás csak „lelűzős” történeteket, kilátástalan élethelyzeteket szülhet és félelmet ébreszthet. Antal Balázs groteszk leírása pedig mesterien érzékelteti ezt a túlélésért vívott, mégis jövőtlen küzdelmet: „Falakat húznak, tiktákolnak, üvegcserepet szúrnak a friss betonba, mindent kulcsra zárnak, lakatra, láncra, olyan kutyát tartanak, hogy attól ők is félnek, kerítést húznak, ha kevés, húznak még egyet, ha az is kevés, áramot vezetnek a drótba, botot tartanak az ágy mellett, fejszét, kisbaltákat.”

A kötetet záró másik szociografikus próza pedig egy szintén jellegzetes helyszínt mutat be, melyről az író egy későbbi életszakaszában szerzett személyes tapasztalatokat. *A pusztai vázlat* azoknak a nyírségi bokortanyáknak a világába enged betekintést, melyekben nem a szikla és a hegy, hanem a homok az úr. „Hitből és homokból” – hangzik az olvasás közben a fülembé Nyíregyháza „városi himnusza”, utalva a sokat dolgozó és mindent leküzdő tírpiák elődökre, akiknek szorgalmas és az evangélikus hit által is összekovácsolódott közössége virágzó várossá tette a 18. század közepén még pusztuló falut. De az „üvegpalotás bevásárlóközpontoktól” néhány kilométerre, „a síksági nagyváros határát járva” ma is láthatóak azok a tanyák, ahol „homokra épült minden egyes ház”, és ahol naplementekor az égen is „homok gyülemlik fel.” S a hegyvidéki falvak és telepek szomorú jelenével itt nem állítható szembe semmilyen „dicső múlt”, az itt „omlófélben lévő kis viskó, amelynek sosem volt aranykora”, jól érzékelteti a megállapo-

dást is lehetetlenné tevő időtlenséget. Várakozunk valamire az örök átmenetiség állapotában, „valahol seholsem és mindenség között, félúton mindenhova.” Az előrejutás fizikailag is gátolt, „a síneken itt szerelvény már sosem közlekedik”, „a lebombázott és soha fel nem épített híd” megakadályozna minden kísérletet. Azt gondolhatnánk, hogy a „telepi novellák” hangulatát megbélyegző esővel szemben itt a szárazság a meghatározó, de a víz itt is uralkodó elem. És nem az éltető forrás, hanem a pusztulást hozó viharral érkező jégeső, a szúnyogokat és békákat terjesztő pocsoya vagy a megszüntethetetlen belvíz: „Hisz a víz egyszercsak megjön, ellepi a kerteket, a vermeteket, a süllyesztett garázsokat meg a pincéket, és miközben a növényeket fojtogatja a forró szárazság, ez nem szívódik fel egész nyáron, akárhogy szivattyúzzák.”

S ami a vízhez helyszíntől függetlenül oly gyakran társul, az az ember tisztánlátását is akadályozó köd. Antal Balázs novelláinak egyik jellemző motívuma, a természetábrázolás által való atmoszférateremtés nélkülözhetetlen eleme. „És a köd, a köd az most már itt lesz.” (*Bányavidék*); „Könnyű köd ül a völgyön, az órbódé vázáról csöpög a víz” (*A kőfejőben*); „A falu felett a balladás hegyoldal a ködbe veszett.” (*Hosszú napok*) S ez utóbbi idézetben a „balladás” jelző és a köd egyidejű jelenléte kétszeresen is hangsúlyozza ennek a légkörnek a sejtelmességét, a titokzatosságát. A *Hosszú napok* című novellában egyébként is fokozottan érvényesülnek a balladai jegyek, akár az elhallgatott indulatokra („Nem szoktál te ilyen lenni.”), akár a szűkszavú dialógusokra („Na gyere, szállj csak be ide mellém, és beszéljük meg. De hát nincsen

mit. De van. De nincsen. De van. Na jó, mindjárt.”), akár a visszatérő motívumokra („Egyszer ennek a napnak is a végére kell érni.”), akár a tragikus végkifejletre („Addigra a két holttestet, az azonosítottat, meg a felismerhetetlent, már régesrég elszállították a hullaházba.”) gondolunk. S mindeközben „Szemelt az eső”. Nem egyszerűen esett, hanem „A hajnali szürkületben vízzel teli sötét felhők úsztak egymás mellé, hogy a patak völgyre egykedvű esőt döntve feltorlódjanak.” Legyen szó a pusztáról vagy hegyi falvakról, az elbeszélések helyszíneinek jelentős részén esik az eső, ami szükségképpen depresszív prózát eredményez. A *Sóvárgást*, a *Bányavidéket*, *A kőfejőben*, az *Othagyni a fogát* és a *Vendéget hívni, esőt várni* című szövegeket olvasva is azt érezzük, mindjárt esernyőt kell nyitnunk. Az utóbbi írásnak a címében is jelen van az égi áldás helyett finom kilátástalanságot és sejtelmes szomorúságot hordozó csapadék, melynek centrális szerepét egy online fórum írója szemléletesen úgy érzékeltette, hogy már a kötet olvasásától is elkezd esni az eső. A szerző első novelláskötetéről írott kritikájában Gács Anna is megállapította, hogy „a táj soha nem passzív környezet, hanem lekenyerezésre váró szeszélyes istenség, mely egy olyan rendet működtet, ahol ember és ember között az tesz különbséget, hogy mennyire simul az erdő fáinak közé, vagy hogy milyen nyomot hagy a tájban maga után.”¹ A magyar novellahagyományban egyébként is fontos szerepet játszó aktív táj Antal Balázs szövegeinek strukturálásában is részt vállal.

A *Pusztai vészlet*ben „szürke latyakban álló, kétséges, ködös puszta” képe rajzolódik ki előttünk, melynek részletes leírása nemcsak az alliteráció miatt válik akusztii-

1 GÁCS ANNA: Szépen megöregedni. Jelenkor, 2004. 7–8. sz. 849.

kialag is hatásossá és szemléletessé, de a szóképek olyan gazdagságát mutatja fel, („A megálló bodegája ... kuporog a sínek mellett”; „száraz forróság”) melyek okán joggal beszélhetünk lírai prózáról. Antal Balázs több soráról inkább versmondatok jutnak az eszünkbe, mint prózai szövegek. „Vége lesz a vöröset, barnát vedlő ősznek, és hamarosan itt a tél, amikor a köd sohasem oszlik, és fekete facsontvázak karcolják a láthatárt.” (*Bányavidék*) A kötet más írásaiban is gyakran lehet példát találni a költői eszközök tudatos használatára és funkcióval való megtöltésére, s a tájelemeknek a cselekménybonyolításban való felhasználására, az írói üzenet közvetítésére vagy egyszerűen hangulatteremtésre. Különösen erős ebből a szempontból a *Sóvárgás* című nyitó novella, melynek cselekményéhez vagy inkább lélektani drámájához kevés jobb helyszínt lehetett volna találni az elnéptelenedett bányatelep „kietlen katlan”-ánál. A novella hőisével együtt jártathatjuk végig a szemünket a múlttól terhes helyszíneken. „Végiglátott a lapostetős házak során, ahogy hol az útra hajolva, hol meg hátrahőkölve tőle tántorogtak, mint a részek. Vagy mint a csorba fogak az ínyben a végső elrothadás meg kipergés előtt.” Ám mindettől a körültekintéstől sem fogunk tisztábban látni, még az épületbelsőkből is „félhomály”, „a polcok útvesztője” dominál. Jellegzetes része a szövegnek, amikor a főszereplő, Barilla azon kísérlete is kudarcra van ítélve, hogy fényképezőgéppel rögzítse a valóságot. Ez az olvasónak sem adatik meg, csupán azt érzékeli, hogy mozaikokból kell összeraknia a gyakran rejtélyes jelent, miközben minden a múlttól szól és a múlt által terhes. A kutyáját kereső „kattant” férfi története vagy az ablakból kizuhant

diáklány tragédiája, mely a csattanóban ér össze. S mindebbe szervesen illeszkedik a használtcikk-kereskedelem, a külföldi munkavállalás és az öreg szülők problematikája. A befogadói értelemképzésnek is tág teret hagyó írás többek között kétségben hagyja az olvasót Buksi identitását illetően, ami egyáltalán nem is lenne baj, az annál inkább, hogy egy többszörös díjnyertes fajkutyról szinte elképzelhetetlen, hogy a Buksi névre hallgat. Az elbeszélés más aspektusai teljesen realiztikusak, s a kötetet tovább olvasva az is hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a szerző különös affinitással bír a kutyákat illetően.

A másik „kutyás novellában” (*Engedni mindig*) egy tipikus jelenkori kétgyermekes család életéről kapunk láttelepet. S a láttelepet szó szerint is érthetjük, hiszen a családanya kis híján a férj szeretett német juhászainak áldozatává válik. S tulajdonképpen már a fájdalmas harapást megelőzően is áldozatnak tekinthető, hiszen a „falkában” az utolsó helyen áll. Az elbeszélés kitűnően mutat rá a családokban oly gyakran megbomló rangsor okozta problémákra, s hívja fel a figyelmet a helytelen értékrend következményeire. A kutyatálba esett szimbolikus tárgy, a karkagyu jól jelképezi az emberi kapcsolatoknak, a családbeli viszonyoknak, főként férfi és női szerepeknek a válságát, amit az is érzékeltet, hogy amíg a történetben minden szereplőnek, köztük a két kutyának is megismerjük a nevét, a feleség névtelen marad. A fontossági sorrendről sokat elmond a kutyája lába miatt aggódó, de a felesége kezét el nem látó férj viselkedése. A környezetrajz itt szintén az erősítés eszközévé válik: „Odakint az utcán a szürke kukák egykedvűen várták a szemetesautót.” A novella a helyszínt

tekintve viszont nem illeszkedik sem a telepi, sem a pusztai elbeszélések közé, a „belvárosba vezető út” inkább városi körülményeket és élethelyzetet idéz. A történet álomba transzponált zárata szintén a befogadói értelemképzést hozza játékba.

Ugyan csak közvetve, de *A kőfejtőben* című novellának is meghatározója egy kutya, ami talán épp pusztulása által járulhatott hozzá egy kisfiú tragikus halálához. Az elbeszélés végén feltáruló múlt már-már abszurdnak tűnik, csakúgy, mint a kőfejtőt őrző ember túlzott óvatoskodása, aki a veszélyes környezet ellenére nemcsak a látogatóknak nem tud munkavédelmi sisakot adni, de ő maga sem rendelkezik azzal. Mentalitását a külső hatalomtól és a retorziótól való félelem határozza meg: „Ezen a világon semmit, ami jó, semmit nem szabad.” A múltnak szintén fontos szerepet juttató szövegben – „Bizonyos szempontból én is az emlékeimnek élek. Ez az egész hely maga egy nagy büdös emlékmű.” – az író nemcsak a már említett atmoszférateremtő eszközökkel él: „... fémes pendülés, kattogás zaja visszhangzik élesen, ahogy kikulcsolja a lakatot, leoldja a láncot...”, de a beszédükkel is jól jellemzi a szereplőit. Az egzisztenciálisan is kiszolgáltatott őrrövid mondatai, helyenként szakadozott beszéde és közhelyes elszólásai megmutatják gondolkodásbeli felszínességét, ugyanakkor lehetőséget teremtenek a komikum megjelenésére.

Bármennyire is lehangoló történetekről van szó, s bármennyire is érezzük azt, hogy kell tartani egy-egy szünetet a kötet olvasása közben, a novellák világképében ott van a humor. A *Le* nem az a kötet, amit olvasva gyakran támad az embernek nevetni kedve, a tragikumba vegyü-

lő komikum azonban időnként mosolyt csal az arcunkra. Legyen szó lepusztult bányatelepről, lezüllött emberekről, kilátástalan élethelyzetekről, a humor révén a szerző mégis némi reményt csempész ezekbe az írásokba, s talán egyes helyzetek nevetségessé tétele révén is ösztönöz a megváltoztathatatlanak tűnő megváltoztatására. Hiába kezdődik például depresszíven az *Othagyni a fogát* című írás – már a cím tragédiát előlegez, a szöveg első mondata az, hogy „Hideg van.”, természetesen itt is többször esik: „Odakint szakad az eső, nedves nyirkosság van és gyilkos hideg.” – a kocsmai verekedésben a két fogát elvesztő, majd az árok alján a társa műfogsorát megtaláló katona helyzete a betalált záró mondatallal önkéntelenül is nevetésre készítet. „Legközelebb majd biztos jobban vigyáznak mindketten, nehogy megint otthagyják a fogukat valahol.”

Amivel kapcsolatban többször hiányérzetünk lehet, az a találó és áttételesebb, esetleg asszociatívabb cím. A szövegekből egyébként is egyértelmű, helyszínt megjelölő (*A kőfejtőben; Bányavidék*) vagy a főnévi igenév okán általánosító (*Jót tenni mindig; Vendéget hívni, esőt várni; Othagyni a fogát*) cím kevésbé ösztönöz továbbgondolásra. Akad viszont ellenpélda is, a *Gondoskodás* Angeli Angélája különös módon „hálálja meg” a megunt feleség iránt ébredő felelősségérzést, és a kötet záró szöveg címe (*A jók mennek el*) is szembekerül az olvasói várakozásokkal. A címnek az utolsó mondatban való megismétlése, s az eredeti szövegtörzsetből teljesen új kontextusba való áthelyezése tovább fokozza a novella világképéből és az E/1. személyű narrátor stílusából egyaránt fakadó komikus hatást. A többi szöveghez hasonlóan a

Bükk vonzáskörzetében játszódó történetről (*A jók mennek el*) szót ejtve nem tudom megállni, hogy ne tegyek említést az itt is megjelenő kutyákról, melyekhez a gazdáik viszonyát paradox módon szintén a félelem határozza meg. „Azok meg annyira tartottak tőlük, hogy még vizet se adtak nekik.”

A kötet másik én-elbeszélése (*A fal mögött*) azért is különleges, mert gyermeket intonál. És teszi ezt teljes hitelességgel. Szintén egy hegyek közti falu ad keretet az anya betegsége által súlyosbított, de anélkül is meglévő diszharmonikus helyzetnek. Az alkoholista apa és a hirtelen haragú nagybácsi állandósult konfliktusai oda vezetnek, hogy a történetet mondó és az otthonát az anyjával együtt elhagyni kényszerülő kisfiú az álom szférájában sem talál biztonságra: „Úgyhogy nem várom annyira már az éjszakát. És semmi mást se.”

A kötetből az egyik kedvenc novellám, ami már első olvasásra is mélyen megérintett, a Vad Mundi története, vagy ahogy a tartalomjegyzékben lévő címe mondja, *A szelídítés*. A helyszín („ott fenn az erdőn”), az életviszonyok („Nem volt a másikat mire meg hova meg miből meghívni.”), a főszereplő („A magaféle embereknek jó volt úgy is, mert különben mindegyiknek volt valami hasonló defektje.”) és a tragédia („baleset történt az erdőn”) rokonítja a szöveget más kötetbeli írásokkal, de azoknál még erősebb a lélektani jellege, átütő erővel tudja ábrázolni az egyszerű szereplők belső vívódásait, s szavakba önteni a kifejezhetlent.

Megmutatja azt a folyamatot, melynek hatására egy az indulatain úrrá lenni nem tudó emberben megszólal a jobb emberré levés vágya, ami nem a világ extenzív befogadásának és megértésének függvényeként ábrázolódik. „A Vad Mundi hirtelen azzal szembesült, hogy valami olyasmivel áll szemben, amiből semmit sem ért. ... Arra gondolt, hogy ebben valami rendszer kell legyen. ... És hogy csak egy halvány szál az, amit sejt ő az egész mögött. De ha azzal a szállal helyes nyomon jár, akkor persze képes lesz az egészet megérteni.” Meggyőződésem, hogy ezek az apró felismerések, s ezek a gyakran homályos érzések („Olyan homályosan érezte csak, ami a fejében járt, hogy ennél pontosabban nem tudta megfogalmazni még csak maga magának sem.”) lehetnek elindítói bármilyen változásnak, aminek következtében az „átmenetiség érzéséből” egyszer újra „otthonosságérzés” lesz, az „ezeréves pusztai rémület”-ből és a „fekete elhagyatottság”-ból pedig egzisztenciális biztonság. Abban a világban viszont, ahol a kutya a gazdájában is félelmet ébreszt, mindennél sürgetőbb a szelídítés. De nem is az ember legrégibb és leghűségesebb barátjának a szelídítése, hanem magának az embernek a szelídítése. S akkor talán az eső is abbamarad egyszer... S elkészülhet egy olyan kötet, ami a Fel címet viseli. S annak már a borítója sem szürke lesz.

ANTAL BALÁZS: Le. Budapest, 2017. Fial Irók Szövetsége, 204 p.

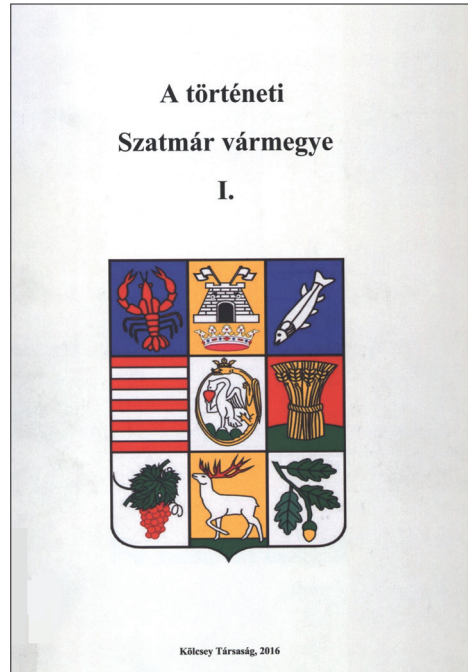
NAGY BALÁZS

Egy nagyreményű monográfia-sorozat méltó nyitása

A történeti Szatmár vármegye I.

Több mint száz évvel a Borovszky-féle kötet megjelenése után, a Kölcsey Társaság jóvoltából átfogó monográfia jelent meg a történeti Szatmár vármegyéről. Az 1988-ban, Fehérgyarmat központtal létrehozott társaság a rendszerváltás után, az 1990-es években kezdte el a háromkötetesre tervezett monográfia előkészítését, ám a megjelentetést egymaga nem tudta vállalni. Egy ilyen nagyszabású munka kiadása nem is jöhetett volna létre külső segítség nélkül. A megjelenést támogatta az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Együttműködési Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Köztársaság Államelnöki Hivatala és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat. A könyvsorozat első darabja – mely mintegy ezer példányban jelent meg – Szatmár vármegye történetét dolgozza fel a honfoglalás idejétől egészen a mohácsi vészig. A sorozat elsőként vállalkozott arra, hogy egy, a trianoni döntés után részekre szakadt magyarországi megye teljes történetét a rendszerváltozások időszakáig tekintse végig.

A dr. Takács Péter szerkesztésében megjelent *A történeti Szatmár vármegye I.* című kötet igazi kurióznak számít a monográfiák történetében, hiszen eddig nem sok ehhez hasonló mű látott napvilágot az elmúlt száz esztendőben. Az első kötet, mely bemutatta a történeti Szatmár vármegyét, még 1908-ban jelent meg Borovszky Samu közreműködésével, a *Magyarország vármegyéi és vá-*

rosai monográfia-sorozat részeként. A Millennium évében induló sorozatban 1914-ig összesen 21 vármegye, továbbá három kisebb földrajzi egység története látott napvilágot összesen 26 kötetben; a munkát csak az első világháború kitörése tudta megszakítani. Az elindítója, szerkesztője nevével azonosított sorozat, „a Borovszky” jeles tudósokból álló szerkesztőbizottsága az adott megyét kiválóan ismerő helyi szerzőkre támaszkodva enciklopédikus teljességgel dolgozta fel Szatmár vármegye múltját és akkori jelenét: történelem, földrajz, képzőművészet, néprajz, hadtörténet, az akkori je-

len közgazdasági, közművelődési adatai mind megtalálhatóak benne. Történeti értékű fotói, gyönyörű illusztrációi, térképei, adatainak gazdagsága ma is igen keresetté teszik. Ezeken kívül a kötet a vármegye valamennyi településének történetébe is betekintést nyújtott.

Időrendben a második, Szatmár vármegyével foglalkozó kötet már a trianoni békediktátum után keletkezett, Dömjén Miklós szerkesztésében. Az 1932-ben kiadott monográfia címe is utalást tesz a magyar tragédiára: *Szatmár és Bereg vármegyéek fejlődés és kortörténete – Trianon után*. A szerző – aki ezen kívül megírta Somogy és Pest megye történetét is – már csak a csonka Magyarország területén maradt Szatmár vármegyét illetve járásokként annak településeit tudta ismertetni.

A harmadik monográfia már a második világháború előestéjén, 1939-ben látott napvilágot *Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyéek 1923–1938* címmel, a Magyar Városok és Vármegyéek Monográfiája sorozat részeként. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala jóvoltából közzé tett kötet – hasonlóan Dömjén munkájához – már csak a Trianon utáni állapotokat mutatta be, s ezt követően hosszú évtizedekig nem született Szatmár vármegyét ismertető könyv.

Mindezek tudatában megállapítható, hogy *A történeti Szatmár vármegye I.* című kötet a Borovszky-féle monográfia mintáját követi – tehát a teljes, történeti vármegyét igyekszik bemutatni – de mégis teljesen új szellemben készült. Ennek ékes példája a könyv bevezetőjének öt nyelven – magyar, angol, német, francia és román – történő közlése. Dr. Takács Péter kiválóan ragadta meg az általa szerkesztett monográfia lényegét: „...a történeti Szatmár vármegye már a múlté.

Besorolta a történelem az eltűnt régi vármegyék közé. Csak töredékei kandikálnak ki szervtelenül három ország pereméről. Lassan-lassan ezek is belesüllyednek az idő és felesé iszapjába. A megye történetéje pedig kevés híján leképezi az összezsugorodott Magyar Királyság történetét. Éppen olyan foltos, töredezett, hiányos és homályos, mint a magyarság múltja.” Valóban komoly kihívás rekonstruálni egy olyan vármegye történetét, mely közel egy évezreden át fennálló formáját már lassan száz esztendeje, hogy elveszítette. Erre a feladatra vállalkozott az első kötetben az a nyolc szakavatott szerző, akik nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy bemutassák a középkori Szatmár állapotát, természeti viszonyait, településeinek létrejöttét, az ott élő emberek munka- és életlehetőségét, s megélhetési forrásait. A többnyelvű bevezetőt három főfejezet követi, melyek közül az első Szatmár vármegye természetföldrajzát mutatja be nagy részletességgel. A megye földtani felépítését, ásványkincseit, bányászatát, éghajlatát, vízrajzát, növény- és állatvilágát, valamint tájait és tájbeosztását Horváth Gergely Károly és Konecsny Károly József táblázatok, grafikonok és képek segítségével gazdagon illusztrálva, olvasmányos formában ismertetik. A második főfejezetben a középkori Szatmár vármegyét ismerhetjük meg alaposan Jakab Attila és Németh Péter írásaiból, míg a korai világi és egyházi intézmények világába Gulyás László Szabolcs és Szőcs Péter Levente kalauzol el bennünket.

Ezt a részt követi a harmadik, egyben legnagyobb súllyal bíró fejezet, ahol dr. Takács Péter számba veszi a történeti Szatmár vármegye területén lévő valamennyi település történetét – minden, a törvényhozás útján 1910-ig Szatmár

vármegyéhez rendelt település keletkezését, statisztikailag is elemezhető két időpontbeli állapotát: a megye településeinek 1549-es portális adóját felmérő összeírást, ami többé-kevésbé egybeesett a reformáció itteni térhódításával. A kötet rögzíti a polgári szabad ingatlan tulajdon kialakulását előkészíteni is megcélzó, itt 1772–1775 között zajló úrbérrendezés eredményeit. Ezekhez az adatokhoz társították a hivatalos népességi statisztika nemzetiségi és vallási megoszlását tükröző adatokat 1920-ig. Ennek a fejezetnek a keretében Szatmár vármegye történetének felvezetéseként 10 járás 304 településének múltjába pillanthatunk be külön-külön. Többnyire a település nevének írásba rögzítésével indították el a szerzők a gondolatmenetüket és az 1920-as trianoni békéig kísérelték meg a településeken élők kenyérkereső foglalkozását és civilizációs körökhöz tartozását rögzíteni.

Dr. Takács Péter kiemelte, hogy a fejezetből Felsőbánya, Nagybánya és Szatmárnémeti vázlatos életrajza hiányzik, hiszen a kötet csak azokkal a településekkel foglalkozik, amelyek lakói pereinek fellebbviteli fóruma a vármegyei törvényhatóság volt. Az itt kövérített betűkkel kiemelt települések azonban önálló törvényhatóságok voltak, pereikben, fellebbviteli fórumuk a Tárnoki Szék volt, s

ha annak ítéletével elégedetlenek voltak, a személynökhöz – Felsőbánya és Nagybánya – vagy a Hétszemélyes Táblához – Szatmárnémeti szabad királyi város –, s onnan kegyelemért a királyhoz fordulhattak. Ezért a szerzők e három település történetével a készülő második kötetben kívánnak majd foglalkozni.

Egy-egy település, lakóközösség létfeltételét alapvetően meghatározta a természetföldrajzi környezet, a közösség civilizációs identitása és a lakónépesség száma. Ezért tájékozódás végett a kötethez egy CD-t is mellékeltek, mely a folyószabályozások előtt és közben készült két katonai térképfelvételt és a harmadik katonai felmérés térképét közli. Az egyes települések népességének etnikai és vallási jellemzőiről ugyancsak a CD-n szereplő statisztikai táblázatok informálják és igazítják el az olvasókat.

Leszögezhetjük, hogy a történeti Szatmárt ismertető kötet első része valóban nagyreményű vállalkozás, egy kiváló monográfia-sorozat méltó nyitása, mely minden szempont figyelembe vételével igyekszik bemutatni e nagy múltú, ám tragikus sorsú vármegye történiáját.

A történeti Szatmár vármegye I. Szerk. Takács Péter. Nyíregyháza, 2016. Kölcsey Társaság, 548 p.

HOLMÁR ZOLTÁN

Helytörténeti pályázat

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, valamint a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének Történettudományi Intézeti Tanszéke helytörténeti pályázatot hirdet „Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből” címmel.

Levéltári napunkhoz kiemelt témajavaslatunk:

Az első világháború emlékezete településemen (emberi és anyagi veszteségek) – fotók, naplók, levelek és a hozzájuk fűződő emlékek alapján.

Javasolt egyéb témáink:

Falusi, városi iskolák, egyházközségek, kulturális, szabadidős és karitatív tevékenységet folytató egyesületek, társaságok és intézmények (könyvtárak, mozik) története.

Üzemek, térszek története.

Jeles személyek életrajza.

Emlékképek családom, településem életéből – fényképek, képeslapok, régi újságok, személyes iratok és emlékek alapján.

Családtörténet a 20. században – visszaemlékezések.

Az 1956 utáni megtorlás emléke családomban.

Jubileumi ünnepek településemen.

A II. világháború utáni államosítás hatása családom életére.

Krúdy Nyíregyházája.

A szellemi, természeti és épített értékek településemen.

Szívesen fogadjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázni 10–30 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman 12-es betűnagyság), még nem publikált dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források leelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alaki szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadjunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

Pályadíjak: 1. díj: 35 000 Ft, 2. díj: 30 000 Ft, 3. díj: 25 000 Ft.

A pályaműveket 2018. augusztus 31-ig postán, illetve lehetőség szerint elektronikus úton is kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz., e-mail: szszbml@mnl.gov.hu vagy kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu). Bővebb információ Kocsis György levéltári könyvtárától kérhető a 42/414-313-as telefonszámon vagy e-mailben.

A fenti címre elektronikus formában megküldött pályamunkákat honlapunkon a szerző engedélyével (www.szabarchiv.hu) közzétesszük.

A pályázatok értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2018. szeptember 27-én, a XXV. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon lesz.

500 Ft

KEREKES ELEK GYŐZŐ
KONFLIS

nka
Nemzeti Kulturális Alap